

Яскрава реконструкція історії.
Цей приголомшливий роман показує, як
ненависть і заздрощі руйнують світ, а любов
може відбудувати його заново. *Observer*

Учень архітектора

На сьогодні це наймасштабніший за своїм задумом роман Шафак,
найкращий її твір, багатий на образи й деталі. *Independent*

ЕЛІФ ШАФАК

КЛУБ
СИМПОСІО
ДОЗВІЛЛЯ

Элиф Шафак

Учень архітектора

Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга»

2014

УДК 821.111

Шафак Э.

Учень архітектора / Э. Шафак — Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2014

ISBN 978-6-17-123802-2

Вони покидали мене. Одне за одним. Чому сталося так, що вони померли, а я дожив до цих похилих літ — то відомо лише Аллахові й нікому, окрім Аллаха. Я щодня згадую Стамбул. Мабуть, люди у цьому місті й зараз ходять дворами тих мечетей, не розуміючи, не помічаючи. Вони, напевно, радо вважатимуть, що будівлі навколо них стоять так іще від часів Нуха. Але це неправда. Їх зводили ми — мусульмани і християни, ремісники і галерні раби, люди і звірі, день за днем. Та Стамбул — місто, що легко забуває. Усе там пишеться на воді, усе, крім витворів мого вчителя, які закарбовані в камені. Під одним каменем заховав я свою таємницю. Багато часу минуло, але, напевне, вона і нині там, чекає, хто ж її відкриє. Хтозна, чи хтось колись її знайде. А коли і знайде, то чи зрозуміє? Того ніхто не відає, але глибше від підмурівка однієї з будівель, зведених моїм учителем, ховається центр усесвіту.

УДК 821.111

ISBN 978-6-17-123802-2

© Шафак Э., 2014
© Книжный Клуб «Клуб Семейного
Досуга», 2014

Содержание

Відгуки	5
Про авторку	6
Учень архітектора	7
Стамбул,	9
До зустрічі з учителем	20
Учитель	56
Конец ознакомительного фрагмента.	66

Еліф Шафак

Учень архітектора

Відгуки

Як і ті дивовижні мечеті, що їх зводив Сінан, роман Шафак є ретельно вибудованим творінням фантазії, який водночас і демонструє, і приховує майстерність авторки. Ця книга стане підтвердженням репутації Шафак як видатної письменниці, творчість якої важко окреслити рамками жанрової класифікації та яка не боїться складних питань.

Financial Times

Розкішна панорама міста, сповненого таємниць, інтриг і романтики. Пишнота.

The Times

На сьогодні це наймасштабніший за своїм задумом роман Шафак, найкращий її твір – історія розповідається з такою щирою людяністю, яка, без сумніву, змінить ставлення читача як до можливостей художнього тексту, так і до реальності, сконструйованої навколо нас.

Independent

Шафак відтворює атмосферу давньої Туреччини із неабияким хистом і вправністю... її фантазії на історичні теми, знання міської політики і юнацька допитливість витворюють багату мапу Туреччини, ключем до якої є сама ця книжка.

Guardian

Яскрава реконструкція історії, чудово написана... цей повчальний роман показує, як ненависть і заздрість руйнують, а любов може відбудувати світ заново.

Observer

Розкішний роман: життєвий, інтригуючий, бурхливий, але при тому елегантний, сповнений любові й жорстокості, – на диво живий.

А. Д. Міллер, автор роману «Краплі снігу», що увійшов до короткого списку Букерівської премії

Потужно відтворена Османська імперія часів її розквіту. У центрі оповіді цього захопливого твору – пригоди Джахана і думка про те, що прожити гідне життя так само складно, як і звести прекрасну мечеть, спроектовану Сінаном.

Sunday Times

Шафак неперевершена у відтворенні атмосфери – під її пером однаково оживають і батальна сцена, і бенкетна зала. Шафак – одна з найпопулярніших сучасних романістів Туреччини... стрижнем книжки є сила любові, перед якою всі люди є рівними.

Telegraph

Про авторку

Еліф Шафак – письменниця зі світовим ім'ям, авторка таких творів, як «The Bastard of Istanbul» (серед варіантів назви в перекладах є «Стамбульський підкидень», «Батько і позашлюбний син»), «Сорок правил кохання» і «Честь». Вона – найпопулярніша серед письменниць Туреччини. Твори Еліф Шафак перекладено понад сорока мовами, вона друкується у багатьох міжнародних виданнях, зокрема «The New York Times», «Financial Times», «Guardian», «Independent», «La Repubblica», «Newsweek», «Time». Також є лектором, працює з агенцією «London Speaker Bureau» і з «TED Global». Книжки Еліф Шафак були у довгому списку премій «Оранж», «Бейліз», Дублінської літературної премії, у короткому списку премії «Independent» за художні твори. Мешкає в Лондоні з двома дітьми, має сайт www.elifshafak.com.

Учень архітектора

Учням усього світу – ніхто не розповів нам, що любов є найскладнішим ремеслом

*Із першого погляду тисячосердо тебе покохала.
...Нехай кажуть побожні, що кохання – то гріх,
Хай і так,
То дай же згоріти мені в його полум'ї.*

Міхрі-хатун, османська поетка XVI століття

*Я весь світ обійшла й не знайшла нічого, що варте любові,
бо рідним своїм я чужа,
бо мене відцурались.*

Міра Баї, індійська поетка XVI століття

З усіх людей, що їх створив Господь і спокусив Шайтан, лише небагатьом відкрився Центр Усесвіту, де немає ні добра, ні зла, ні минулого, ні майбутнього, ні «я», ні «ти», ні війни, ні причини воювати – а тільки нескінченне море спокою. Те, що уздірили ці люди, було таке прекрасне, що вони втратили дар мови.

Ангели змилювалися над ними й запропонували їм вибрати одне з двох. Якщо люди бажать повернути собі голос, то вони повинні забути все, що побачили, хоча у глибинах їхнього серця залишиться відчуття втрати чогось важливого. Якщо ж вони прагнуть запам'ятати цю красу, то їхній розум залишиться у полоні такого дурману, що правду від марева їм неможливо буде відрізнити. Тож оті нечисленні, які випадково потрапили в це заповітне місце, не позначене на жодній мапі, повернулися звідти або з бажанням чогось незнаного, або з міріадами питань на вустах. Ті, які бажать віднайти забутий безмір, відтоді звуться закоханими, а ті, які прагнуть знання, – учнями.

Цю притчу розповідав учитель Сінан нам, своїм учням. Він уважно дивився на нас, схиливши голову набік, неначе намагався зазирнути у наші душі. Я знав, що то було лише моє марнославство, яке не личить такій простій людині, як я, та щоразу, коли чув від учителя цю притчу, не сумнівався: він звертається передусім до мене, а не до когось іншого. На мить його погляд затримувався на моєму обличчі – немовби він чогось очікував. Я відводив очі, боячись розчарувати його, не дати йому оте очікуване – хоча що саме, цього я не відаю й досі. Цікаво, що ж учитель бачив у моїх очах? Чи відчував він, що завдяки його навчанню я не матиму рівних, однак через незграбність свою зазнаю такого нещастя в коханні?

О, коли б я міг повернутися назад і сказати йому, що я настільки ж навчився кохати, наскільки кохався в навчанні! Але якщо я схитрую, то завтра для мене вже кипітиме казан у пеклі, а хтозна, чи те «завтра» уже не стоїть на моєму порозі, бо я вже старий, як дуб, а ще не зійшов у могилу.

Нас було шестеро: учитель, учні та білий слон. Ми все будували разом: мечеті, мости, медресе, караван-сараї, притулки для вбогих і літніх,

акведуки... То було так давно, що мій розум згладив у цих спогадах найгостріші кути, перетворив спогади на рідкий біль. Ті о'брази, що спливають у моїй пам'яті, коли озираюся в минуле, можуть виявитися змальованими уже згодом, аби полегшити почуття провини через те, що я забув багато облич. Однак не забув я жодної із тих обіцянок, що їх ми давали, та не змогли дотримати. Дивно – обличчя, такі відчутні та видимі, розвіюються, мов дим, а ті, що зроблені з подиху слова, залишаються тривкими.

Вони покидали мене. Одне за одним. Чому сталося так, що вони померли, а я дожив до цих похилих літ, – то відомо лише Аллахові й нікому, окрім Аллаха. Я щодня згадую Стамбул. Мабуть, люди у цьому місті й зараз ходять дворами тих мечетей, не розуміючи, не помічаючи. Вони, напевно, радо вважатимуть, що будівлі навколо них стоять так іще від часів Нуха.¹ Але це неправда. Їх зводили ми – мусульмани і християни, ремісники та галерні раби, люди і звірі, день за днем. Та Стамбул – місто, що легко забуває. Усе там пишеться на воді, усе, крім витворів мого вчителя, які закарбовані в камені.

Під одним каменем заховав я свою таємницю. Багато часу минуло, але, напевне, вона й нині там, чекає, хто ж її відкриє. Хтосьна, чи хтось колись її знайде. А коли і знайде, то чи зрозуміє? Того ніхто не відає, але глибше від підмурівка однієї з будівель, зведених моїм учителем, ховається центр усесвіту.

Агра, Індія, 1632 рік

¹ Ім'я Ноя у мусульманській традиції. (Тут і далі прим. перекл., якщо не вказано ініше.)

Стамбул, 22 грудня 1574 року

Уже перевалило за північ, коли він почув із глибокої темряви люте гарчання. Упізнав його відразу: то подав голос найбільший кіт у султанському палаці – каспійський тигр із Персії, звір із бурштиновими очима й золотавим хутром. У чоловіка завмерло серце від думки, що` могло розбудити тигра. У таку пізню годину мали би спати всі – і люди, і тварини, і джини. У місті на семи пагорбах, де вулицями ходить лише нічна варта, нині не спиться лише двом різновидам людей – тим, хто молиться, і тим, хто грішить.

Не спав і Джахан – він працював.

– Праця – то молитва для таких, як ми, – часто казав його вчитель. – Так ми спілкуємося з Богом.

– А як же Він нам відповідає? – одного разу спитав Джахан, коли був іще значно молодшим.

– Дає нам нову роботу, звичайно, – відказав учитель.

«Якщо вірити цим словам, то з Творцем я підтримую дуже близькі стосунки», – подумав собі Джахан, адже він старанно намагався виконувати навіть не одну, а дві роботи. Він був доглядачем слона і креслив плани будівель. Маючи два ремесла, цей чоловік мав лише одного вчителя, якого шанував, яким захоплювався і якого в глибині душі мріяв перевершити. Учителем цим був Сінан, Головний двірський архітектор.

У Сінана вчилися сотні людей, працювали на нього тисячі, а ще більше у нього було послідовників і прибічників. А от власних учнів він мав лише четверо. Джахан пишався належністю до цього кола, та у глибині душі відчував і певне сум'яття. Учитель обрав його – простого служника, скромного погонича слона, – маючи на вибір безліч обдарованих новачків зі школи при палаці. І усвідомлення цього не тішило Джаханове самолюбство, а сповнювало чоловіка тривожних передчуттів. Його мучила думка, що він може розчарувати єдину людину, яка повірила в нього у цьому житті.

Останнім завданням Джахана було спланувати хамам.² Указівки вчителя були чіткі: мармуровий басейн на підвищенні, який буде підігріватися знизу; усередині стін – витяжки для диму; купол, який тримається на тропях;³ два входи із протилежних вулиць, щоби чоловіки і жінки не бачили одне одного. Тієї зловісної ночі він працював саме над цією лазнею, сидячи за столом із грубих дощок у своїй халупі в султанському звіринці.

Джахан відкинувся назад, уважно придивився до креслень і насупив брови. Хамам здався йому грубим, позбавленим легкості та гармонії. Як завжди, малювати план будівлі було значно легше, ніж проектувати купол. Хоча Джаханові вже минуло сорок років – у цьому віці Мухаммад став пророком – і він був управним у своєму ремеслі, все ж йому було легше рити яму для підмурівка голими руками, аніж мати справу з куполами і стелями. «Якби ж то взагалі можна було без них, – бувало, думав він. – Якби ж то люди могли жити просто неба, без страху і необхідності ховатися, дивилися б на зорі, а зорі – на них».

Він уже було зібрався почати нове креслення на папері, потайки взятому в султанських писарів, – і тут знову загарчав тигр. Чоловік напружився, підвів голову і завмер на місці, прислухаючись. Рик був попередженням – хоробрий, упевнений голос, від якого кров стигла у жилах. Тигр попереджав ворога: не підходь ближче.

² Турецька лазня.

³ Троп – склепінчаста конструкція у формі частини конуса, зазвичай має вигляд східчастої ніші.

Джахан тихо прочинив двері та подивився у морок. Тигр загарчав знову – уже не так гучно, але з такою самою погрозою. І тут здійняли гвалт усі тварини: папуга залемментував у темряві, заревів носоріг, сердито буркнув ведмідь. Поряд рикнув лев, сичанням відгукнувся леопард. Десь на тлі цих звуків відчайдушно затупотіли задніми ногами перелякані кролі. Мавпи, хоч їх і було всього п'ять, здійняли такий галас, як цілий батальйон, – закричали, залемментували. Коні теж заіржали й заходилися тривожно переступати ногами. У загальному хорі Джахан вирізняв і розкотисте вурчання слона: той мляво і коротко подав голос, не бажаючи надто долучатися до загального гвалту. Щось налякало цих створінь. Накинувши на плечі плащ, Джахан схопив лампу і крадькома пройшов у двір.

У нічній свіжості були розлиті п'янки пахощі зимових квітів і диких трав. Не встиг чоловік і двох кроків ступити, як побачив кількох доглядачів, які згуртувалися під деревом, перешіптуючись. Помітивши Джахана, вони кинули на нього очікувальний погляд. Але Джахан прийшов не з новинами, а лише із питаннями.

– Що тут коїться?

– Тварини сполошилися, – сказав Дара, доглядач жирафи; голос у нього теж був наполоханий.

– Може, вовк? – припустив Джахан.

Таке вже було. Два роки тому. Одного холодного зимового вечора у місто з гір спустилися вовки, виглядаючи собі здобич і в юдейських, і в мусульманських, і в християнських кварталах. Кілька сіроманців прошмигнули і за браму звіринця – Аллах тільки знає, як – і напали на султанських качок, лебедів і павичів, зчинивши гармидер. Потім не один день знадобився, щоби прибрати все закривавлене пір'я з кушів і заростей у звіринцю. Проте нині в місті не лежав сніг, та й особливого холоду теж не було. Те, що стривожило тварин, вочевидь, походило із самого палацу.

– Перевірмо кожен закуток! – озвався Олев, приборкувач левів – здоровань із вогняним волоссям і такими самими закрученими вусами. Без його відома у звіринці не приймалося жодне рішення. Хороброго і міцного Олева шанували всі слуги. Смертний чоловік, якому кориться сам лев, міг навіть викликати дешицю захоплення у самого султана.

Розійшовшись хто куди, доглядачі перевіряли сараї, стайні, загороди, ставки, вербові та залізні клітки, аби переконатися, що жодна тварина не втекла. Здавалося, що всі мешканці султанського звіринця були на місцях. Леви, мавпи, гієни, олені, лисиці, горностаї, рисі, безоарові цапи, дикі коти, газелі, велетенські черепахи, козулі, страуси, гуси, дикобрази, ящірки, змії, крокодили, вівери, леопард, зебра, жирафа, тигр і слон.

Коли Джахан зайшов до Чоти – тридцятип'ятирічного білого індійського слона заввишки шість ліктів,⁴ – то побачив свого улюбленця дуже збудженим і стривоженим; слон розгорнув вуха, немовби вітрила. Джахан усміхнувся тварині, зі звичками якої був дуже добре знайомий.

– Що таке? Чи небезпеку чуєш?

Поплескавши слона по боці, Джахан запропонував йому жменю солодкого мигдалю, який завжди тримав у своєму поясі.

Чота, який ніколи не відмовлявся від ласощів, закинув горіхи в рота одним рухом хобота, та все ж не зводив очей із брами. Великий звір нахилився уперед, переніс усю вагу на передні ноги – і так застиг, прислухаючись до якихось віддалених звуків.

– Заспокойся, усе гаразд, – мовив Джахан, хоча ні він сам, ні слон по-справжньому не вірили у це.

Повертаючись назад, Джахан зустрів Олева, який умовляв решту доглядачів розходитися спати:

⁴ Приблизно 3 метри.

- Ми все обшукали! Нічого немає!
- Але ж тварини... – заперечував хтось.

Олев, кинувши погляд на Джахана, зауважив:

– Індієць має рацію. Певно, то був вовк. Хоча я думаю, що шакал. Хай там як, але він уже втік. Лягайте спати.

Цього разу ніхто не заперечував. Киваючи і щось бурмочучи собі під ніс, доглядачі попленталися до своїх сінників – хай яке було їхнє ложе грубе, колюче та вошиве, але теплішого й безпечнішого місця ці люди не мали. Тільки Джахан затримався.

– А ти не йдеш, погоничу? – гукнув йому Като, приборкувач крокодилів.

– Я скоро, – відказав Джахан і кинув погляд у бік внутрішнього двору палацу, звідки почувся дивний притишений звук.

Замість того, щоб повернути ліворуч до своєї халупи з каміння та дерева, він завернув праворуч, до високої стіни поміж двома дворами. Ішов невпевнено, наче чекав приводу передумати і повернутися до своїх креслень. Коли Джахан дійшов до високого бузку в найвіддаленішій частині саду, то помітив якусь тінь. Темну, химерну, настільки схожу на примару, що чоловік ледь не кинувся тікати, аж раптом примара розвернулася і стало видно, що це – Тарас із Сибіру. Цей чоловік, переживши усі пошесті та напасті, найдовше за всіх перебував на службі у звіринці. Тарас бачив, як одні султани відходили, а інші приходили. Бачив, як могутні зазнавали принижень, а ті голови, що носили найпишніші тюрбани, безславно котилися у багнюку. «Тільки дві речі незмінні на світі, – із посмішкою примовляли слуги, – Тарас із Сибіру та любовні страждання. А все інше має кінець...»

– Це ти, індієць? – запитав Тарас. – Що, тварини розбудили?

– Так, – відповів Джахан. – А ви зараз чули якийсь звук?

Старий щось буркнув – це могло означати і «так», і «ні».

– Он звідти, – кивнув, витягнувши шию, Джахан. Він подивився на мур перед собою – безформну масу оніксового кольору, що лежала у пільмі. На мить його охопило відчуття, що опівнічна темрява сповнена духів, які стогнуть і плачуть. Від цієї думки чоловік здригнувся.

Глухий удар луною прокотився у дворі, потім застукотів цілий каскад кроків – немов палацом бігла юрба. Десь у надрах замку почувся жіночий зойк – дикий, аж нелюдський – і майже одразу перейшов у плач. Потім ніч розітнув зойк з іншого кутка. Може, то було просто відлуння першого. А за мить усе затихло – так само раптово, як і почалося. Джахан у несподіваному пориві рушив до стіни.

– Куди ти? – прошепотів Тарас, налякано зблискуючи очима. – Туди не можна!

– Хочу дізнатися, що там коїться, – мовив Джахан.

– Не лізь туди, – порадив старий.

Джахан повагався, та хіба що одну мить.

– Я тільки гляну – і одразу повернуся.

– Краще б ти цього не робив, але ти ж мене не слухаєш, – зітхнув Тарас. – Тільки ні в якому разі далі не ходи. Із саду не виходь, іди попід стіною. Чув мене?

– Не хвилюйтеся. Я швидко повернуся – і буду обережним.

– Я тебе почекаю. Поки не повернешся, не лягатиму.

Джахан лукаво посміхнувся:

– Краще б ви цього не робили, але ж ви мене не слухаєте.

Зовсім недавно Джахан із учителем ремонтували кухні в султанському палаці. Також вони разом розширювали гарем – це було украй необхідно, бо ж його населення останнім часом сильно зросло. Щоб не ходити головною брамою, робітники зробили собі короткий шлях, пробивши невеликий прохід у мурах. Поки підвозили кахлі, які десь затрималися в дорозі, діру абияк заліпили саманом і глиною.

Джахан, із лампою в одній руці та палицею у другій, простукував мур, обережно йдучи попід ним. Якийсь час він чув однаково глухий звук. А потім раптово звук став лункіший. Чоловік зупинився. Стоячи на колінах, він щосили штовхнув нижні цеглини. Спочатку вони трималися, потім піддалися. Залишивши лампу, Джахан проповз крізь отвір у сусідній двір.

Місяць розливав моторошне світло трояндовим садом, який нині став трояндовим цвинтарем. Кущі, які навесні вкривалися квітами найясніших відтінків червоного, рожевого, жовтого, тепер стояли прив'ялі, їхнє обтріпане листя блищало під місяцем, сад нагадував дивне сріблясте море. Серце Джахана калатало швидко і гучно, він навіть боявся, що хтось може його почути. Тілом прокотився дрозь від згадок про історії з отруєними євнухами, задуреними дружинами, візирами, яким було відрубано голови, і мішками, які ще звивалися, коли їх скидали в Босфор. У цьому місті деякі цвинтарі були на пагорбах, а деякі – в морі, на глибині сотень сажнів.

Перед ним стояло вічнозелене від сотень хусток, стрічок, підвісок і шнурів на гіллі Дерево бажань. Якщо котрась молодша дружина чи одаліска в гаремі має таку таємницю, поділитися якою може тільки із самим Аллахом, то вона просить євнуха прийти сюди із якоюсь дрібничкою, яка їй належить. Цей предмет буде повішено на гілку поряд із ще чийось. Оскільки прагнення однієї жінки часто суперечать прагненням іншої, то дерево повнилося взаємовиключними благами і протилежними бажаннями. А проте саме в цю пору, коли його листям шурхотів легкий вітерець, дерево мало дуже сумирний вигляд. Власне, сумирний настільки, що Джахан не втримався і пішов у його бік попри обіцянку, дану старому Тарасові.

До кам'яної будівлі попереду було не більш як тридцять кроків. Наполовину схований за стовбуром Дерева бажань, Джахан дуже повільно визирнув – і одразу сховався назад. Щоб наважитися визирнути знову, йому знадобилося якусь мить збиратися з духом.

Із дюжину глухонімих метушилися туди й сюди, підбігали то до одного виходу, то до іншого. Кілька з них несли щось схоже на мішки. Смолоскипи в їхніх руках креслили у повітрі бурі смуги, а щоразу, коли шляхи двох смолоскипів перетиналися, тіні на мурах відовжувалися.

Не знаючи, як розуміти цю картину, Джахан метнувся до задньої частини будівлі, відчуваючи запах жирної землі, а кроки його були такими ж нечутними, як і повітря, що він вдихав. Джахан зробив півколо, дійшовши до якихось дверей із дальшого краю. Як не дивно, там не було охорони. Не замислюючись, Джахан увійшов. Коли б він задумався над тим, що робить, його скрутило б від жаху, і він це розумів.

Усередині було вогко і холодно. Навпомацки у напівтемряві він просувався уперед, хоча відчував поколювання в потилиці, де волосся стало сторчма. Шкодувати було запізно. Назад дороги вже не було: Джахан міг іти лише вперед. Тулячись до стіни, він протиснувся у тьмяно освітлену кімнату. Чоловік роззирнувся: столи, інкрустовані перламутром, на кожному – скляна чаша; дивани з подушками, дзеркала у різьблених позолочених рамах, килими від самої стелі – а на підлозі оці мішки, в яких щось лежить.

Джахан кинув швидкий погляд назад: там нікого не було; потім поволі посунув уперед, доки його увагу привернуло дещо таке, від чого в нього кров застигла, – рука. Бліда і гладенька, вона лежала на холодному мармурі під купою тканини, як убита пташка. Немов під владою якоїсь зовнішньої сили Джахан розв'язував джутові мішки один за одним і наполовину відкривав їх. Він моргав – його очі відмовлялися сприймати те, що серцем Джахан уже зрозумів. Ні, не мішки, то були зовсім не мішки. Це були мертві тіла. Дитячі тіла.

Їх було четверо, всі хлопчики, і вони лежали один біля одного від найбільшого до найменшого. Найстарший був підлітком, а наймолодший – іще немовлям. Пишне вбрання на них хтось акуратно поправив, шануючи нащадків високого роду. Погляд Джахана упав на найближчий труп – світлошкірого, ще рум'яного хлопчика. Він подивився на лінії дитячої

руки. Вигнуті, похилі лінії переходили одна у другу, наче малюнки на піску. І яка ж ворожка в цьому місті, подумав Джахан, могла б передбачити таку наглу і печальну смерть дітям такого шляхетного роду?

Здавалося, діти сплять. Їхня шкіра немовби світилася ізсередини. Джахан усе не міг звільнитися від думки, що ні, насправді вони не загинули. Вони перестали говорити, рухатися, перетворилися на щось, недоступне його розумінню, але ж вони усе усвідомлюють, бо вираз їхніх облич міг бути й усмішкою.

Джахан так і стояв там, його руки і ноги тремтіли, він не міг зрушити з місця. Тільки звук кроків, які наближалися, вивів його із заціпеніння. Зібравши останні сили, він поклав тіла так, як вони лежали раніше, і метнувся у закуток, де сховався за килимом, що звисав від стелі до підлоги. За мить у кімнату зайшли глухонімі та принесли ще одне тіло. Швиденько поклали його поряд із рештою.

І раптом один із них помітив, що з крайнього трупа сповзла тканина. Підійшов ближче, роззірнувся. Не певний, чи вони самі так усе залишили, чи хтось прокрався до кімнати, коли вони вийшли, від дав знак іншим. Ті також зупинилися. Разом почали обнишпорювати кімнату.

Сам-один, у кутку, де тільки килим відділяв його від убивць, Джахан затамував подих від страху. Оце й усе, подумав він, оце й усе. Якою брехнею, яким обманом здійнявся він так високо. Не без печалі згадав він про лампу, яку залишив у саду, що вона миготить там зараз під вітром. Сльози забриніли в його очах від думки про слона і про вчителя: обидва, напевне, зараз мирно сплять. Потім він згадав про жінку, яку кохав. Вона та всі інші безпечно дивляться сні у своїх ліжках, а його зараз уб'ють лише за те, що він опинився там, де не мав опинитися, і побачив те, чого не мав побачити. А все через допитливість – цю безсоромну, безмежну цікавість, яка завжди приносила йому тільки лихо. Джахан мовчки проклинав себе.

Отаке красивими літерами слід написати на його могилі:

*Тут спочива чоловік, якого цікавість занастила,
Доглядач тварини і архітекторів учень.
Помолись, перехожий, за душу дурня цього.*

На жаль, поряд не було нікого, кому можна було б передати цю свою останню волю.

* * *

Того самого вечора на іншому кінці Стамбула не спала кахья,⁵ вона перебирала чотки пальцями однієї руки. Щоки її були зморшкуваті, немов родзинки, худорлява постать горбилася, від старості ослаб зір. Однак у домі свого пана жодна дрібниця не уникала її ока. Кожен закуток, кожна тріщина, крива петля у дверях, рипуча сходинка... Ніхто під цим дахом не знав будинок так добре, як вона, і ніхто не був так, як вона, відданий своєму пану та володарю. У цьому стара кахья не сумнівалася.

Довкола було тихо, тільки з кімнат слуг долиняло хропіння. Час від часу її вухо вловлювало тихий, ледь-ледь помітний подих із-за зачинених дверей бібліотеки. Там спав Сінан після того, як знову засидівся за роботою допізна. Зазвичай від проводив вечори із родиною, йшов вечеряти в гаремлик,⁶ де жила його дружина з дочками й куди ніколи не заходив

⁵ Головна служниця в домі.

⁶ Жіноча половина дому.

жоден учень. Але нині, як і багато ночей до того, підкріпившись після цілоденного посту,⁷ він повернувся до своїх креслень і заснув посеред книжок і сувоїв у кімнаті, яка перша в цьому великому, просторому будинку зустрічала сонце. Кахья приготувала йому там ложе: постелила мату на килимі.

Дуже багато він працює, а йому вже вісімдесят п'ять років. У такому віці чоловікові годиться відпочивати, добре їсти і молитися в оточенні дітей та онуків. А ті сили, які ще лишаються в його тілі, йому належить використовувати на паломництво до Мекки; коли ж він загине дорогою – то й на краще для його душі. Чому господар не готується до майбутнього життя? А якщо готується, то що йому робити на будівництві, нащо бруднити пилом і землею свої гарні каптани? Подумки сварячи господаря за неналежну його рокам працьовитість і недбалість у справах душі, кахья також сердилася й на султана та кожного із візирів, які змінювали одне одного, – як вони можуть змушувати чоловіка так тяжко працювати? – а ще на Сінанових учнів за те, що вони не знімуть зайвий тягар із плечей її пана. От ледачі хлопці! Та й хлопцями їх уже й не назвати. Вона їх знала ще відтоді, як вони були зеленими новачками. Нікола – найбільш обдарований, але й найсором'язливіший; Давуд – серйозний, охочий до роботи, але нетерплячий; Юсуф – німий і потайний, наче густий непрохідний ліс; і оцей індієць Джахан, який тільки й питає: «А чому так? А як це влаштоване?» – а відповідь майже не слухає.

Замислившись і заглибившись у молитву, кахья якийсь час дивилася углиб себе, у те бездонне провалля, що лежало в її очах. Великий, вказівний і середній пальці дедалі повільніше перебирали бурштинові намистини. Повільніше й бурмотіла вона: «*Альхамду ліл-ляхі*,⁸ *Альхамду ліл-ляхі...*» Голова її почала хилитися, рот тихо відкрився.

Чи за мить, чи за годину – кахья того не могла сказати – її розбудив якийсь далекий шум. Цокіт копит бруківкою. Вулицями мчала якась коляска, і, судячи зі звуку, прямувала вона до їхнього будинку. Дім Сінана був єдиним житлом у цьому провулку, який закінчувався глухим кутом. Якщо коляска заверне за ріг – то їхати вона може тільки сюди. Кахья здригнулася: її спиною пробіг раптовий холод.

Промовляючи молитву проти нечистих духів, жінка швидко, попри поважний вік, підвелася. Короткими кроками збігла вона сходами, потім вийшла коридорами у внутрішній двір. Духмяний сад зі ставком, поділений на підвищені тераси, сповнював радістю серце кожного гостя. Господар зробив його сам, провів воду до будинку з особливої згоди султана – чим викликав заздрість і обурення ворогів. Тепер водяне колесо мирно оберталося, і рівне дзюрчання води тішило стару своєю постійністю та передбачуваністю, яких так бракує в житті.

Над нею місяць, срібний серп, сховався за хмару – і на мить срібло перетворилося на сірий сланець, а небо і земля з'єдналися. Праворуч, понад стежкою на крутому схилі, був невеликий гайок, а далеко внизу лежав *боштан*, де вирощували всіляку зеленину й городину. Стара повернула на іншу стежку, прямуючи вище, до внутрішнього двору. З одного боку від неї стояв колодязь, вода у якому була крижана і взимку, і влітку. У протилежному кінці розташувалися вбиральні. Вона обминула їх, як завжди. Джини гуляють там весілля, і той, хто гупої ночі потурбує їх, стане калікою до самого Судного дня та буде проклятий аж до сьомого коліна. Оскільки користуватися нічним горщиком кахья не любила ще дужче, ніж ходити поночі до вбиральні, то після сутінків стара уже нічого не їла і не пила, щоб тіло її не підвело.

⁷ Дія відбувається в Рамадан – місяць посту, упродовж якого мусульмани не їдять і не п'ють протягом світлового дня.

⁸ Істинне поклоніння належить тільки Аллаху (*араб.*).

Збентежена, вона підійшла до вуличної брами. Від трьох речей у житті вона не очікувала добра: від чоловіка, який запродав свою душу Шайтану, від жінки, яка пишається своєю вродою, і від таких нічних новин, які не можуть дочекатися ранку.

Невдовзі коляска зупинилася по той бік високого муру. Кінь форкнув, почувися важкі кроки. Кахья відчула у повітрі запах поту – чи то кінського, чи людського, точно сказати не могла. Старій не терпілося дізнатись, хто ж це примчав серед ночі.

Спочатку їй було потрібно сім разів повторити суру Аль-Фалак:⁹ «Шукаю захисту в Господа світанкової зорі від зла Його творінь і від зла темряви, коли вона настає, і від зла чарівниць, що дмухають на вузли...»

Тим часом невідомий посланець стукав у двері. Ввічливо, проте наполегливо. Такий стукіт може перейти в різке грюкання, якщо якийсь короткий час лишити його без відповіді, – і справді, скоро так і сталося. Слуги, які щойно попрокидалися, побігли в сад одне за одним, із лампами в руках, накидаючи хустки поверх нічного вбрання. Не в силах довше зволікати, кахья промовила: «Бісміллях аль-Рахман аль-Рахім!»¹⁰ – і відімкнула засув.

Незнайомець постав перед нею, коли місяць ковзнув за хмари. Кремезний, присадкуватий, судячи з розрізу очей, татарин. У нього на перев'язі висіла шкіряна фляга, чоловік тримався зухвало, але насунив брови, не приховуючи роздратування, що стільки людей на нього витріщається.

– Я прибув із палацу, – оголосив він без потреби гучно.

Запала тиша – аж ніяк не привітна.

– Мені треба поговорити з вашим господарем, – сказав посланець.

Чоловік розправив плечі й зібрався увійти в дім, аж тут кахья підняла руку, зупиняючи його:

– Чи з правої ноги ви заходите?

– Що?

– Переходячи цей поріг, вам годиться переступати його спочатку правою ногою.

Посланець подивився на свої ноги, немов злякавшись, що вони кудись втечуть, потім зробив обережний крок. А зайшовши, проголосив, що його прислав сам султан у надзвичайно терміновій справі, хоча йому й не було потреби казати це вголос – усі й так розуміли.

– Мені наказали привезти до палацу Головного архітектора султана, – додав він.

Кажья затремтіла і зблідла на лиці. Жінка прокашлялася – її рот був повний таких слів, які вона промовити не могла. Вона б охоче сказала цьому гінцю, що не може турбувати пана, який і так дуже мало спить. Але, звісно, такого жінка не сказала, а натомість пробурмотіла:

– Почекайте тут.

Вона поглянула вбік, кинувши погляд туди, де, як видавалося, не було нічого.

– Ходімо, Хасане, – звернулася вона до одного із хлопчиків-служників, який точно стояв там у темряві: кажья чула його виразний запах жирної шкіри й гвоздичної цукерки, яку хлопець нишком укинув до рота.

Вони пішли: кажья попереду, а за нею Хасан із лампою. Дошки підлоги рипіли в них під ногами. Кажья посміхалася сама до себе. Їхній пан наставив чудових будівель і тут, і там – а поладнати підлогу у власній домівці все забуває.

Зайшовши до бібліотеки, вони опинилися посеред бальзамічних пахощів: то був дух книжок, чорнила, шкіри, воску, кедрових чоток і горіхових полиць.

– Ефенді, вставайте, – прошепотіла кажья тихим, шовковим голосом.

Вона постояла, прислухаючись до подиху господаря. Знову погукала його, тепер уже голосніше. Він не поворухнувся.

⁹ Інша назва цієї сури – «Світанкова зоря». (Тут і далі цитати з Корану подаються за перекладом М. М. Якубовича.)

¹⁰ Ім'ям Аллаха Милостивого, Милосердного!

Тим часом хлопчик, який іще ніколи не підходив до пана так близько, уважно його роздивлявся: довгий ніс із горбинкою, широке чоло, пооране глибокими зморшками, густу сиву бороду, яку чоловік посмикував, коли замислювався, шрам на лівій брові – нагадування про ті часи, коли він юнаком теслярував у батьковій майстерні, – Сінан тоді упав на клин. Погляд хлопчика перекинувся на руки старого. Ці міцні кощаві пальці та грубі, мозолясті долоні звикли до праці просто неба.

І втретє кахья погукала господаря. Тепер Сінан розплющив очі та сів у ліжку. Його обличчя спохмурніло, коли він побачив ці дві постаті над собою. Він розумів, що слуги ніколи б не наважилися розбудити його в таку пізню пору – хіба що станеться велике лихо та місто згорить дотла.

– Прибув гонець, – пояснила кахья. – На вас чекають у палаці.

Поволі Сінан вибрався з ліжка:

– Хай би то була добра новина, *ини'Аллах*.

Тримавши таз, ллючи з глека воду, щоб господар умився, допомагаючи йому вдягтися, хлопець почувався дуже поважною особою. Сінан одягнув світлу сорочку, каптан – не один з нових, а старий, брунатний, теплий і оторочений хутром. Утрюх вони спустилися сходами.

Гонець схилив голову, коли побачив їх:

– Прошу пробащення, що потурбував вас, ефенді, але мені наказано привезти вас до палацу.

– Свої обов'язки слід виконувати, – відказав Сінан.

Кажья втрутилася у розмову:

– Чи може хлопчик супроводити господаря?

Гонець звів догори брову і подивився просто на Сінана:

– Мені наказано привести вас і нікого більше.

Гнів, наче жовч, підступив до рота кажьї. Вона була готова його виплеснути, коли б Сінан не поклав їй заспокійливо руку на плече і не запевнив:

– Зі мною все буде гаразд.

Архітектор і гонець вийшли в ніч. Навколо не видно було жодної живої істоти, навіть безпритульного пса, що їх Стамбулом бігало чимало. Щойно Сінан сів у коляску, гонець замкнув двері та скочив на місце поряд із візником, який не проронив ані слова. Коні рушили з місця – і невдовзі коляска, підскакуючи та похитуючись, уже мчала сірими вулицями.

Щоби приховати своє хвилювання, Сінан відсунув завіси, якими були запнуті вікна, і став дивитися назовні. Вони мчали кривими вуличками, під печально схиленим гіллям дерев, і він думав про людей, які сплять у своїх оселях: багаті – у своїх *конаках*,¹¹ убогі – в тісних хатинках. Вони проїхали юдейський квартал, потім вірменський, відтак – грецький і левантинський.¹² Дивився на церкви, яким було заборонено мати дзвони, синагоги із квадратними двориками, мечеті під бляшаними дахами, на саманні й дерев'яні будиночки, які посхилялися один до одного, наче шукаючи розради. Навіть пани часто мешкали у будинках із погано випаленої цегли. Сінан уже втисячне замислився, як місто, настільки прекрасне, може бути захищене такими невдалими будівлями.

Урешті під'їхали до палацу. У кінці першого внутрішнього двору коляска зупинилася. На допомогу прибігли палацові скороходи, вправні та вишколені. Сінан і посланець пройшли в Середню браму, куди дозволяли в'їжджати верхи лише самому султану. Вони проминули мармуровий фонтан, який м'яко світився у темряві, немов істота з якогось іншого світу. Удалині похмурими велетнями бовваніли павільйони на березі моря. Після нещодавнього

¹¹ *Конак* – особняк, резиденція (*тур.*).

¹² Левантинці на Близькому Сході того часу були змішаною групою населення, здебільшого італійського, рідше французького походження, вони сповідували римо-католицизм.

розширення гарему і ремонту султанських кухонь Сінан добре знав ці місця. Раптом він зупинився, побачивши, що з глибокої темряви на нього дивляться якісь очі. То була газель. Великі, ясні, вологі очі. Були тут й інші тварини: павичі, черепахи, страуси, антилопи. Усі вони, з причини, недоступної його розумінню, у таку пізню пору не спали й були чимось стривожені.

Повітря було свіже, прохолодне, дихало миртом, чемерником і розмарином. Увечері пройшов дощ, і трава пружно вгиналася під ногами. Варта розступилася, пропустивши їх. Сінан і посланець наблизилися до важкої кам'яної будівлі кольору неба перед бурею і пройшли до коридору, освітленого тремкими вогниками лойових свічок. Пройшовши дві кімнати, зупинилися перед третьою. Не встигли вони до неї підійти, як гонець перепросив і кудись зник. Сінан примружився, щоб очі звикли до розмірів тієї кімнати. Кожен глечик, кожна подушка, кожна прикраса відкидали моторошні тіні, що вигиналися, звивалися на стінах, немовби у непереборному бажанні щось йому сказати.

У протилежному кутку світло було м'якше. Сінан здригнувся, побачивши мішки на підлозі. У відкритій горловині одного з них від побачив мертве обличчя. Його плечі опустилися, до очей підступили сльози, коли старий зауважив, наскільки юна людина то була. Сінан усе зрозумів. Ходили чутки, що це станеться, хоча він і відмовлявся їм вірити. Вражений, ошелешений, чоловік схопився за стіну, щоб утриматися на ногах. Його молитва, коли він зміг зібратися на слові, була повільна – він раз у раз зупинявся й важко переводив подих.

Не встиг він ще вимовити «амін» і витерти лице обома руками, коли позаду нього щось рипнуло. Завершивши молитву, старий вражено подивився на килим, що висів на стіні. Сінан не сумнівався, що звук походив саме звідти. Рот його пересох, ніби крейда, але він пошкандибав до того килима, відслонив його – і побачив знайому постать: блілого чоловіка, який тремтів від страху.

– Джахан?

– Учителю!

– Що ти тут робиш?!

Джахан вискочив йому назустріч, дякуючи своїй щасливій зірці, яка послала не глухонімого, щоб задушив його, а єдину в цілому світі людину, здатну його порятувати. Він опустився на коліна, поцілував руку старого і приклав її до чола.

– Ви свята людина, вчителю. Я завжди так думав. А тепер уже точно знаю. Якщо я вийду звідси живим, то розповім усім!

– Цить, не мели дурниць і не галасуй. Як ти сюди потрапив?

Пояснювати не було коли. У коридорі почулися кроки, відлунюючи від високих стель і оздоблених стін. Джахан підвівся і поволі присунувся до вчителя, сподіваючись лишитися непомітним. А наступної миті до кімнати увійшов Мурад III із почтом. Невисокий, доволі огрядний султан мав орлиний ніс, велику, майже світлу бороду, його карі очі гостро та впевнено дивилися з-під вигнутих брів. Він заговорив не одразу: мав дібрати тон, яким звернутися до будівничого: лагідно, суворо чи, може, найсуворіше?

Сінан швидко отямився: поцілував край султанової одежі. Учень низько вклонився й так і застиг, не в силах підвести очі до Тіні Бога на Землі. Джахана не так знітив сам султан, як те, що він опинився перед його монаршими очима. Адже нині Мурад став султаном. Батько його, Селім П'яниця, послизнувся на мокрому мармурі в хамам і забився на смерть; за чутками, тоді він був п'яний як чіп, хоча перед тим уже розкався у своєму несправедливому способі життя й зарікся торкатися вина. Щойно впали сутінки, під гучну хвалу і славослів'я до небес злетіли феєрверки, звуки барабанів і труб: Мурада було підперезано мечем його предка Османа і проголошено новим падишахом.

Надворі шелестів і зітхав морський вітер. Не наважуючись зрушити з місця, Джахан чекав, безмовний, як могила. На лобі в нього проступив піт. Він вслухався у тишу, яка тис-

нула на його плечі; від цього губи його настільки наблизилися до підлоги, що він уже міг би її поцілувати, немов холодну коханку.

– Чому тут мерці? – спитав султан, щойно помітив мішки на підлозі. – Чи ви не маєте сорому?

Один служник одразу відповів на це:

– Ми просимо вибачення, високий пане. Ми подумали, що ви, можливо, забажаєте ще раз на них подивитися. Ми віднесемо їх до трупарні й подбаємо, щоб до них там поставилися із належною шаною.

Султан нічого не сказав. Він подивився на людей, що стояли на колінах перед ним.

– Архітекторе, чи це один із твоїх учнів?

Сінан відповів:

– Так, ваша величносте. Один з чотирьох.

– Я просив вас прийти самого. Чи мій посланець порушив мою волю?

– Це моя провина, – сказав Сінан. – Благаю, пробачте мені. У моєму віці мені потрібна допомога.

Султан на мить замислився над цими словами.

– Як його звати?

– Джахан, мій щасливий повелителю. Може, ви пам'ятаєте його як вашого погонича. Він доглядає білого слона.

– Приборкувач тварин і архітектор, – пирхнув султан. – Як так вийшло?

– Він служив вашому славетному дідові, султану Сулейману, нехай спочиває він з миром. Побачивши його хист у будівництві мостів, ми взяли його під опіку і вивчили з юних літ.

Не дуже звертаючи увагу на пояснення, султан пробурмотів немовби до себе самого:

– Мій дід був великим правителем...

– О, він гідний хвали, як і пророк, на честь якого отримав ім'я, мій повелителю.

Сулейман Пишний, Законодавець, Повелитель всіх правовірних і Управитель Святих місць – чоловік, який керував імперією сорок шість зим і провів більше часу на коні, ніж на троні; і нині, хоч його давно було поховано й навіть саван його зотлів, про цього султана згадували тільки пошепки.

– Нехай буде з ним милосердя Аллаха. Я сьогодні ввечері думав про нього. Я питав себе, що б він зробив на моєму місці... – голос у султана Мурада вперше затремтів. – Мій дід зробив би так само. Іншого вибору не було.

Джахана охопила паніка: він зрозумів, що султан говорить про мертвих, які лежать у кімнаті.

– Мої брати з Повелителем Світів, – промовив султан.

– Нехай небо стане їхньою оселею, – тихо відгукнувся Сінан.

Запала тиша, доки султан знову заговорив:

– Архітекторе, мій шанований батько султан Селім наказав тобі збудувати для нього могилу. Чи так це?

– Воістину, ваша величносте. Він бажав бути похований при Ая-Софії.

– То будуй. Ставай до праці, не гаючись. Маєш мій дозвіл робити все необхідне.

– Зрозуміло, мій повелителю.

– Моя воля така: хай мої брати будуть поховані біля батька. Нехай *тюрбе* буде настільки прекрасним, щоби століттями й століттями люди приходили молитися за їхні невинні душі.

Він помовчав і, подумавши, додав:

– Але... хай воно не надто привертає око. Тюрбе повинно бути відповідного розміру.

Краєм ока Джахан помітив, як побіліло обличчя вчителя. Він відчув у повітрі запах, чи радше суміш запахів – можливо, ялівцевого і березового хмизу, до якого додавався лег-

кий гострий аромат – може, горіла в'язова деревина. Чи походив він від султана, чи від Сінана, чоловік не міг зрозуміти. У паніці Джахан знову вклонився, торкаючись чолом підлоги. Почув, як султан зітхнув, наче шукав, що іще сказати. Але не промовив нічого. Натомість султан наближався і наближався до нього, затуляючи світло свічок. Під його поглядом Джахан здригнувся. Серце у нього на мить завмерло у грудях. Чи запідозрив султан, що він таємно проник цієї ночі у двір палацу? Джахан відчув, як очі падишаха міряють його ще якусь мить, не більше, – і відтак султан пішов геть, а за ним – візири і варта.

Ось так у місяці грудні на початку Рамадану 1574 року Сінан як Головний двірський архітектор і його учень Джахан, який не мав би бути присутній на цій зустрічі, а все ж там опинився, отримали завдання збудувати в садах Ая-Софії гробницю – досить велику і гарну, щоб у ній помістилися п'ятеро юних шах-заде – братів султана Мурада, але не настільки велику й помітну, щоб нагадати кому-небудь, як їх за його наказом задушили шовковим шнуром у ту ніч, коли Мурад зійшов на трон.

Але жоден із присутніх не міг передбачити, що минуть роки – і по смерті султана Мурада в іншу подібну ніч, коли стогнати вітер і сполошаться тварини в звіринці, його власних синів – усіх дев'ятнадцятьох – задушать шовковою тятивою, щоб не пролити їхньої шляхетної крові, і, за примхою долі, поховать у тому самому місці, збудованому архітектором і його учнем.

До зустрічі з учителем

Пророк Якуб мав дванадцять синів, пророк Іса мав дванадцять учнів. Пророк Юсуф, історія якого оповідається у дванадцятій сурі Корану, був улюбленим сином свого батька. Дванадцять хлібин клали юдеї на столи. Дванадцять золотих левів охороняли трон царя Сулеймана.¹³ До трону вело шість сходин, але оскільки той, хто підіймається, також має потребу спускатися, то підйом і спуск разом дають дванадцять сходин. Дванадцять головних вір ходять землями Індостану. Дванадцять імамів стали наступниками пророка Мухаммада, як вчать шиїти. Дванадцять зірок оздоблюють вінець Мар'ям.¹⁴ І хлопчикові на ім'я Джахан ледве виповнилося дванадцять років, коли він уперше побачив Стамбул.

Худенький, засмаглий і жвавий, наче рибина посеред річки, Джахан, як для свого віку, був досить дрібним. Немов додаючи йому зросту, на голові його стирчала густа кучма чорного волосся – наче то сиділа якась істота, що жила своїм власним життям. Тому, хто дивився на хлопчика, передусім впадало в око його волосся. Потім – вуха, кожне завбільшки з кулак горлоріза. Але мати казала йому: «Колись дівчат зачаровуватиме твоя ясна усмішка і єдина ямочка на лівій щоці – немовби пекар притиснув пальцем м'яке тісто». Ось так казала його мати і в цьому не сумнівалася.

Губи, червоні, немов пуп'янок троянди, волосся – блискуче, мов шовк, стан, такий стрункий, ніби вербова гілка. Жвава, немов газель, сильна, як буйвіл, із солов'їним голосом, яким вона співатиме колискові своїм діточкам, а не правитиме пустопорожні теревені, й ніколи не сперечатиметься з чоловіком. Ось такої нареченої мати бажала б йому, якби була жива. Але вона померла. Лікар казав, що від печалі, але хлопчик знав, що смерть настала через щоденні побої його потвори-вітчима, котрий ще й був Джахановим дядьком. Той безутішно ридав на похороні, наче це хтось інший призвів жінку до ранньої загибелі. Відтоді Джахан ненавидів його всім єством. Коли він сів на корабель, то шкодував, що залишив дім, не помстившись йому. Однак він розумів, що коли б залишився, то або вбив би свого дядька, або той убив би його. Оскільки Джахан був надто малий і не мав досить сили, то, ймовірно, сталося б друге. А от коли прийде пора, Джахан повернеться по відплату. І знайде собі кохану. Вони справлять весілля, яке триватиме сорок днів, об'їдатимуться солодощами і сміятимуться досхочу. Першу дочку Джахан назве на честь своєї матінки. Про цю мрію він нікому не розповідав.

Коли каравела наближалася до порту, хлопчик помітив птахів: їх ставало дедалі більше. І вони були усе розмаїтішими: чайки, набережники, кроншнепи, горобці, сойки, сороки – одна несла у дзьобі якусь блискучу дрібничку. Кілька з них – чи то сміливі, чи дурні – посідали над вітрилами, занадто близько до людей. У повітря домішувався якийсь новий запах – незнайомий, брудний.

Після кількох тижнів плавання у відкритому морі Джахан побачив місто – і це видовище дивним чином подіяло на його уяву – особливо такого туманного дня. Він дивився на лінію, де вода насувалася на сіру смугу берега, – і не міг зрозуміти, чи вони плывуть до Стамбула, чи віддаляються від нього. Що довше він дивився, то більше земля здавалася йому продовженням моря; місто, немовби зроблене з розплавленого воску, сиділо на вершечках хвиль, запаморочливо колихалося, мінилося на очах. Приблизно таким він уперше сприйняв Стамбул, і Джахан навіть сам не усвідомлював, що таким той образ для нього довіку й залишився.

¹³ Названі особи відомі християнам відповідно як Яків (Старий Заповіт), Ісус Христос, Йосиф (Новий Заповіт), цар Соломон.

¹⁴ Марії.

Поволі хлопчик пройшовся палубою. Матроси були надто заклопотані, щоби звертати увагу на те, що він крутиться у них під ногами. Джахан вийшов на самісінький ніс корабля, де ніколи раніше не бував. Попри хижий вітер, що дув у лице, хлопчик примружив очі, вдивляючись у обриси Стамбула. Потім туман потрохи розвіявся – немовби хтось відсунув завісу. Місто тепер уже виразно, сяючи, відкрилося його очам. Світло і тіні, вершини і схили. Воно підіймалося на пагорби і спускалося із пагорбів, порослих кипарисами, та здавалося зітканим із протилежностей. Заперечуючи себе на кожному кроці, змінюючи настрій у кожному кварталі, ніжний і безсердечний водночас, Стамбул щедро роздавав дари – і на одному подиху вимагав їх назад. Широке місто, що розкинулося навсібіч, щосили тягнулося до небес. Місто, яке весь час жадало більшого і не могло втамувати своєї жаги. Але Стамбул вабив. І хоча хлопчик ще не знав, як саме це місто живе, він уже відчував, як людина опиняється під владою його чарів.

Джахан поспішив у трюм. Слон сумно сидів у своєму ящику, геть байдужий до всього.

– Тобі все вдалося! Дивися, ми вже тут! – на останніх словах голос Джахана дещо затремтів: хлопчик не знав точно, що «тут» було за місце. Та це й не важило. Хай там що чекає на тварину в цьому новому царстві, воно не буде гіршим за те плавання, яке слон уже переніс.

Чота був такий принишклий, аж хлопчик злякався, що у слона зупинилося серце. Коли він наблизився і почув тихе, нерівне дихання тварини, Джахан трохи заспокоївся. Однак очі та шкіра слона втратили блиск. Попереднього дня Чота не їв і не спав. За його щелепами з'явилася якась страшна пухлина, хобот помітно набряк. Хлопчик побризкав слонові води на голову, хвилюючись, чи не погано тварині від морської води, – вона залишала на шкірі солоні сліди, які, мабуть, пекли.

– Коли ми прибудемо до палацу, я тебе помию прісною водою! – пообіцяв Джахан.

Обережно, ніжно він прикладав куркуму до набряків. Слон протягом плавання помітно схуд. Завершення подорожі було для нього особливо важким.

– От побачиш! Султанша в тебе просто закохається. І молодші дружини будуть тебе обожнювати... – розповідав Джахан слонові. Потім, коли йому спала на думку ймовірність іншого розвитку подій, він додав: – А якщо вони раптом до тебе погано ставитимуться, то ти зможеш утекти. Я тоді разом із тобою втечу...

Він би ще продовжував у тому ж дусі, але раптом на сходах почулися кроки. Прибіг матрос і закричав:

– Гей! Тебе хоче бачити капітан. Негайно!

І за мить хлопчик уже стояв під дверима капітанової каюти, слухаючи, як він там кашляє і харкає. Джахан боявся цього чоловіка, хоча й намагався цього не показувати. Капітан Гарет усім і кожному був відомий як гяур¹⁵ Гарет чи Делібаш Реїс – капітан Шалена Голова. Він міг сміятися і жартувати з якимось із матросів, а за мить – вихопити шаблю й порубати того на тисячу шматочків. Джахан таке уже бачив.

Цей морський вовк, який народився у прибережному англійському містечку і якому найдужче смакував добрячий шмат просмаженої свинячої почеревини з кухликом елю, з якихось невідомих причин зрадив свою країну й опинився на службі у флоті Османської імперії, принісши з собою значущі секрети. Відчайдушна хоробрість зробила його любим гостем у палаці й дала Гаретові власний флот. Султана Сулеймана потішало, що жоден османський мореплавець не нападав на християнські кораблі й не грабував їх так люто й шалено, як цей гяур. Султан узяв Гарета під свою опіку, та не довіряв йому. Він розумів, що той, хто наніс своїм товаришам удар у спину, ніколи й нікому не буде справжнім другом. Якщо пустити

¹⁵ Невірний (не мусульманин).

в дім створіння, що приблудилося до твоїх дверей, перед тим укусивши ту руку, яка його довго годувала, – воно, не вагаючись, зажене ікла й у твоє тіло.

Коли хлопчик увійшов до кімнати, капітан сидів за столом і виглядав меншим нечупаю, ніж зазвичай. Його борода – помита, зачесана і намащена – тепер була не темно-каштанового кольору, як останніми тижнями, а світлішої брунатної барви, майже руда. Шрам прокреслив його лице від лівого вуха до кутика губ – і рот видавався продовженням тієї рани. Він скинув свою повсякденну брунатну сорочку, а вбрався в іншу – широку, світлу, а також шаровари жовтувато-коричневого кольору; на шії в нього було бірюзове намисто від лихого ока. На столі перед ним стояв недогарок свічки і лежала товста книга, куди він записував так чи інакше здобуті скарби. Хлопчик помітив: капітан затулив сторінку рукою, хоча потреби в тому і не було. Джахан не умів читати. Із літерами він не дружив, а от із формами та картинками – так. Він малював на всьому, що траплялося під руку: на землі, глині, на телячій чи козячій шкірах. У плаванні він без кінця робив начерки матросів і корабля.

– Ну от, бачиш, я свого слова дотримав: довів тебе сюди живим і здоровим, – сказав капітан Гарет і люто сплюнув.

– Слон хворий, – промовив хлопчик, дивлячись на посудину, куди щойно приземлився слиз. – Ви не дозволили мені вивести його з ящика.

– Щойно він стане на тверду сушу, то миттю одужає, – тон капітана став поблажливим. – Та й що тобі до нього? Звір же не твій.

– Ні, це звір султана.

– Правильно, хлопче. Якщо ти зробиш, як я скажу, ми всі від того будемо у виграші.

Джахан опустил очі. Раніше капітан про це вже говорив, але Джахан плекав надію, що він забуде. Як виявилось, не забув.

– У палаці всюди золото й самоцвіти. Рай для злодія! – сказав капітан Гарет. – Коли ти туди потрапиш, будеш для мене красти. Тільки не пробуй зразу все обібрати – турки тобі руки обрубують. Братимеш потихеньку, дрібнички...

– Але ж там усюди варта, я не можу...

Швидко, як думка, капітан підскочив до хлопчика.

– Ти хочеш сказати, що не робитимеш цього? Ти що, забув, що сталося з тим нещасним погоничем?

– Не забув... – Лице Джахана посіріло.

– Не забувай, з тобою могло б статися те саме! Коли б не я, то такий хлопчина, як ти, тут би не вижив!

– Я вам зобов'язаний, – тихо промовив хлопчик.

– То віддяч мені щирим золотом, а не порожніми словами, – капітан кашлянув, бризкаючи слиною. Підтягнув хлопця до себе ближче. – Матроси могли б порубати слона на шматки та згодувати акулам. А тебе... Вони б тебе грали – всі по черзі. А коли б їм твій задок набрид, то продали б тебе в будинок розпусти. Ти, шмаркачу, мені зобов'язаний. Ти йдеш просто в палац. І вдаєш, що ти – погонич слона!

– А якщо вони помітять, що я не знаю нічого про слонів? – спитав Джахан.

– То це означатиме, що ти попався! – сказав капітан, дихаючи на хлопця кислим духом. – Але цього не буде. Ти ж у нас хлопець тямовитий. Я почекаю, доки ти станеш як слід на ноги. Потім до тебе зайду. Якщо ти не зробиш те, що я наказав, то, Богом клянусь, зроблю так, щоб тобі кишки випустили! Усім розкажу, що ти – самозванець. А ти знаєш, як карають того, хто обманює султана? Його на мотузці підіймають... підіймають... а тоді опускають – і на залізний гак за ребро вішають. Людина три дні конає. Уявляєш, три дні, хай їм чорт! Ти багатимеш, щоб тебе хтось добив!

Джахан вивернувся із рук капітана. Хлопчик вибіг із каюти, промчав через палубу до трюму, там заліз у закуток до слона, який, хоча мовчав і хворів, був його єдиним другом. І там Джахан заплакав, як дитина, – адже він і був дитиною.

Корабель зайшов у доки, і всі чекали, коли його почнуть розвантажувати. Хлопчик прислухався до метушні на палубі й, хоча йому бракувало свіжого повітря і страшенно хотілося їсти, не наважувався поворухнутися. Він замислився, куди поділися щури. Невже гризуни, неначе поважні пасажири, зійшли на берег одне за одним, коли корабель був у гавані? Перед очима його постала картина: десятки червоно-чорних хвостів метляються на всі боки і зникають у плетиві вулиць та провулків Стамбула...

Не маючи сили чекати, Джахан виліз нагору, де, на його полегшення, нікого не було видно. Окинувши поглядом доки попереду, він помітив капітана: той розмовляв із чоловіком в ошатному халаті та високому тюрбані. Напевне, вельможа. Коли вони помітили хлопчика, капітан жестом покликав його.

Джахан переліз благодійну обшивку, зістрибнув – і пішов до капітана та незнайомця.

– Капітан каже мені, що ти – погонич слона, – сказав вельможа.

Джахан на коротку мить завагався – так людина переживає скороминущий сумнів перед тим, як збрехати.

– Так, ефенді. Я прибув із Індостану зі слоном.

– Правда? – На обличчі незнайомця в тюрбані з'явилася тінь сумніву. – А чому ж ти розмовляєш по-нашому?

Джахан очікував цього питання.

– Мене навчили в палаці нашого шаха. Ще трохи я навчився на кораблі. Капітан мені допоміг.

– Дуже добре. Ми заберемо слона завтра по обіді, – сказав вельможа. – Спочатку треба винести вантажі.

Джахан, охоплений жахом, кинувся в ноги поважному незнайомцю:

– Благаю вас, ефенді! Слон недужий. Він помре, якщо ще ніч просидить у трюмі!

На мить запала здивована тиша, а тоді вельможа мовив:

– Дбаєш про тварину!

– Він хороший хлопчик, – сказав капітан; попри усмішку, очі його залишилися холодними.

П'ятьом матросам доручили вивести слона. Зневажливо зиркаючи на нього, лаючись останніми словами, вони обв'язали тварину мотузками і щосили потягли. Чота не зрушив із місця. Хлопчик, дедалі більше тривожачись, дивився на їхні марні старання. Після довгих роздумів було прийнято рішення не виводити слона гвалтом, а витягти ящик з ним із трюму. Команда вантажників відімкнула трюм, розкривши велику ляду, причепила троси до чотирьох боків ящика, а другі кінці поприр'язувала до великих дубів. Вантажники приготувалися й всі разом потягли: їхні руки злягоджено тягли трос, щоки надувалися від натуги. За котримсь ривком від ящика відвалилася велика дошка і гучно впала, на диво, не завдавши нікому шкоди. Помалу ящик здійнявся у повітря, потім зупинився. Люди внизу здивовано роззявляли роти, побачивши крізь просвіти між дощок слона; він гойдався у повітрі, немов якесь химерне створіння, напівптаха-напівбик – *дабат аль-ард*, тварина, яка, як стверджують імами, вийде із землі в Судний день. Люди поспішали на допомогу, юрба роззяв збілувалася, і невдовзі всі навколо або тягли, або дивилися. Джахан метушився, намагаючись чимось допомогти, але не дуже знаючи, як саме.

Ящик приземлився гучно, страшенно гепнувшись об землю. Слон ударився головою об верхні дошки. Вантажники не хотіли його випускати, боячись, що звір на них нападе. Хлопчику довелося довго їх умовляти та переконувати, що Чота не заподіє лиха.

Коли слон вийшов, ноги у нього підкосилися. Він упав, як маріонетка, в якій обрізали ниточки. Геть виснажений, Чота не бажав рухатися, він заплющив очі, неначе хотів, аби це місце й люди навколо зникли. Його довго тягли, смикали й підганяли і врешті закинули на велетенську підводу, в яку була запряжена дюжина коней. Щойно Джахан зібрався й собі стрибнути на підводу, хтось схопив його за лікоть.

То був капітан Гарет.

– Прощай, синку! – сказав він так голосно, щоб усі почули. А тоді перейшов на шепіт: – Уперед, мій злодюжко! Добудь мені діамантів і рубінів. Не забувай, якщо щось проти мене задумаєш, я тобі яйця відріжу!

– Можете мені довіряти, – пробелькотів Джахан, і ці слова немов вітром здуло з його губ. Хлопчик сів на підводу.

На кожній вулиці, яку вони минали, люди розступалися, охоплені страхом і захватом. Жінки тулили до себе немовлят, жебраки ховали свої посудини з милостинею; старі хапали свої ціпки, ніби збиралися захищатись. Християни хрестилися, мусульмани читали сури, які відганяють Шайтана, юдеї молилися по-своєму; європейці дивилися на це видово із сумішню подиву і страху. Здоровенний мускулястий казах зблід, немов побачивши привида. У його страхові було щось настільки дитяче, що Джахан не зміг втриматися від сміху. Діти – лише вони – проводжали їх ясними поглядами, тицяючи пальчиками на білу тварину.

Джахан помічав жіночі обличчя, напівприховані ґратчастими вікнами, декоративні пташині будиночки на стінах, куполи, на яких зблискували останні сонячні промені, та багато дерев: каштанів, лип, айвових. Куди б він не глянув, усюди бачив чайок і котів – ці тварини мали тут повну свободу. Жваві й нахабні, чайки кружляли вгорі, час від часу хапаючи то наживку з відра рибалки, то шматок смаженої печінки з таці вуличного торговця, то пиріжок, який поклали на підвіконня охолонуті. Як видавалося, ніхто на них не сердився. Навіть коли стамбульці й відганяли птахів, то робили це неохоче, немовби про людське око.

Джахан дізнався, що в місті двадцять чотири брами і складається воно з трьох міст, що звуться Стамбул, Галата і Скутарі. Він помітив, що люди були вбрані у певні відмінні кольори, але не розумів, за яким саме принципом. Вулицями ходили водоноси із вишуканими порцеляновими чашечками і торговці, що навперебій пропонували що завгодно – від мускусу до скумбрії. Тут і там Джахан помічав маленькі дерев'яні хатки, де розливали якийсь напій у глиняні посудинки.

– Шербет! – прицмокнув вельможа, але Джахан не мав жодного уявлення, який же той напій на смак.

Дорогою вельможа пояснював:

– Оцей куток грузинський, а цей – вірменський. Он той худий чоловік – то дервіш, поряд із ним – драгоман. А той чоловік у зеленому – це імам, тільки вони мають право вбиратися у колір Пророка. Бачиш там на розі пекаря? Він грек. Ці невірні печуть найкращий хліб, але не смій його їсти – вони на кожній своїй паляниці малюють хрест! Відкусиш – і ти вже теж невірний. Он той крамар – юдей. Він торгує курми, але сам різати птицю не може, це йому за гроші робить рабин. А той чоловік, що в нього на плечах бараняча шкура і сережки на вухах, – це Торлак. Дехто каже, що він – свята душа, а мене спитати – то звичайне ледащо. А ось, поглянь, яничари! Їм не можна відрощувати бороди, тільки вуса...

Мусульмани носили тюрбани, юдеї – червоні шапки, християни – чорні. Араби, курди, несторіани, черкеси, казахи, татари, албанці, болгари, греки, абхази, помаки¹⁶... вони ходили різними шляхами, а тіні їхні стрічалися і перепліталися.

– Тут у нас сімдесят два з половиною племені, – сказав вельможа, – і кожне виконує свою роль. Поки кожен знає своє місце, ми живемо в мирі.

¹⁶ Болгари-мусульмани.

– А хто це – половина племені? – запитав Джахан.

– А, то цигани. Їм ніхто не довіряє. Їм не дозволено їздити на конях, тільки на віслюках. Плодитися їм теж не дозволено, а все множаться, безсоромні. Тримайся подалі від цього збіговиська смердючих дикунів!

Киваючи, Джахан вирішив десятою дорогою обходити будь-кого, хто схожий на цигана. Поступово будинки почали рідшати, дерева стали вищі, галас помалу стихав.

– Мені слід підготувати слона, перш ніж ми приведемо його до султана, – із завзяттям сказав Джахан. – Подарунок від індійського шаха повинен виглядати гідно.

Вельможа підняв брови:

– Хлопче, а ти не знаєш? Твого падишаха вже немає.

– Що ви маєте на увазі, ефенді?

– Аль-Султан аль-Азам Хумаюн... Поки ви пливли кораблем, він утратив престол. У нього тільки й лишилося, що дружина і двоє слуг, як ми чули. Він уже не султан.

Джахан стиснув губи. Що ж буде зі слоном, якщо цар, який його надіслав, уже не цар? Хлопчик не сумнівався: якщо новий султан відправить тварину назад, то слон помре в дорозі. Збентежено він промовив:

– Чота не переживе ще одного плавання!

– Не турбуйся. Повертати його ніхто не буде, – відказав вельможа. – У нас при палаці яких тільки тварин немає – а слона ще не було.

– Як ви думаєте, Чота їм сподобається?

– Султан ним не зацікавиться. У нього повно важливих справ. А от султанша...

Вельможа замовк. Він пильно, уважно став вдивлятися у далину. Джахан теж подивився в той самий бік і побачив на виступі обриси величезної будівлі: в темряві вона мерехтіла смолоскипами, а брами її були стулені, неначе вуста, що приховують таємницю.

– Це – палац? – пошепки спитав Джахан.

– Так! – гордо відказав вельможа, наче то був палац його власного батька. – Ти нині в оселі Володаря Сходу і Заходу.

Лице Джахана засяяло в радісному передчутті. Мабуть, під цим дахом кожна кімната – в шовках і гаптуванні, подумав він. У кожній залі, певне, лунає радісний сміх. А діаманти султанші, певне, такі великі, що кожен має ще гарніше ім'я, ніж у дружини чи наложниці султана.

Вони доїхали до Царської брами під суворим поглядом вартових, які не звернули на Чоту уваги, наче щодня бачили слонів. Коли повіз доїхав до Середньої брами, обабіч якої конічні вежі освітлювалися смолоскипами, то вельможа і Джахан спустилися на землю. У ту хвилину вітер перемінився і кинув їм в обличчя гнилий сморід. І Джахан мимохить придивився до тіней на віддалі. Завмер: там стояли палі. Їх було три: одна низька, дві високі. На кожній з них тихо гнила відрубана голова: розпухла, потемніла, з напханим сіном ротом. Хлопчик помітив майже невидимий рух: ненаситні черви повзали всередині людської плоті.

– Зрадники... – сказав вельможа і гучно сплюнув.

– А що ж вони таке зробили? – ледве зміг промовити Джахан.

– Та, мабуть, зрадили султана, не знаю. Або щось вкрали. У кожному разі – по заслугі отримали. Хто поводить нечесно, на тих чекає оце.

У голові Джахана запаморочилося, і так він, блідий і зовсім дрібний поряд із величними колонами, якось пройшов у велетенську браму. Хоча його охопило бажання одразу втекти світ за очі, слона він покинути не міг. Як засуджений іде на шибеницю, скорившись долі, якої не може ні уникнути, ні прийняти, хлопчик пішов за вельможею у палац султана Сулеймана.

* * *

Тієї ночі, і в наступні ночі також, хлопчик бачив тільки потужні мури, велетенські двері, окуті залізом, двір, що міг би вмістити цілий світ, – і знову мури. Джахан подумав, що людина може прожити ціле життя у цьому палаці – та не побачити й половини того, що в ньому є.

Їх привели до простенької будівлі із земляною долівкою, очеретяним дахом і високою стелею – то був новий дім Чоти. Там сидів похмурий жилавий чоловік невизначеного віку. Його руки вмiли зціляти тварин, хоча проти людських недуг були безсилі. Звали чоловіка Тарас із Сибіру. Хоча коней ніде видно не було, звідкілясь долинав їхній тупіт й іржання: тварин непокоїла присутність чужинців. «Із незапам'ятних часів коні не люблять слонів, – пояснив Тарас. – То, певне, якийсь необґрунтований страх, – додав він, – адже ніколи не чувано було, щоби слон нападав на коня».

Тарас оглянув рот Чоти, його очі, хобот, випорожнення. Сердито зиркнув на Джахана, вочевидь, звинувачуючи його у жахливому стані тварини. Хлопчик знітився, йому стало соромно. Вони ж пливли тим самим кораблем – але Чота зараз ледь живий, а він, Джахан, здоровий, як місяць-молодик...

Вправно, швидко лікар намастив Чоті набряки якоюсь смердючою маззю і обгорнув слонові хобот рогожею із товченим листям і запашною смолою, яка, як пізніше дізнався Джахан, називалася миррою. Не знаючи, як допомогти, хлопчик приніс відро води, яке поставив біля купи зеленого гілля, яблук, капусти і сіна – просто розкішних страв після жахливого корму на кораблі. Але Чота на їжу навіть не глянув.

Ревнощі виїдали серце хлопчика. Він розривався між двома пристрастями – водночас усім єством бажав, щоб цей чоловік вилікував Чоту, і боявся, що, ставши на ноги, слон буде любити лікаря більше, ніж його, Джахана. Може, Чоту подарували й султанові Сулейману, але у глибині душі Джахан вважав, що слон – його власний.

Із такими плутаними думками його було виведено зі слоновника. Надворі Джахана з широкою усмішкою зустрів інший чоловік. То був індієць на ім'я Санграм – він був у захваті від зустрічі з земляком, і чоловік підійшов до хлопчика, як кіт обережно підходить до теплої пічки.

– *Хушамдід, єх аб аанка рагаайш тах гаї!*¹⁷

Джахан тільки мовчки подивився на нього.

– Що таке? Не розумієш, що я кажу? – вже по-турецьки спитав Санграм.

– У нас слова інакші, – швидко відповів Джахан. Він розповів Санграмові про своє рідне село, про гори, такі високі, що вони накриваються хмарами й тягнуться від землі до самої небесної тверді. Розповів про сестер і покійну матінку. Голос його почав злегка тремтіти.

Санграм здивовано й замислено дивився на нього. Здається, він збирався сказати щось серйозне. Але потім, відкинувши ту думку, чоловік зітхнув і знов усміхнувся:

– Ну гаразд, ходімо до хати. Познайомишся з усіма.

Санграм розповідав йому про турецькі звичаї, і вони йшли стежкою, що звивалася між садових павільйонів до великого ставу, де була найрізноманітніша риба. Хлопчик засипав Санграма питаннями про життя в палаці, але щоразу відповідь була тиха і коротка. Однак дещо він зміг дізнатися. Хоча Джахан ще їх не бачив і не чув, але хлопчик уже довідався, що у звіринці є також леви, пантери, леопарди, мавпи, жирафи, гієни, олені, лисиці, горностаї, рисі, вівери та дикі коти. Праворуч під акаціями стояли клітки з дикими тваринами –

¹⁷ Ласкаво прошу, це твій новий дім! (урду).

їх доглядачі були зобов'язані годувати, тримати в чистоті та безпеці, заспокоювати вдень і вночі. Нещодавно з Абіссинії прибув носоріг, але не вижив. Якщо тварини переставали бути потрібними, їх разом із їхніми доглядачами продавали в інші звіринці міста.

Великих тварин тимчасово селили в палаці Костянтина Багрянородного. Імператорські палати, де раніше мешкала народжена у розкошах візантійська аристократія, нині стала оселею султанських звірів. Інших тварин тримали у старій церкві біля Ая-Софії. Чоту, напевне, теж відправили б до церкви, та оскільки він був ще слоненям і мав надзвичайний білий колір, його було вирішено поки що потримати при палаці.

Деякі з доглядачів походили з різних куточків імперії, інші – з якихось не позначених на мапах островів. Ті, хто доглядали усіляких птахів, мешкали в іншій хатині, південніше від пташника. Від ранку до ночі газелі, павичі, козулі й страуси заходили до павільйонів і виходили з них. Звіринець султана був окремим світом. І хоча він повнився лютими створіннями, та був місциною аж ніяк не дикішою за місто довкола нього.

Звірина при палаці була двох різновидів: дика і декоративна. Тварин першого типу тримали у звіринці за люту вдачу, а других – за красу й веселість. Так само, як леопард не живе поряд із солов'єм, не спілкувалися між собою і їхні доглядачі. Приборкувачі найлютіших звірів являли собою окрему касту. Серед сотень рабів у цих стінах їм платили не найбільше й годували не найкраще, однак найдужче поважали.

Джахану виділили місце у прибудові, зробленій з дерева та випаленої цегли. Там мешкало дев'ятеро людей. Рудоволосий і рудовусий здоровань відповідав за левів і звався Олев; косоокого єгиптянина, що дбав про жирафу, прозивали Дара; приборкувач крокодилів походив з Африки, мав шрами по всьому тілу і звався Като; близнюки-китайці доглядали мавп і, як незабаром виявив Джахан, мали згубну пристрасть до гашишу; приборкувач ведмедів звався Мірка і сам був ведмедикуватий, із широкими плечима й важкими ногами; два конюхи-черкеси займалися породистими кінями; там же мешкав і звіриний лікар, якого Джахан уже знав, – Тарас із Сибіру. Хлопця зустріли роздратованим мовчанням, дивуючись його юному віку і презираючись: вони неначе щось у ньому відчували, але Джахан не розумів, що саме.

Санграм приніс йому миску сютлачу.¹⁸

– Пригощайся, смакує, як удома, – припросив він і змовницьки прошепотів: – У них їжа не така смачна, як у нас. Так що звикатимеш.

Джахан жадібно наминав страву: всі дивилися на нього з мовчазною цікавістю. Хлопчик не наївся, але йому більше нічого не запропонували, а він і не просив. Перевдягнувшись в те, що йому видали: світлу сорочку з широкими рукавами, вовняну безрукавку, шаровари і м'які шкіряні черевики. Потім вони з Санграмом пішли прогулятися. Чоловік вкинув у рота якусь круглу кульку, ніби воскову. Хлопчик не знав, що складалася вона з прянощів та опію. Невдовзі лице Санграма подобришало, язик розв'язався. Він розповів Джаханові про закон тиші при дворі султана Сулеймана. Хоча у першому і другому дворах його не так уже строго дотримуються, проте у третьому та четвертому всі повинні поводитися тихо. Голосно розмовляти, сміятися, кричати тут суворо заборонено.

– А співати можна? Чота любить перед сном слухати колискові.

– Співати... – повторив Санграм, наче й сам не дуже був певний того, що пояснює. – Співати можна, тільки тихо.

Дійшовши так до садового муру, вони спинилися. Там, немов солдати на варті, стояли високі ялини, створюючи своїм гіллям щось на зразок балдахіна.

– За ту стіну не ходи, – таємничо промовив Санграм.

– Чому?

¹⁸ Солодка страва турецької кухні на зразок пудингу з рису й молока.

– Не питай. Слухай старших.

У Джахана закрутило в животі. Це відобразилося на його обличчі, тому що Санграм сказав:

– Обличчя у тебе нікуди не годиться.

– Що?

– Воно показує, коли ти задоволений. А ще видно, що тобі страшно, – він похитав головою. – Жінки не вміють приховувати свої почуття, бо слабкі. На щастя, вони носять запинала. А от чоловік повинен приховувати свої почуття.

– Що ж мені робити? – спитав Джахан.

– Ховай своє лице, запечатай серце, – промовив Санграм. – Бо інакше в тебе скоро і від одного, і від другого мало що залишать.

Приблизно через півгодини в першу свою стамбульську ніч Джахан нерухомо лежав на твердій підстилці, прислухаючись до вечірніх звуків. Десь поряд крикнула сова, віддалік загавкали собаки. У хатинці шуму було не менше: доглядачі хропли, переверталися, бурмотіли, пускали гази і скрипіли уві сні зубами. Один з них – Джахан не міг визначити, хто саме, – говорив мовою, якої хлопець ніколи в житті не чув, коли то взагалі була мова. Його шлунок бурчанням долучався до загального гамору. Джахан думав про їжу, особливо про пряні піріжки з м'ясом, але від такого завжди починав згадувати матір, тож зупинився. Розвернувся до вікна, задивився у смужку неба. Тут воно було не такого відтінку синього, який він щоночі бачив із корабля. Він подумав, що не зможе заснути, але втома все ж узяла гору.

Хлопець прокинувся, здригнувшись, виринув із темного, тривожного сну. Хтось дихав йому в потилицю, терся об його стегна. Рука затисла йому рот, а друга схопила його за шаровари. Джахан намагався вирватися з цієї хватки, але той чоловік був сильніший, і давив він сильно. Хлопець почав задихатися. Тільки тоді той чоловік, розуміючи, що може задушити хлопця, відпустив руку. І тут Джахан щосили ввігнав зуби у великий палець нападника. Почувся зойк. Раптовий, здавлений. Хлопець скочив на ноги, тремтячи всім тілом. У слабкому світлі свічки він побачив приборкувача ведмедів.

– Ану йди сюди! – прошипів Мірка.

З його голосу Джахан зрозумів, що той не хоче, аби про те, що відбувається, хтось знав. Тож хлопчик закричав на все горло, попри будь-який закон мовчання, маючи в носі, що станеться, якщо вартові це почують.

– Ще раз мене торкнешся – і мій слон тебе розтопче! Ми тебе вб'ємо!

Мірка встав, підтягаючи шаровари. Не озирнувшись на решту доглядачів, які тепер попрокидалися, побрів до свого кутка, бурмочучи під ніс:

– Малий ще твій слон!

– Він виросте! – крикнув Джахан.

Хлопець помітив, що Олев спостерігає за ним з очевидною симпатією і підтримкою. Приборкувач левів промовив зі свого кутка:

– Мірко, щоб тебе твій ведмідь грав! Ще раз індійця займеш – я тобі яйця до стіни цвяхами приб'ю, чуєш?

– Будь ти проклятий! – сплюнув Мірка.

Хлопчик ледве дійшов до свого ложа, серце в нього шалено калатало. Тепер він уже ліг спати обличчям не до вікна, а до кімнати. Він зрозумів, що в палаці треба повсякчас бути насторожі, навіть під час сну.

Він не може довго тут залишатися. Йому треба знайти, де султан тримає свої коштовності, набрати повну торбу – й тікати геть. Але білого слона доведеться покинути, печально усвідомлював він. Чота – царствене створіння, а він, Джахан, – ні.

Хлопець і не відав, що Чота у своїй стайні теж не спав, а тривожно прислухався. Десь у цій чорнильній ночі, такій густій, що вона поглинала всі інші кольори, він відчув запах єдиної тварини, яка викликала в нього жах, – тигра.

* * *

Ніхто не міг сказати точно, скільки душ мешкало у стінах палацу. Тарас із Сибіру, який був тут довше, ніж будь-хто міг згадати, казав, що людей тут – як зірок на небі, як волосин у бороді прочанина, як таємниць на крилах лодоса.¹⁹ Інші вважали, що людей тут – щонайменше чотири тисячі.

Час від часу Джахан ловив себе на тому, що споглядає гігантську браму до внутрішнього двору і гадає, що ж за люди живуть по той бік.

Не лише він палав цікавістю це знати. Кожен із доглядачів тихцем розбалакував про всіляких мешканців палацу – про головного халвовара, про церемоніймейстера, про особливих слуг, які куштували кожну страву перед тим, як її поставлять на султанський стіл. Бажаючи дізнатися про палацове життя якомога більше, доглядачі пліткували натхненно, насолоджуючись кожною найменшою чуткою, яка в їхніх вустах була солодка, мов льодяник. Особливо захоплювалися вони розповідями про султанових дружин і одалісок. Оскільки ці жінки були невидимі чоловікам, окрім султана і євнухів, то доглядачі уявляли їх, як тільки хотіли. В уяві вони вільно змальовували жіночі лиця, чисті й багатообіцяльні, немов неторкнуті сувої. Не можна було пліткувати про султанових фавориток, навіть пошепки, – окрім як про саму султаншу, яку, як видавалося, ненавиділи всі, тож почували за собою право її гудити.

Чимало розповідали про сам гарем – деякі з тих історій були правдою, але більшість – вигадками. Його браму охороняли чорні євнухи, обвалашені настільки докорінно, що справляти малу потребу могли тільки за допомогою трубочки, яку носили у поясі. Оскільки іслам забороняє будь-яке калічення, ділки з християн і юдеїв домовлялися з работорговцями, щоб ті виконували цю справу деінде. Хлопчиків ловили у глибинах Африки й позбавляли чоловічого ества. Тих із них, хто виживав, купував султанський двір – і їх везли кораблем до Стамбула. Із них багато хто помирав дорогою – і їхні тіла скидали у море. А ті, хто мав удачу і хист, могли рухатися вгору. Ось так і тривав гріх, провину за який ніхто на себе не брав, хоча всі долучалися. Санграм казав: їм відрізають не лише яйця – їм нерідко виривають і серце. Тепер вони, до яких колись було виявлено немилосердя, самі є немилосердними до всіх. Якщо котрась із дружин спробує втекти – саме ці євнухи перші кинуться її ловити. Гарем, немов ріка, прихована, але потужна, протікав через усе життя палацу. Його називали *даруссааде* – «Дім щастя». Подейкували, що кожна кімната, кожна зала в ньому з'єднується зі спочивальнею валиде – матері султана. Багато років вона особисто відстежувала, що саме сотні жінок щодня їдять, п'ють, вдягають і роблять. Жодне горня кави не було заварене, жодна пісня не співалася, жодна молода дружина не привертала уваги султана без її згоди. Головний чорний євнух – то були її очі й вуха. Але нині вона померла. І вся її влада, навіть значно більше, перейшла до рук султанши.

Звали її Хуррем – але багато хто називав її відьмою, *джаді*. Було в неї чимало і прихильників, і ворогів. Розповідали, що вона зачарувала султана, додавши приворотне зілля у вишневий шербет, побризкала чимось під його подушку, під повнею зав'язала вузли на його одязі. Порушивши трьохсотлітню традицію, султан одружився з нею, влаштувавши таке бучне весілля, що про нього й досі балакають у кожній харчевні, борделі й опійному притоні міста. Хлопчик, власне, нічого не знав про харчевні, борделі й притони, зате Санграм був із

¹⁹ Сильний вітер, який віє з моря.

ними добре обізнаний і полюбляв попліткувати. Більша частина Джаханових знань про те, що діялося в палаці й поза ним, походили від земляка.

Чи була султанша відьмою, чи ні, але всілякі цікавинки вона полюбляла й не шкодувала зусиль, щоби поповнювати свою колекцію. Найменша карлиця в імперії чи музична скринька з тасмними відділеннями, селянська дівчина зі шкірою, наче в ящірки, чи собача буда, оздоблена коштовностями, – усе це вона добувала для себе з однаковим завзяттям. Султанша любила птахів і часто ходила до пташника. Її улюбленцем був папуга ара із зеленим черевцем і яскраво-червоними крилами, і вона навчила його з дюжини слів, які птах своїм прикрим рипучим голосом вигукував на все горло, коли бачив султана Сулеймана, викликаючи в того усмішку. Хуррем подобалося годувати газелей і лошат, а от до диких звірів вона майже ніколи й не ходила. Воно й краще, думав Джахан, бо боявся її. Як же не боятися жінки, яка вміє читати думки й викрадати душі?

Перші тижні в *пайтахті* – Тронному місті – минули без пригод. Чота поволі одужував, повертав собі вагу й добрий гумор. Йому видали дві попони: одну на щодень – багато ліктів синього оксамиту, гаптованого сріблом; а другу на свято – із золотої парчі, густо розшиту всілякими оздобами. Джахану приємно було торкатися кінчиками пальців цього шитва. Він уже не тужив за тими розкішними тканинами, які шах Хумаюн надіслав зі слоном, а капітан Гарет із командою того лиховісного корабля безсоромно привласнив.

Уночі, щойно він заплющував очі, перед хлопчиком поставало із темряви лице його вітчима. Частиною своєї душі Джахан пристрасно бажав повернутися до рідного села – і вбити його. Так само, як той забрав життя його матері. Він бив її ногами в живіт, хоча й знав, що вона вагітна. Друга половина його душі – мудріша – шепотіла йому: треба буде повернутися, тільки не одразу. Якщо він поцупить у султана скарби, хто ж йому завадить трохи лишити й собі? Капітан Гарет однаково не дізнається. Тоді він прибуде додому вже багатим і могутнім. Сестри вибіжать його вітати. Наскільки нещасні вони були, коли він за своєю примхою пішов із дому, настільки вони зрадіють зустрічі, і ця втіха розвіє весь їхній смуток. Він поцілує сестрицям руки та складе до їхніх ніг усі багатства: діаманти, смарагди, нефрити.

Того дня зустріне він і юну дівчину, прекрасну, як місяць уповні. Зуби в неї будуть – наче перли, груди – немов стигла айва, і вона піде від нього, але нишком усміхнеться йому. Він врятує її від жажливої небезпеки (коли вона тонутиме чи коли на неї нападуть розбійники або дикі звірі – ця частина мрії у Джахана щоразу змінювалася). Коли вона поцілує його, її губи на смак будуть, мов краплі дощу, а її обійми будуть солодші за смокви з медом. Вони закохаються одне в одного, і вона скупас його у своїх ласках, немов у духмяних водах. І щастя їхнє буде таким безхмарним, що навіть через багато років після того, як вони помруть від старості в обіймах одне одного, люди пам'ятатимуть їх як найщасливіше подружжя на Божому світі.

Перші дні у звіринці були б для Джахана значно важчими, коли б його не взяв під свою опіку Олев – приборкувач левів. Цей чоловік був відчайдушний сміливець, але мав одне дивацтво: він повсякчас годив своїм вусам – по п'ять разів на день їх розчісував, мастив воском і пахощами. Як і Джахан, він десь у далеких краях мав сім'ю; це життя він втратив, коли в десять років його забрали работорговці. Яскраво-руде волосся, міцна статура й особливо – його хоробрість – визначили долю Олева. Хлопця, вирваного з сім'ї, привели до османського палацу, звідки він так і не вийшов.

Кожного ранку зі сходом сонця доглядачі вмивалися з мармурового фонтана, де вода була така холодна, що аж руки червоніли. Перед полуднем вони разом їли пшеничну юшку і хліб, увечері наїдалися рису, щедро здобреного курдючним жиром. Коли наставала ніч, вони клали голови на грубі мішки, де жили цілі полчища вошей. Усюди були гниди. І блохи теж. Вони скакали з тварини на людину, з людини на тварину. Коли вони кусалися, а це вони

робили часто, то лишали запалені сліди, які набрякали й свербіли. Час від часу доглядачі оглядали своїх великих і малих підопічних, натирали їх товченою камфорою, кардамоном і лимонною травою. Проте хоч як вони старанно шукали, якась одна блоха все одно десь залишалася. А однієї й було досить.

Двічі на тиждень Головний білий євнух, Гвоздичний Каміль-ага, заходив із перевіркою. Він ніколи нікого не сварив. Не підіймав голосу. Однак цього чоловіка чи не найдужче боялись у палаці, а лютий погляд його був гостріший за кинджал. Шкіра Каміль-аги була така світла, що під нею можна було розгледіти тонке плетиво судин. Під очима в нього були темні кола: казали, це від того, що він уночі ходить коридорами гарему і спить не більше, ніж пугач на полюванні. Знаючи, що Каміль-ага може розгнівитися через навіть найменший бруд, доглядачі без кінця все чистили й прибирали. Відчищали від басейнів сечу, підбирали нечистоти, мили миски, з яких годували тварин. Джахан не був певний, що ця боротьба за чистоту була приємна самим тваринам. Без природних запахів – своїх власних та істот протилежної статі – вони починали сваритися за територію. Доглядачам бракувало духу повідомити про це суворого євнуха. Та про тварин вони піклувалися гарно. Адже самі залежали від їхнього добробуту. Якщо звірі були бадьорі, здорові й тішили господарів, тоді гарно велося і доглядачам, якщо ж звірі потрапляли в неласку – те саме було й з їхніми доглядачами.

Одного дня у середині квітня трапилося дещо незвичайне. Джахан заводив Чоту до його житла, аж раптом почув шурхіт у кущах, так близько, що аж здригнувся. Хлопчик вдав, що нічого не помітив, але тепер був насторожі. Через якийсь час з-під куща виткнувся носок вишиваної шовкової туфельки, неначе мала змійка, яка, сама того не знаючи, опинилася на видноті.

Тепер Джахан зрозумів: там ховалася дівчина. Хлопець став сушити собі голову: хто ж вона? Доглядачі у звіринці всі були чоловіками. Дружин аж сюди не пускали, тим паче без супроводу. Джахан не хотів лякати незнайомку, тож тримався на відстані, гадаючи, що вона просто хоче подивитися зблизька на слона. Тож хлопець вирішив займатися своїми справами, а вона хай собі підглядає. Незнайомка приходила знову й знову – Джахан часто чув хрускіт гілок під її ногами, шурхіт сукні, завжди тихий, потайний. До кінця місяця Джахан звик до загадкової шпигунки. Його рішення триматися на відстані було настільки тверде, як і постійними були її відвідини, і стосунки ці були такими обережними, що незнайомці б, напевне, ніколи й не перекинулися словом, якби не оса.

Того ранку Джахан відчищав від хвоста Чоти грудку бруду, коли повітря розітнув зойк. З-за живоплоту вискочила дівчинка, її волосся розвівалося на всі боки. Розмахуючи руками, вигукуючи якийсь незрозумілий потік слів, вона метнулася до слоновника й хряснула дверми з такою силою, що вони відпружинили – й знову відчинилися.

– Киш! – Джахан схопив великий листок і прогнав осу, яка переслідувала незнайомку.

Люто загудівши, комаха з досади трохи покружляла, а тоді, стомившись, попрямувала до найближчого трояндового куща.

– Вона полетіла, – сказав Джахан.

– Я виходжу. Голову схили, слуго!

Вона вийшла зі слоновника – висока, тоненька, гнучка. Наморщивши носик, дівчинка проголосила:

– Хай пробачить мені Аллах, але от нащо було створювати ос – я не розумію!

Вона підійшла до слона, з цікавістю роздивляючись велику тварину зблизька. Джахан крадькома поглядав на неї і помітив маленькі веснянки на її щоках – такого кольору, як нагідки. Дівчинка була в сукні найсвітлішої зеленої барви, яка на сонці майже біліла, а її хвилясте волосся визирало з-під хустки, недбало накинutoї на голову.

– Чи бачив цього звіра його величність – мій шанований батечко? – спитала вона.

Джахан заточився: тільки тепер він зрозумів, хто перед ним. Хлопець схилювся до землі.

– Ваша високість Міхрімах!

Султанова дочка байдуже кивнула, немов титул нічого для неї не означав. Знову вона подивилася на Чоту своїми темно-бурштиновими очима.

– Чи бажає ваша високість погладити слона?

– А він не кусається?

Джахан усміхнувся:

– Запевняю вас, ваша високосте, Чота – сама доброта!

Обережна дівчинка підійшла до слона і торкнулася його зморшкуватої шкіри. У цю мить Джахан знову зміг її роздивитися. Побачив коштовне намисто з сімох молочно-білих перлин, кожна завбільшки з яйце горобця. Його погляд ковзнув до її рук. Якими ніжними були ці долоні, які вона схвильовано притулила до грудей. Побачивши цей жест, хлопець відчув: під яскравою і пишною оболонкою ховається така ж тривожна душа, як і в нього. Інакше Джахан ніколи б не наважився промовити те, що тоді злетіло з його вуст:

– Люди бояться тварин, але жорстокі не вони, а ми. Крокодил чи лев – ніхто з них не такий дикий, як ми, люди...

– Що за нісенітниця! Ну це ж люті звірі. Тому їх у клітках і тримають. Вони б нас зжерли.

– Ваша славна високосте, я зроду не чув, щоби тварина нападала на людину, якщо її не заморити голодом. Якщо ми їх не займаємо, то вони не займають нас. А люди не такі. Чи голодна людина, чи ні, але все одно вона схильна робити зло. Де б вам спокійніше спалося – біля незнайомця, який набив черево, чи біля ситого лева?

Вона уважно подивилася на Джахана:

– Який ти дивний хлопчик. Скільки тобі років?

– Дванадцять.

– А я старша, – відказала султанова дочка. – Я краще знаю.

І далі схиляючи голову, Джахан не зміг втриматися від усмішки. Вона не сказала очевидної речі: «Я високого роду, а ти – ніхто». Вона сказала йому, що старша, наче вони є – або можуть стати – рівнею одне одному.

Розвернувшись на п'ятах, дівчинка запитала:

– Як тебе звати?

Джахан зашарівся. Якось йому ніяково, майже соромно було відкривати своє ім'я. То почав не з себе:

– Слона звати Чота, ваша високосте. А мене – Джахан. Але моя мама...

– Що?

Оцього він нікому не казав і сам не розумів, чому промовляв це зараз:

– Мама називала мене Гіацинтом.

Міхрімах засміялася:

– Яке кумедне ім'я для хлопця! – Зрозумівши, що він образився, дівчинка тихіше спитала: – А чому?

– Коли я народився, в мене очі були дивного фіолетового кольору. Матінка казала, що це тому, що вона їла гіацинти, коли мене носила.

– Гіацинтові очі... – пробурмотіла дівчинка. – А де зараз твоя матінка?

– Уже не в нашому смертному світі, ваша високосте.

– То ти сирота! – зітхнула вона. – Іноді і я почуваюся сиротою...

– Але ж ваші поважні батьки живі, дай їм Аллах довгих років життя.

І тут ззаду почувся жіночий голос:

– Я вас усюди шукаю, ваша високосте! Вам не слід було ходити тут самій!

У дверях постала огрядна рум'яна жінка. Гостро зиркнувши, вона невдоволено стиснула губи. Жінка мала сильну, різко окреслену нижню щелепу, тому здавалося, ніби вона постійно зціплює зуби. Навіть не глянувши ні на слона, ні на погонича, вона крокувала так, наче в цьому саду, повному квітів і тварин, ніщо не вартувало уваги – окрім її вихованки.

Міхрімах весело і лукаво поглянула на Джахана.

– Моя няня, – пояснила вона. – *Дада* завжди за мене хвилюється.

– Ну як же мені не хвилюватися, коли моя люба дівчинка така світла, а світ – такий темний! – мовила няня.

Міхрімах розсміялася:

– Моя *дада*, на жаль, не любить тварин. Ні, тільки одну тварину любить – свого кота Кардамона.

Дівчинка й жінка презирнулися – швидким, тільки їм зрозумілим поглядом. Раптом Міхрімах, здається, стривожилася.

– Чи моя шанована матінка питала, де я?

– Так, питала. Я сказала, що ви пішли в хамам купатися, ваша високосте.

– Моя ж ти рятівниця! – усміхнулася Міхрімах. – Що б я без тебе робила?

Дівчинка підняла руку й помахала уявною хусточкою:

– Бувай, Чото. Може, я ще до тебе навідаюся.

Таким чином, люб'язно попрощавшись зі слоном, але ні слова не сказавши погоничеві, султанова дочка Міхрімах пішла стежкою саду, а за нею – няня. Джахан ще якусь мить постояв, забувши, де він і що збирався робити. Питання, які були готові зірватися з язика, запах, який він іще відчував, і раптовий трепет у грудях були йому цілковито незнайомі.

* * *

Джахан думав, що вона більше не прийде. Та вона приходила. Вона приносила не лише свою усмішку, а й гостинці для слона – не яблучка і грушки, а царські ласощі: інжир зі збитими вершками й фіалковим шербетом, марципани з трояндовим варенням чи каштани з медом – а ті останні, як знав Джахан, продавалися не менш як по чотири акче за ока.²⁰ Щойно Міхрімах набридло чи засмучувало життя сералю, вона навідувала білого звіра. Дівчинка з цікавістю спостерігала за Чотою, немовби дивувалася, як така велика тварина може бути такою слухняною. Цей слон – султан звіринця, але ж наскільки він не схожий на її батька.

Її візити передбачити було неможливо. Іноді дівчинка не була у слона тижнями, і Джаханові лишалося тільки гадати, що ж вона там робить у цій скрині таємниць – у гаремі. А потім вона починала приходити ледь не щодня. Разом із Міхрімах завжди прибувала її *дада* на ім'я Хесна-хатун. Няня завжди мала стривожений вигляд: непокоїлася, що її вихованка виявляє такий інтерес до тварини. Хоча жінці, вочевидь, не подобалася ця її симпатія до слона, няня дбайливо зберігала цю таємницю.

Минув цілий рік. Настало палюче літо. Джахан накопичував ті дрібниці, які зумів викрасти: срібні чотки (у Головного садівника), шовкову хусточку, гаптовану золотом (у нового євнуха), банки мигдалю й фісташок (із султанської комори), золоту каблучку (в іноземного посла, який завітав до звіринця). Хлопець розумів, що то просто дрібнички, що капітанові Гарету їх буде замало. Він поки що так і не дізнався, де султан тримає свої самоцвіти, та й, правду кажучи, з плином часу в міру звикання до життя у звіринці дедалі менше про це згадував. Про капітана Гарета поки що не було ні слуху ні духу, хоча у снах цей чоловік з'являвся Джаханові, загрозливо вискакуючи з тіней. Чому він не приходив, Джахан не знав. Хтозна, може, капітан зустрів лиху смерть десь у плаванні.

²⁰ Османська міра ваги – близько 1,3 кг.

Султанова дочка й погонич говорили між собою майже виключно про Чоту, який почувався пречудово й ріс угору і вшир. Тож Джахан був ошелешений, коли одного дня Міхрімах раптово спитала про те, як він жив у Індостані та як опинився тут. І ось що хлопчик розповів їй наступного дня – вона сиділа під кущем бузку, він сидів навпочіпки, опутивши голову. Дівчинка дивилася на нього, а він не наважувався поглянути вгору; вона була так близько, що він чув запах її волосся, але не міг забути, що поміж них – прірва завбільшки із цілий світ.

Що погонич слона розповів султановій дочці

У великому та багатому індійському краї був собі бідний хлопчик на ім'я Джахан. Мешкав він у вбогій хатинці, а від тієї хатинки можна було палицею докинути до шляху, яким солдати ходили до палацу шаха Хумаюна і поверталися звідти. Спав Джахан в одній кімнаті з п'ятьма своїми сестрами, матір'ю і вітчимом, який також був його найстаршим дядьком. Джахан був допитливий, він любив майструвати всіляку всячину. Усе йому ставало у пригоді для цього – земля, дерево, каміння, кізяки, палички... Якимось він за хатою змурував чималу піч на велику радість своїй матері, бо, на відміну від інших пічок, якими вона будь-коли користувалася, ця не коптіла й не чадила.

Коли Джаханові ще не було шести років, його батько – адже колись у нього був батько – кудись безслідно зник. Щоразу, коли він питав матінку, де він, вона відповідала однаково: «Він пішов із водою». Деся на кораблі, що пливе у місто світла й тіней, у далеку далечінь, – туди, де править якийсь інший цар, де скарбів без ліку.

Інший хлопчик швидко б зрозумів, що це вигадка. Та не Джахан. Лише через кілька років він збагнув, яке тонке, напівпрозоре павутиння вигадки сплела мати навколо нього, димчате – таке, що наче і є, а наче й нема. Навіть коли мати вийшла за його дядька – який завжди насміхався з неї, – хлопчик відмовлявся визнати, що батько не повернеться. Із безсилим гнівом бачив він, як дядько сидить на батьковому стільці, спить у батьковому ліжку, жує батьків бетель і не каже ні слова вдячності. Його мати нічим не могла догодити цьому чоловікові. І грубку вона розпалювала недостатньо тепло, і молоко, якого вона торкалася, скисало, і *пурі*,²¹ які вона смажила, смакували гірше, ніж сира земля, і тіло, яке вона віддавала йому щоночі, ні на що не годилося, якщо вона досі не подарувала йому сина.

Коли він не бурчав і не лаявся, цей чоловік виховував бойових слонів. Він учив цих мирних тварин нападати і вбивати. Джаханові сестри допомагали йому, але Джахан – ніколи. Він так ненавидів вітчима, що до його звірів не підходив. До всіх, крім однієї слонихи – Пакізи.

Слониха була вагітна вже тисячу днів, але все не народжувала. Три осені й три зими минуло, і ось уже знову настала весна. Дерево золотого дощу²² понад дорогою вкрилося золотим цвітом, на гірських схилах зарясніли дикі квіти, змії пробудилися зі свого найтемнішого сну – а маля досі не з'явилося на світ. Пакіза так розтовстіла, що насилу ворушилася. Вона збайдужіла до всього, повіки у неї були такі важкі, як і її серце.

²¹ Індійська страва на зразок оладок, підсмажених у великій кількості олії.

²² Латинська назва – *Cassia fistula*. Цвіте з квітня по червень...

Щоранку Джахан приносив Пакізі чистої води і відро корму. Він гладив її зморшкувату шкіру й тихо промовляв: «Може, вже сьогодні твоя пора, так?»

Пакіза підводила голову повільно, знехотя, але все-таки показуючи хлопчикові, що почула його слова і, попри втому, поділяє його надію. Сонце поволі йшло небосхилом, потім фарбувало його край у ясну багряну барву, і день закінчувався. Тривали останні тижні перед сезоном дощів, повітря було нестерпно вогке й задушливе. Джахан, нікому нічого не кажучи, хвилювався, що зі слоненям в утробі щось сталося. Йому навіть спадало на думку, що в Пакізі просто дуже сильно пучить живіт, що в ньому тільки пустота. Однак, коли хлопчик прикладав вухо до її великого, провислого майже до землі черева, він чув биття серця, негучне, але постійне. Маля було там, але з нікому не зрозумілих причин ховалося, вичікувало свого часу.

А в Пакізі тим часом виникав апетит до геть несподіваних речей. Вона залюбки лизала брудні калюжі, цмокала губами, коли бачила суху глину, пожирала кізякові цеглини. За кожної нагоди вона відкушувала шматки побілених стін зі свого хліва, за що Джаханів вітчим її шмагав.

Родичі Пакізі майже щодня приходили подивитися, як її справи. Виходили з лісу, вервечкою крокували повз, дивлячись під ноги, на курний шлях, тупаючи в ритмі, чутному лише слонам. Дійшовши до місця, самці притихали, а самиці наближалися й гукали її своєю давньою мовою. У дворі Пакіза нашорошувала вуха. Вряди-годи вона їм відповідала. Як могла, слабким голосом, вона просила родичів, аби вони не хвилювалися. Але здебільшого стояла мовчки – чи то завмерши від страху, чи заспокоєна їхньою любов'ю, Джахан точно не знав.

Люди приходили здалеку подивитися на це диво. Індуїсти, мусульмани, сикхи та християни юрмилися навколо їхньої хатини. Люди приносили гірлянди з квітів. Запалювали свічки, кадили пахощами, співали. Дитя слід благословити, казали вони: його пуповина застрягла у невидимому світі. Вони прив'язували клаптики тканини до баньяна, сподіваючись, що небеса почують їхні молитви. Ідучи, кожен гість обов'язково гладив Пакізу й обіцяв не мити рук, доки бажання не справдиться. Найзухваліші намагалися висмикнути у слонихи з хвоста одну-дві волосини: Джахан стежив, щоб вони такого не робили.

Раз у раз до їхніх воріт приходили знахарі – хто бажуючи допомогти, хто просто з допитливості. Був серед них Шрі Зішан – сухорлявий чоловік із кушуватими бровами та звичкою обіймати дерева, скелі й камені, щоб відчутти в них життя. За рік до того він, утративши рівновагу, упав на скелю, коли намагався обійняти захід сонця. Чоловік пролежав у ліжку сорок днів, безмовно і непорушно: тільки очі під повіками посмикувалися тривожно, як у сні. Жінка вже почала була його оплакувати, аж тут після полудня на сорок перший день чоловік звівся на ноги, трохи хитаючись, але відчуваючись цілком здоровим. Відтоді його розум весь час ковзав туди-сюди, наче пилка за роботою. Думки щодо цієї пригоди були різні. Одні люди вважали, що Шрі Зішана цим падінням занесло на такі висоти, яких не сягав іще жоден мудрець. Інші – що чоловік просто втратив клепку і священних речей йому довіряти не можна.

Хай там як, але він приходив. Прикладав вухо до живота Пакізи, заплющував очі. Тихо, хрипко шепотів – немовби цей голос виходив з-під тієї скелі, на яку він тоді впав:

– Дитина слухає.

Джахан затамовував подих, охоплений жахом і трепетом:

– Ви хочете сказати, малюк нас чує?

– Звичайно. Якщо будете кричати та лаятися, він не вийде.

Джахан здригнувся, подумавши, скільки крику та лайки лунає в його домі. Напевне, його огидний дядько до смерті налякав маля.

Знахар покивав вузлуватим пальцем:

– Слухай мене, синку. То не просте слонення.

– Що це означає?

– Цей слон занадто... чутливий. Він не хоче народжуватися. Заспокой його. Скажи йому, що все буде добре, що на білому світі не так уже й погано. І він вилетить, як стріла з лука. Люби його – і він тебе ніколи не покине.

І він підморгнув Джаханові, наче поділився із хлопчиком важливою таємницею.

Того вечора Джахан дивився на захід сонця і сушив собі голову над питанням: як переконати слонення прийти у цей світ? Слони весь час гули, вуркотіли, трубили – перемовлялися. А все-таки то було непосильне завдання. Не лише тому, що він не знав слонової мови, а й тому, що не знав, що хорошого сказати. Ну що він знає про життя поза цими стінами, поза своїм крихким, як яєчна шкаралупа, серцем?

Десь блиснуло; Джахан чекав грому, але не почув. І в цей момент у його голові проскочила думка. Справді, про світ Джахан знає мало, зате він знає, що таке страх перед ним. Коли він був зовсім маленьким і чогось лякався, то ховався під маминими косами, довгими, до колін.

Джахан забіг у хату, побачив маму, яка купала у дерев'яних ночвах вітчима, терла йому спину.

Дядько ненавидів митися й ніколи б на це не погодився, коли б не блохи. Із води він виходив, змінивши колір шкіри, але не вдачу. Тепер він лежав у ночвах, поки камфорна олія творила дива. Джахан жестом покликав матінку надвір. Потім він викликав з дому всіх сестриць, які успадкували таке ж розкішне волосся, як у матері, хоч і не всю її вроду. Тонем, якого ніхто від хлопчика не очікував, він попросив їх стати біля Пакізи. На його полегшення, вони так і вчинили, узявшись за руки, не всміхнувшись, ніби не бачили в тому нічого незвичайного. Мати й сестри обережно наблизилися до слонихи, як він їх попросив, і вітер розвівав їхнє прекрасне волосся. Вони стали спинами до вітру, і їхні коси ніжно торкалися величезного живота Пакізи. Разом мати і сестри утворили дивовижний плащ, який висів у повітрі, ніби летючий килим. Джахан чув, як дядько кричить і лається у домі. Матінка, певне, теж його чула. Проте вони все одно не зрушили з місця. У повітрі було щось невимовно прекрасне, яке можна було назвати хіба що благословенням. І в ту мить хлопчик прошепотів до слоненяти в утробі:

– Бачиш, тут не так погано. Ти можеш спокійно виходити.

Потім дядько побив матір за непослух. Коли Джахан намагався втрутитися, перепало і йому. Тієї ночі він спав у хліві. А вранці прокинувся у дивній тиші.

– Мамо! – закричав він. У відповідь – тиша.

Він стояв біля Пакізи, яка виглядала так, як завжди, – аж тут її живіт смикнувся один раз, другий. Хлопчик помітив, що ззаду в неї набрякло – і знову став кликати матір і сестер, хоча тепер уже зрозумів, що в хаті нікого немає. Пакіза почала трубити, її піхва тремтіла і смикалася, страшенно розтягуючись. Джахан раніше бачив пологи у тварин: у кобили, кози – але не у слонихи. Він пригадав, що у Пакізи це вже шосте дитя, отож вона знає, що робити; проте голос у його голові – мудріший голос – попередив: краще не покладати надії на природу, доведеться допомагати. От лише зараз чи потім, голос не сказав.

Маля з'явилося у сорочці – мокрій та слизькій, наче камінь у ріці. Випало на землю – і навколо розлилася рідина. На диво швидко слоненя вилізло із сорочки, поплямоване кров'ю та слизом, бліде, аж прозоре. Хлопчик! Крихке слоненя виглядало таким стомленим, наче пододало довгий шлях. Пакіза понюхала малюка, обережно підштовхнула його до себе кінчиком хобота. Стала жувати слизьку склянисту сорочку. Тим часом слоненя, сліпе, як кріт, звелось на ніжки. По всьому його тілу ріс молочно-білий пух. Саме розмір і колір слоненяти стурбували Джахана. Перед хлопцем стояв найменший слон у всьому царстві! І був він білий, наче варений рис...

Син Пакізи був майже удвічі менший за всіх інших її новонароджених слоненят. Як і в них, хобот у нього був коротенький, і перше молоко він мав ссати ротом; тільки от, на відміну від інших слоненят, він не сягав своїй матері навіть до колін. Наступну годину Джахан дивився, як мати-слониха підштовхує малюка, дедалі нетерплячіше, до себе – та марно.

Перекоаний, що треба щось робити, хлопчик метнувся в далекий закуток хліва, де лежав усякий реманент. Була там і грубо збита бочка, наполовину повна зимового корму для слонів. Коли він її відсунув, з кутка вибіг пацюк. Стоячи на товстому шарі пилюки, хлопчик висипав із бочки корм і підкотив її туди, де стояли мати з дитиною. Потім збігав до хати по казанок. Урешті підсунув бочку якомога ближче до Пакізи й став на неї.

Побачивши її набубнявілі соски, хлопчик трохи злякався. Обережно стиснув один із них двома пальцями, сподіваючись подоїти слониху, як козу. Не вийшло ані краплі. Узявся міцніше, всіма пальцями. Пакіза здригнулася, мало не збивши хлопчика з ніг. Намагаючись не нюхати, Джахан узявся за сосок губами й спробував посмоктати. Від першої краплі молока його почало млоїти – такий був запах. Він і гадки не мав, що молоко може так смердіти. Друга і третя спроба вдалися не краще. Хлопець незчувся, як вибіг надвір – і його знудило. Нічого подібного до слонового молока йому ще не доводилося куштувати: воно було водночас солодким і ядучим, густим, жирним. У нього спітніла потилиця, почало паморочитися в голові. Але коли він затулив хусточкою ніс, стало краще. Після цього у Джахана все почало вдаватися. Він ссав і випльовував молоко в казанок, ссав і випльовував. Заповнивши казанок на третину, він зліз із бочки й гордо підніс дарунок слоненяті.

Весь вечір він продовжував у тому ж дусі. Усе молоко, яке він так тяжко добував, слоненя радісно випивало одним духом. Після дюжини таких дійок хлопчик дав собі відпочити. Відпочиваючи, розтираючи втомлену щелепу, він подивився на слоненя: губи в того склалися у такий вираз, який він

міг описати не інакше, як хитру усмішку. Джахан усміхнувся малюкові, зрозумівши, що тепер вони стали молочними братами.

– Я назву тебе Чота,²³ – сказав Джахан. – Але ти виростеш великим і сильним!

Слоненя з кумедним звуком погодилося. Хоча протягом життя багато хто хотів перейменувати слона на свій лад, але ні тоді, ні потім тварина не відгукувалася на жодне ім'я, окрім того, яке дав йому Джахан. Чотою він був, Чотою і лишився. За три тижні він доріс до сосків своєї матері. Невдовзі малюк уже тупав двором, лякав курей і пташок на деревах, охоплений жагою досліджувати світ. Він радісно пустував, а всі слони у стаді його пестили й любили. Сміливим він ріс, не боявся ні грому, ні нагая. Тільки одне, здається, лякало Чоту. Звук, який час від часу лунав із хащ, котився долиною, наче темна, бурхлива ріка. Гарчання тигра.

Джахан скінчив свою розповідь – цілу годину він стояв на колінах і говорив до кущика трави, так і не насмілившись ані підвести голову, ані глянути на дівчинку. Коли б він глипнув хоч одним оком, то помітив би посмішку на її вустах – ніжну, неначе ранковий туман.

– Скажи мені, що було далі? – запитала Міхрімах.

Та перш ніж Джахан відкрив рота, втрутилася няня:

– Уже пізно, ваша високосте. Ваша матінка може повернутися з хвилини на хвилину.

Міхрімах сказала:

– Гаразд, *дада*. Можемо йти.

Розправляючи довгий каптан, султанова дочка звелася на ноги й легкою ходою рушила садовою стежкою. Хесна-хатун якийсь час мовчки дивилася на неї. Потім, коли Міхрімах відійшла досить далеко, жінка промовила так тихо і співчутливо, що хлопець не побачив за тими словами докору:

– Гіацинтові очі. Молочний брат слона. Дивний ти, індійцю. Або ж маєш хист брехати. Якщо це так і ти обманюєш мою добру і великодушну вихованку, клянуся: я дізнаюся і зроблю так, щоб ти пошкодував про це.

* * *

Вони знову прийшли до слона, і няня стояла у семи кроках позаду, мовчазна, як труп. А її вихованка, подумав Джахан, у промінні вечірнього сонця здавалася ще прекраснішою, ніж будь-коли раніше. На її пальці блищав діамант завбільшки з волоський горіх, а кольором подібний до голубиної крові. Джахан розумів: якщо він ним заволодіє, то зможе жити у розкошах усе життя. І водночас він відчував, що ніколи нічого не зможе вкрасти у неї. Пригостивши Чоту чорносливом, Міхрімах сіла під бузком. Від її волосся поширювався ледь чутний аромат квітів і диких трав.

– Я хочу почути, що було далі.

У Джахана по всьому тілу побігли мурашки, але він опанував себе і спокійно промовив:

– Як забажаєте, ваша високосте.

²³ Маленький (*маратхі*).

Що погонич слона розповів султановій дочці

Приблизно через рік після того, як Чота народився, до пишного палацу шаха Хумаюна прибув незвичайний гість – османський адмірал, який у страшну бурю втратив половину своєї команди і весь флот. Вислухавши розповідь про його пригоди й випробування, шах пообіцяв адміралові нову каравелу, якою той зможе повернутися додому.

– Я здійняв вітрила, пливучи воювати з невірними, – сказав турок. – Але шторм закинув мене у ці краї. І тепер я розумію, чому. Аллах бажав, щоб я уздрів щедрість могутнього шаха й розповів про неї своєму султану.

Хумаюна ця мова потішила, і він нагородив адмірала розкішними шатами й коштовностями. Після того шах пішов у свої покої і, сидючи там у купелі, повній трояндових пелюсток, надумав іще дещо. У ту пору шаха мучило чимало різних напастей – ворогів у нього було без ліку, була серед них навіть його рідна кров. Колись покійний батько напучував шаха, даючи йому непросту пораду: *не завдавай шкоди своїм братам, навіть якщо вони на це заслуговують*. «А як же боротися з ними, не завдаючи шкоди?» – гадав Хумаюн. А якщо він їх не переможе, то як зможе зберегти владу? Ось над цим питанням він і міркував – голий, як у годину свого народження, сидючи в паруючій воді, – аж тут його увагу привернула пелюстка троянди. Вона, немовби керована невидимою рукою, легко підпливла до нього і пристала до його грудей.

Хумаюн, який від народження мав тонку вдачу і був схильний вірити прикметам, ахнув. Що це, як не знак? Трояндова пелюстка вказала на його найслабше місце – серце. Почуття не повинні ослаблювати великого шаха. Що більше володар міркував над тим, то більше йому здавалося, що адмірала принесло до нього бурею, подібно до цієї пелюстки. Аллах каже йому боротися з ворогами, а якщо треба, заручитися підтримкою турків. Мокрий і щасливий, шах вийшов із купелі.

Між двома цими мусульманськими султанатами зносили були хіба що принагідні: з одного краю в інший їздили купці, посли, містики, шпигуни, майстри та прочани. Обмінювалися й подарунками. Чого тільки серед них не було – шовки, коштовності, килими, прянощі, меблі, оздоблені перламутром, музичні інструменти, леви, пардуси, кобри, жінки та євнухи. Послання від одного володаря до другого підносили разом з усілякими виявами пишноти, а відповідь на послання, незалежно від його змісту, доповнювали дарами не менш розкішними.

Хумаюнові, Дарувальнику Миру, Тіні Бога на Землі, було страшенно цікаво дізнатися більше про Сулеймана – Володаря Моря і Суші, Тіні Бога на Землі. Від шпигунів він чув, ніби султан щовечора перед сном одягає Перстень Пророка Сулеймана – той перстень із печаткою наділяв тезка султана владою над тваринами, людьми та джинами. Могутність Сулеймана не викликала сумніву. Але які слабкості й страхи ховаються під його коштовними одягами, кожні з яких, подекуять, він одягає лише один раз?

Чув Хумаюн і про Хуррем – царицю Сулейманового гарему. Нещодавно вона замовила тисячу пар голубів із Єгипту – та не простих, а тих, що навчені переносити на своїх лапках послання. Птахів через моря і річки доправили

до Стамбула, а коли випустили – то небо почорніло, мов уночі, й люди поховалися у мечетях, злякавшись, що настав Судний день.

Хумаюн вирішив здивувати османську султаншу дарунком, який не мав би рівних. Цей дар зробить честь султанові, а водночас нагадає йому, які землі лежать поза його володіннями. А отже, про те, що в його володін'ях є межа. Накинувши халат, шах гукнув свого покойового Джохара, мудрості якого він довіряв.

– Скажи мені, який дар варто надіслати тому, в кого все є?

Джохар відповів:

– Не шовки і не самоцвіти. Не золото і не срібло. Я сказав би – тварину. Бо кожна тварина – неповторна, має своє власне лице і вдачу.

– Яка ж тварина найкраще засвідчить йому велич нашого царства?

– Слон, мій повелителю. Найбільший звір на землі.

Шах Хумаюн трохи замислився.

– А як при цьому показати: моє царство, хоча воно таке велике й прекрасне, що в ньому водиться слон, потребує допомоги?

– Тоді, володарю, надішліть слоненя. Ми так зможемо показати, що ще не готові до битви. Що нам потрібна підтримка. А потім ми виростемо, станемо до бою – і переможемо, коли на те буде воля Аллаха.

Коли того ранку Джохар прибув із солдатами, Джахан годував Чоту, який нині важив майже вісім кантарів²⁴ і досі мав молочно-білий колір.

Дядько Джахана, зрадівши таким поважним гостям у своєму обійсті, щосили кланявся та запобігав:

– Чим я можу допомогти шановному слугі нашого могутнього шаха?

– Чув я, що в тебе є білий слон, – пояснив Джохар. – Він нам потрібен: шах бажає подарувати його турецькому султану.

– Ви ж не віддасте Чоту, ні? – почулося ззаду. Усі подивилися на Джахана.

Дядько кинувся в ноги Джохару:

– Пробачте йому, шановний пане. Його мати померла місяць тому. Жаклива хвороба. Сьогодні квітла здоров'ям, а назавтра померла. Вона носила дитину, бідолашна. Хлопчик просто сам не знає, що каже. Він збожеволів від горя.

– Мати померла через вашу жорстокість. Ви її щодня били... – Вітчим ударив Джахана по обличчю, і хлопчик упав, не доказавши.

– Не бий свого сина! – наказав Джохар.

– Я – не його син! – крикнув Джахан, досі лежачи на землі.

Джохар усміхнувся:

– А ти сміливий, хлопче! Підійди-но ближче. Дай я на тебе погляну.

Під лютим поглядом вітчима Джахан зробив, як йому було наказано.

– Чому ти не хочеш віддати цю тварину? – спитав Джохар.

– Чота – не простий слон, він особливий. Його не можна везти будь-куди.

²⁴ Ця міра ваги в різних країнах мала різне значення з розбіжністю від 30–40 до 320 кг. Найбільш поширеним у давнину був кантар вагою 33,97 кг. Отже, Чота, ймовірно, важив приблизно 270 кг.

– Ти любиш тварину, це добре, – мовив Джохар. – Але з ним усе буде гаразд. У султановому палаці йому догоджатимуть, як царевичу. А на твою родину чекає винагорода.

Покойовий шаха вказав на слугу, який витяг зі складок халата великий гаман.

Від вигляду золота очі Джаханового дядька жадібно запалали. Він сказав:

– Пане, не зважайте на малого. Ну що він розуміє? Слон – ваш. Робіть із ним все, що забажаєте.

Коли долю Чоти було вирішено, Джахан сам почав готувати слона до довгої подорожі. Годував його цілющими травами, які покращують травлення, купав його, мастив йому шкіру запашними оліями; доглядав подушечки його ніг, стриг йому нігті – він ще не знав, що не він буде супроводжувати Чоту, коли доведеться вести слона на корабель. Для цього вже підрядили погонича, старшого на п'ять років і, ймовірно, більш досвідченого. То був кремезний юнак із міцним підборіддям і очима, що майже сходилися на перенісці. Звався він Ґураб – цього імені Джахан ніколи не забуде, адже ім'я ворога назавжди закарбовується у пам'яті.

Із палацу прислали величезну клітку, її кути були оздоблені золотом і сріблом, а ґрати – стрічками і квітами. Коли Джахан її побачив, очі його наповнилися сльозами. Чоту, веселого і грайливого, будуть тримати на ланцюгу під замком, наче якогось злочинця. Хоч як він намагався змиритися, що інакше тварину неможливо переправити кораблем, хлопчик не міг витерпіти цієї думки. Занурившись у своє горе, він майже не їв і не спав. Сестриці хвилювалися за нього, а дядько перестав звертати на нього увагу.

Час від часу приходив Ґураб – подивитися, як ідуть справи, та, як він казав, аби «привчити до себе слона». Джахан стежив за ним, як яструб; і на душі йому легшало від того, що слон не звертав на погонича ані найменшої уваги.

– Тримай! – кричав, бувало, Ґураб, простягаючи слонові ціпок.

Чота стояв нерухомо, навіть не глянувши на погонича.

– Візьми цю палицю! – кричав тоді Джахан з іншого кутка, і слон слухняно розвертався до нього та виконував наказ.

Кілька разів хлопці мало не побилися. Але хай там що, а Чота слухався тільки Джахана, тож для зручності було вирішено взяти хлопчика на корабель, щоб він доплив зі слоном до Гоа. Там слона переведуть на інше судно, котре доправить його до Стамбула, а Джахан повернеться до Агри.

Вранці перед відплиттям Джахана відвела убік найстарша сестра. Вона поволі вдихнула і затамувала подих, не бажаючи відпускати ні повітря, ні свого брата.

– Ти їдеш, – промовила вона, наче це слід було оголосити.

– Я допоможу Чоті й повернуся разом із дядьком, – сказав Джахан, складаючи у торбину спечений сестрою хліб. – Я лише на кілька днів.

– Хто знає, чи довгий буде шлях, чи короткий. Цього ранку я себе питала: коли б мама була жива, що б вона тобі порадила? Я молилася, щоби Бог підказав мені відповідь, але не почула нічого...

Джахан не підводив голови. Він теж хотів знати, що б йому сказала мати, якби була жива. Він визирнув у двір і побачив слона, який так і

сяяв усіма барвами веселки. Селяни розмалювали йому хобот яскравими фарбами, оздобили його попону блискітками. І коли хлопчик подивився на це, з його вуст злетіли слова:

– Будь добрий до тварини і до слабких – ось що вона б сказала.

Темні печальні очі сестри тепер заблищали:

– Правильно! Хоч що ти робиш, сказала б вона, не ображай нікого та не давай себе образити. Не будь ні кривдником, ні скривдженим.

Хмари над портом Гоа котилися олив'яним небом під тим попутним вітром, на який моряки чекали кілька днів. Якір було піднято, вітрила напнуто, а за борт полетіли старі та подерті штани – аби прогнати невдачу. Ґураб убрався у вишивану куртку кольору сухого листа. Порівняно із Джаханом, загорнутим у лахміття, він виглядав просто як магараджа. Ґураб зміряв хлопчика сердитим поглядом і промовив:

– Пора тобі вже забратися з корабля. Ти тут більше не потрібен.

– Доки не відпливете, я нікуди не піду.

– Ах ти шмаркач! – вигукнув Ґураб.

Джахан штовхнув його. Ґураб, який такого не очікував, упав і забруднив куртку. Він підвівся й просичав:

– Зараз уб'ю!

Джахан легко ухилився від ударів: захищатися він навчився ще з дядьком, котрий зараз, посміхаючись, спостерігав за бійкою. Вищий і старший Ґураб міг би добре нам'яти боки Джаханові, та не зробив цього. Він бачив у очах малого селяка шаленство, якусь крихку відчайдушність. Для Ґураба Чота – це просто слон, один із багатьох. А для Джахана він був особливий – його найближчий друг, його молочний брат.

– Щоб тебе чума взяла, – сплюнув Ґураб, але махати кулаками припинив.

Джахан, ще тремтячи, підійшов до Чоти. Він став поряд зі слоном, і печаль у його серці ще більше поглибилася. Він сказав:

– Прощай, брате.

Слон, тепер уже закутий, помахав хоботом.

– Тобі буде там добре. Султан тобі зрадіє, а султанша тебе любитиме всією душею, слово честі.

І з цими словами хлопчик пішов, витираючи сльози, але далеко відійти він не міг. Не задумуючись над своїм вчинком, він сховався за мур і зачаївся. За мить Ґураб повернувся, почистивши куртку. Упевнений, що позбувся суперника, він буркнув:

– Ну що, звірюко. Тепер тут є тільки ти і я. Не будеш мене слухатися – я тебе голодом заморю!

Завести слона на корабель було завданням непростим. Чота на клітку навіть не глянув.

Коли прийшов час, Ґураб наказав слонові йти – той пустив ці слова повз вуха. Ґураб ударив слона ціпком. Чота не зрушив із місця. Ґураб знову його вдарив. Тривожні думки крутилися у голові Джахана. Якщо він довірить свого молочного брата цій потворі, то слон до Османського краю живим не дістанеться.

Ось уже *халасі*²⁵ закінчили вантажити судно. У доку залишалися лише Чота і його клітка. За розпорядженням Гураба робітники обв'язали слона навколо грудей мотузками.

Чоті це зовсім не сподобалося: він бурчав і трубив. Йому ще не було й року, та силу він мав неабияку.

І ось уже робітників підбігло не четверо, а десятеро, половина штовхала, половина тягла. Щойно слона заштовхали у клітку, залізні двері було замкнено. Чота поволі, болісно дивлячись навколо, розвернувся – тільки зараз слон зрозумів, що опинився у пастці. До клітки прив'язали зверху ланцюги і взялися підіймати за допомогою системи блоків. Чота, висячи у повітрі, дивився навкруги – не на когось конкретного, а на далекі зелені ліси та туманні долини, де вільно й безпечно гуляли слони.

І тут дещо привернуло погляд Джахана. Перед ним лежав ящик: деякі його дошки відламалися, і було видно, що всередині – лише кілька сувоїх тканини. Його от-от мають занести на борт. Хлопчик подивився на слона, потім на ящик.

Перевіривши, чи ніхто не бачить, він нишком проліз у напівпорожній ящик. Посміхнувся від думки, як дядько зараз усюди його шукає. Почекав, лежачи тихо, мов камінь. Минула ціла вічність – і тут його так смикнуло, що кожна кісточка у тілі затремтіла. Носії його понесли, але не так м'яко, як він сподівався. Ящик кудись закинули, і Джахан ударився об дошку головою. Він був на борту.

Карака, на якій він опинився, звалася «Ясне сонце». Мала вона чотири щогли й була укріплена від носа до корми. На головній щоглі, де якийсь засмаглий моряк сидів у «воронячому гнізді», були додаткові вітрила, які можна було розгортати залежно від примх вітру. Команда налічувала сімдесят вісім людей. Також на борту було трохи місіонерів, прочан, купців і всіляких волоцюг.

Джахан був обережним і за дня не виходив. Щойно світло, що пробивалося крізь дошки палуби, поблякло, він тихо виліз і пішов шукати слона. Знайти його було нескладно – Чоту тримали на іншому кінці трюму, де було страшенно темно і вогко. Гураба ніде не було видно. Коли Чота помітив хлопчика, він видав приємний звук, схожий на щебетання. Джахан сів поряд зі слоном, сказав йому, що подбає, аби той живим-здоровим доїхав до Стамбула, і тільки тоді повернеться до сестер.

Наступного ранку Джахан вийшов нагору: його шлунок був порожній, мов сухий колодязь. Зміг випросити трохи хліба й води у якогось матроса, який знати не знав, хто він такий. Дорогою у трюм підійшов до Чоти. Той і далі стояв самотою. Вочевидь, Гураб не мав наміру марнувати час у трюмі. Джахан посміливішав і став частіше навідувати Чоту – доки його не викрили.

– Ти?! – закричав знайомий голос.

Джахан озирнувся і побачив біля входу Гураба, в якого очі просто на лоба вилізли.

– Прокляття! Чого ти тут?!

– А ти чого не тут? Щоразу, як я приходжу, Чота завжди один.

²⁵ У портах Індії – працівники, які виконують різноманітні фізичні роботи, наприклад вантажні, допомагають спускати судна на воду тощо.

– Щоб тебе повісили! Він що, твій?! Слон, хай йому грець, султанів. Не твій він!

Хлопці продовжували кричати один на одного, хоча жоден, здається, не поспішав зчиняти бійку. На галас прибігли матроси і привели капітана – смаглявого чоловіка, який полюбляв опій і чоботи на високих підборах, які цокали при кожному кроці.

– Слон один, погоничів двоє, – сказав капітан. – Якийсь один зайвий.

– Мене обрали для цієї справи, – сказав Ґураб. – А він – узагалі малий іще.

– Мені слон не байдужий. А він його в носі бачив! – вигукнув Джахан.

– Тихо! – сказав капітан. – Я вирішу, хто забирається звідси, а хто залишається.

Та він не поспішав із рішенням. День за днем Ґураб і Джахан у тривожному чеканні обминали один одного й наглядали за слоном по черзі. Ставилися до них добре, підгодовували солониною, печивом, сухарями, бобами. А от Чоті його харчі й трюм не подобалися, і він марнів з кожним днем.

Матроси – народ забобонний. Деякі слова на борту ні в якому разі не можна вимовляти, щоб не накаркати. Наприклад, «тонуті», «скеля», «нешастя». Не можна було й казати «буря» чи «шторм», хай навіть вони вже шаленіють навколо. Якщо почуєш спів русалок, треба кинути дрібку солі за ліве плече, бо то Шайтан тебе спокушає. У команди були особливі заклинання, які вони часто повторювали; чоловіки свистіли, але тільки вдень; а коли чули щось неприємне, то плювали і тупали ногами. Багато чого сприймали вони як лиху прикмету: перекинуті відра, переплутані канати, зігнуті цвяхи і вагітних жінок на борту.

На диво Джаханові, вони любили шурів. Оскільки, як відомо, шурі тікають з корабля перед тим, як він потоне, то їхня присутність усіх заспокоювала: бігають, отже, все гаразд. А от коли на щоглу сідала ворона, її з лайкою проганяли. Один матрос розповів хлопчику, що перед тим, як вони знялися з якоря, він ходив до ворожки і придбав у неї три попутні вітри для плавання. Він би й більше купив, але на срібну монету можна було взяти тільки три.

Однак якось увечері шури зникли. Небо з безхмарно-блакитного стало чорним. Невдовзі налетіло те, чого не можна було називати вголос. Дощ полив, мов із відра, злива сікла обличчя, а хвилі, щоразу вищі, уже накочувалися на палубу. Штормові вітрила підняти було неможливо. Стерно відірвалося, і хвилі понесли його геть. «Це кінець», – подумав Джахан. Та він і не підозрював, що загроза нависла тільки над ним і його слоном...

На третій день шторму в трюм спустився гурт матросів. Від одного погляду на їхні похмурі обличчя у Джахана кров захолола у жилах.

– Так, звіра треба прибрати, – процідив крізь зуби один із них.

– Навіщо ми взагалі його взяли! – додав його товариш. – Білий слон! Погана прикмета. Це все він.

– Ви думаєте, це ми викликали бурю? Чи ви при своєму глузді? – вигукнув Джахан, але його слів не чути було за наріканням матросів. Його ніхто не послухав. Хлопчик безпорадно подивився на Ґураба.

– Ну чому ти нічого не робиш?

– А що я зроблю? – знизав той плечима. – Іди з капітаном поговори.

Джахан стрімголов помчав нагору. На палубі було справжнє пекло. Море нуртувало, здіймало хвилі, кидалося навсібіч. Мокрий і ошалілий, чіпляючись за поруччя, щоб не змило, Джахан ішов на хрипкий голос капітана. Схопивши за руку, став благати його спуститися у трюм і вгамувати матросів, доки ті не завдали шкоди слонові.

– Хлопці стривожені, – сказав капітан. – Вони не хочуть на борту білого слона. Не звинувачуй їх.

– То що, ви його за борт викинете?

Капітан глипнув на хлопця так, наче таке не спадало йому на думку.

– Ти можеш лишитися, – мовив він. – А тварину – геть.

– Я не допущу, щоби Чота втонув!

– Він уміє плавати.

– У таку негодую?! – закричав Джахан, ледь не плачучи. І тут у нього з'явилася нова думка, а разом з нею зажевірла надія: – А що скаже султан Сулейман, коли дізнається, що ви зробили з його подарунком?

– Краще гнів султана, ніж гнів моря.

– От ви кажете, що білий слон на борту – це погана прикмета. Але ж убити його – то ще гірша прикмета!

Жуючи вуса, капітан промовив:

– Я вам дам шлюпку. Тут неподалік є острів. У вас усе буде гаразд.

Шлюпку спустили на воду. Гураб і Джахан великими очима дивилися на неї.

– Залазьте, – сказав капітан.

– Слухайте, до чого тут я? – обурився Гураб. – Слон же не мій.

– Ну... – капітан звернувся до Джахана. – А ти?

Хлопчик не мав вибору – він просто погодився на те, що було вирішено замість нього. Він мовчки зійшов у шлюпку, на смерть переляканий.

– Мені подобається притча про пророка Сулеймана, – мовив капітан, і ще одна велика хвиля накопилася на палубу. – Двоє жінок сперечалися, хто з них матір дитини. Несправжня мати каже: розрубайте дитину навпіл. А рідна мати на це не погодилася. Отепер всім зрозуміло, хто тут справжній погонич, а хто – самозванець!

Чоту вивели на палубу; слон шаленів від страху, послизався на мокрих дошках. Після кількох спроб матроси припинили марну справу – і зіштовхнули його просто в море. Слон із пронизливим вереском полетів у воду. Вода, темна і скажена, проковтнула його, мов яєчну шкаралупу.

Коли Джахан закінчив свою розповідь, Міхрімах із жахом дивилася на нього. Вона запитала:

– А як же ви вижили?

– Нас винесло на острів. Там нас підібрав інший корабель, – відказав хлопчик. – Він називався «Бегемот».

Дівчина полегшено всміхнулася:

– А вони до слона добре ставилися?

– Ні, ваша високосте. Жакливо. Там матроси захворіли в дорозі. У них була страшenna цинга. Хтось сказав, що її можна вилікувати м'ясом слона. Вони ледь не вбили Чоту. Нас урятував капітан Гарет. Ми йому зобов'язані життям. А решту ви вже знаєте. Ми припливли до Стамбула і опинилися тут.

– Шкода, що твоя розповідь скінчилася, – зітхнула Міхрімах. – Коли б ти й тисячу днів говорив, я би слухала і слухала. Мені сподобалося уявляти твої пригоди.

Джаханові стало так кепсько на душі, коли він зрозумів, як по-дурному повівся зі своєю історією. Він би міг розповідати її значно довше! А якщо султанова дочка зараз піде й більше не приходитиме? Джахана охопила паніка. І саме в той момент, коли він почав ламати голову, як же продовжити свою розповідь, раптово почувся різкий, надсадний кашель. Хесна-хатун зігнулася, її лице почервоніло, вона задихалася. У жінки стався напад ядухи. Міхрімах і Джахан підхопили її під руки, підвели до дерева, посадили. Міхрімах швидко витягла з пояса няньки якусь торбинку й піднесла її до носа жінці. У повітрі почувся різкий запах. То он воно що, подумав Джахан. Цей запах, який повсякчас приносила із собою султанова дочка, – це ті самі трави, які носить у поясі її нянька. Тим часом жінка глибоко вдихала їхній запах, потроху заспокоюючись.

– Ходімо, *дада*, – мовила Міхрімах. – Шкода, що ми вас так стомили.

– Так, ходімо, ваша люба високосте, – відказала жінка, поправляючи хустку і встаючи.

Міхрімах подивилася на слона і ніжно мовила:

– До зустрічі, Чото. Скільки тобі довелося пережити, бідолашний. Наступного разу я принесу тобі найсмачніших ласощів із палацу!

І додала, кинувши швидкий погляд на Джахана:

– Я дуже рада, що ти не покинув слона, гіацинтовий хлопчику. Який ти добрий!

– Ваша високосте... – почав Джахан, але не договорив.

І тут вона зробила таке, чого він би зроду не уявив. Вона торкнулася його. Погладдила по обличчю, ледь натиснула на щоку – неначе шукала оту заповітну єдину ямочку, яка нині ховалася під схвильованим рум'янцем.

– Добре серце маєш, погоничу. Я би хотіла частіше проводити з тобою вечори.

Зачарований, ошелешений її прихильністю, Джахан не міг ані поворухнутися, ані дихнути, тим паче не міг щось вдячне їй відказати. Він не мав часу ні радіти, ні вигадати нову історію. Він міг лише дивитися, як вона віддаляється, і гадати, чи повернеться вона.

* * *

– Гей, погоничу, де тебе шайтан носить?

Джахан вийшов подивитися, хто там надворі кричить. Перед ним стояв, упершись руками в боки, Головний білий євнух.

– Де ти був?

– Я прибирав...

– Іди готуйся: Великому муфтію потрібен твій звір.

– Н... навіщо?

Гвоздичний Каміль-ага ступив уперед і дав хлопцеві ляпаса:

– Ти чого питаєш? Ану роби, що наказано!

Із допомогою інших доглядачів Джахан почепив на спину слонові ховду.²⁶ Коли Чота був готовий, євнух кинув на них майже зневажливий погляд:

– Виїжджай! Санграм покаже тобі шлях. Судять відступника!

– Так, ефенді, – сказав Джахан, зовсім не розуміючи, про що йдеться.

Був гамірний ранок п'ятниці, сіялася мжичка. Джахан і Санграм, сидячи в ховді, просувалися вулицями, то униз, то під гору. Те, що відмовився пояснити йому Головний білий євнух, Джахан зміг випитати у Санграма. Їм належало взяти з собою Великого муфтія і привезти його на площу, де мали допитувати проповідника-суфія, відомого своїм вільнодум-

²⁶ Ховда – кабінка для їзди на слоні.

ством. Для головного духівника султан прислав свого слона, щоби продемонструвати, як він підтримує улемів.²⁷ Султан особисто на суд не прибув – і відхилив запрошення Великого муфтія – це вказувало, що він бажав триматися подалі від теологічних дебатів.

Коли вони минали давній цвинтар, з якого виднілася бухта Золотий Ріг, слон раптово зупинився. Джахан підганяв його, але Чота застиг на місці.

– Я чув про цих тварин дивну річ, – зауважив Санграм. – Кажуть, ніби слон сам обирає місце, де йому померти. Оцей, здається, його знайшов.

– Що ви таке кажете? Чота – ще дитина, – заперечив Джахан, якого ці слова схвилювали.

Санграм знизав плечима. На щастя, Чота знову рушив, і слова Санграма забулися так само швидко, як і трапилася ця несподіванка.

Минув полудень, і вони зупинилися перед будинком Великого муфтія. Поряд з особняком стояли різьблений із вапняку голубник, альтанка з балдахіном, обплетена рослинами, а консольні вікна помешкання виходили на Босфор. Джахан зацікавлено роздивлявся це місце. Помітив, що вікна здебільшого виходили на північ, а деякі були з кольоровими шибками, тож, на жаль, не вловлювали мінливого світла. Джаханові спало на думку, що коли б він десь дістав паперу, то зміг би намалювати цей будинок по-своєму, удосконаливши його.

Тим часом вийшов Великий муфтії. Джахан привітався з ним перед очима його дружин і дітей, які, досі не бачивши слона, визирали з-за дверей і завіс. За допомогою драбини й дюжини слуг літній чоловік дістався до ховди та сів там. Джахан, як завжди, розташувався на шийі Чоти. Санграм пішов пішки.

– А звідси ще ніхто не падав? – крикнув Великий муфтії, коли слон рушив.

– Челебі, запевняю вас, такого ніколи не було.

– Хай допоможе Аллах, щоб я не став першим.

На диво для Джахана, старий муфтії непогано почувався в дорозі. Вони просувалися широкими вулицями, уникаючи тих, які могли бути завузкими для слона. До того ж Джаханові видавалося, що Великий муфтії хоче, аби його побачило якомога більше людей. Не щодня ж випадає нагода покататися на султанському слоні.

Вони в'їхали на площу, де чекав натовп. Люди махали їм, вигукували вітання, хоча важко було визначити, кому так радіють – Чоті чи Великому муфтію. У повітрі відчувалося хвилювання, передчуття незвичайного видовища. Коли Великого муфтія спустили зі слона, він розпочав п'ятничну молитву, яку підхопили улеми та сотні міщан. Джахан і Санграм чекали біля слона й шепотілися. Раз у раз вони крадькома позирали туди, де стояло на варті четверо дебелих солдатів. Між ними молився сам по собі, то встаючи на коліна, то підводячись, якийсь чоловік – високий, гнучкий, з тонкими рисами обличчя та кількаденною щетиною.

Санграм сказав, що його звати Лейлі, проте всі зуть його Меджнун-шейх. Він – наймолодший із вчених суфіїв, наймолодший серед *хатібів*.²⁸ Той чоловік мав блідо-сірі, як осінній дощ, очі, веснянки, подібні до бризок фарби, і світле пухнасте волосся. Був він сповнений дивовижних протилежностей: дитяча допитливість – і незворушна мудра ясність думки, відчайдушна сміливість – і сором'язливість; потужна життєва сила – і водночас якась дивна печаль, що відчувалася в його зовнішності. Він вправно володів словом, розумівся на *маріфі*,²⁹ його проповіді мали успіх і у вірних, і у тих, хто ще не прийняв істинну віру, –

²⁷ Збірна назва знавців богослов'я, історико-релігійного передання й етично-правових норм ісламу, як теоретиків, так і практичних діячів у царині традиційних форм освіти, судочинства на основі шаріату й виконання обрядів. В Османській імперії їх очолював Великий муфтії Стамбула.

²⁸ У мусульман – духівник, який проводить п'ятничну молитву. Перед молитвою він виголошує проповідь. Також виголошує промови на релігійні свята, наприклад, на Курбан-Байрам.

²⁹ Маріфа у суфіїв – містична істина, яка досягається інтуїтивним шляхом (а не через розум чи одкровення), зокрема

люди сходилися послухати його з усіх куточків імперії. Коли Меджнун-шейх переповнювали почуття, то його м'який, заспокійливий голос ставав наспівним, навіть щебетливим. Проповіді цього чоловіка вражали, лякали та турбували улемів. Антипатія була взаємною. Не минало й дня, щоб Меджнун-шейх не підколов чи не висміяв високе духовенство. «Коли людина досягає вищого усвідомлення, – казав він, – їй уже потрібно не так зважати на харам і халяль,³⁰ як на саму суть віри». Суфіям, які досягли вищого рівня усвідомлення, приписи улемів – не указ. Ці приписи складені для тих численних людей, які очікують, що за них думатиме хтось інший.

Меджнун-шейх говорив про любов – до Бога та інших людей, до всесвіту в його повноті, до кожної найменшої його частинки. Молитва повинна бути освідченням у любові, а любов повинна бути вільна від будь-якого страху і будь-яких очікувань, казав він. Не треба боятися, що кипітимеш у казані, не треба бажати незайманих гурій – адже і пекло, і рай, і страждання, і щастя з нами просто тут і зараз. Навіщо страхатися Бога, питав він, якщо можна натомість Його полюбити? Послідовники – строката компанія митців, селян і солдатів – зачаровано слухали таку мову. Думки Меджнун-шейха подобалися убогим, його манери – багатим. Подейкували, що навіть жінки, навіть неосвічені одаліски й пихаті євнухи високо цінували його; навіть юдеї, християни і зороастрійці, що мали священну книгу, якої ніхто не бачив!

Молитва завершилася, учені богослови посідали. Меджнун-шейх потер очі, як дитина, яка прокидається, і по черзі подивився на кожного з тих, хто зібрався його допитувати.

– Чи знаєш ти, у чому тебе звинувачують? – запитав Великий муфтії.

– У тому, що ви називаєте відступництвом, – відказав той. – Але це звинувачення необґрунтоване.

– Подивимося. Чи правда, що ти казав, ніби ти сам є Богом і що кожен є Богом?

– Казав я, що Творець присутній у кожній особі. І коваль, і паша – ми всі маємо однакову давню кров.

– Як це можливо?

– Ми створені не лише за Його божественним образом і подобою, а також і з Його божественною сутністю.

– Чи правда, що ти не боїшся Бога?

– А навіщо мені боятися Того, кого я люблю? Чи боїтеся ви тих, кого любите?

Юрбою прокотився гомін. Хтось крикнув: «Тихо!»

– Тож ти згоден, що заявляв, ніби ми подібні до Бога.

– Ви думаєте, що Бог подібний до вас. Що він сердитий, черствий, мстивий... А я скажу так: замість того, щоби вважати, ніби Богові властиве те найгірше, що є в людях, слід вірити, що людям властиве те найкраще, що є в Бога.

Один із богословів, Ебуссууд-ефенді, попросив дозволу втрутитися:

– Чи ти усвідомлюєш, що зараз вимовив справжнє блюзнірство?

– Невже? – Меджнун-шейх замислився, немов розглядав таку можливість.

Лице Ебуссууда спохмурніло:

– То замість того, щоб покаятися, ти, здається, насміхаєшся з високого суду. Ти, вочевидь, безумець.

– Я не насміхаюся ні з кого. Та й ми з вами не такі вже й відмінні. Хіба те, що ви ненавидите в мені, не існує й у вас самому?

– Ні, звичайно! Ми – зовсім різні, – відказав Ебуссууд. – І *твій* Бог точно не такий, як мій.

через екстатичний досвід.

³⁰ Відповідно – речі, заборонені й дозволені ісламською вірою.

– О, а ви не чините ширк,³¹ ведучи мову про «мого» і «свого» Бога, неначе існує більш як один Бог?

У юрбі зашепотілися.

Великий муфтії відкашлявся і втрутився:

– То розкажи нам іще про Бога.

Меджнун-шейх відказав, що Аллах – то не цар, не раджа, не падишах на небесному троні, який дивиться й записує кожен гріх, за який слід покарати, коли прийде час.

– Бог не купець – нащо Йому рахувати? Бог не чиновник – нащо Йому записувати?

Суду ця відповідь не сподобалася, і на Меджнун-шейха з усіх боків посипалися запитання. Кожного разу відповідь була подібна. Урешті всі почули від обвинувачуваного такі слова:

– Там, де ви проводите межу та наказуєте мені зупинитися, – там усе для мене тільки починається. Те, про що ви кажете «харам», – то для мене абсолютний халяль. Ви наказуєте мені замовкнути, але як же я можу мовчати, якщо моїми вустами говорить Бог?

Спустилися сутінки, небо багряним плащем накрило пагорби. Удалині миготів темний вогник на судні, яке пропливало морем. Кричали чайки, б'ючись за шматок гнилого м'яса. Людям стало нудно, вони втомилися після цих напружених годин і вже не були такі збуджені. У них були незавершені справи, порожні животи, жінки, які чекали їхньої ласки. Поступово глядачі розходилися. Залишилися тільки прибічники звинуваченого: відданість була помітна з їхніх облич.

– Ми даємо тобі останню можливість, – мовив Великий муфтії. – Якщо ти визнаєш, що чинив блюзнірство проти Бога, і поклянешся більше не казати таких непристойностей, ми могли б тебе пробачити. То скажи мені, раз і назавжди – ти каєшся?

– У чому? – відказав Меджнун-шейх, рішуче розправивши плечі. – Я люблю свого Любого, а Він – мене. Хіба можна каятися у любові? Звичайно, людині є в чому каятися. У жадібності. Безжальності. Обмані. Але любов... про любов не слід шкодувати.

Джахан так хвилювався, що не помітив, як сильно потягнув за віжки Чоти. Слон видав невдоволений звук, який привернув загальну увагу.

– Оце створіння... – сказав Меджнун-шейх, дивлячись на Чоту із чимось подібним до захвату. – Чи не є воно свідченням краси та розмаїтості всесвіту? Погляньте, як у ньому відображається усе суще, хоча хтось скаже, що це просто тварина. Коли ми помираємо, наші душі переходять з одного тіла в інше. Отже, смерті немає. Ні раю, на який очікувати, ні пекла, якого страхатися. Я не мушу молитися п'ять разів на день і постити весь Рамадан. Адже для тих, хто здійснює досить високо, правила простих людей небагато означають.

Запала тиша і перейшла у неприємне чекання. І Великий муфтії оголосив:

– Нехай усім буде відомо, що обвинуваченому давалася можливість усвідомити свої помилки. Він сам визначив свій кінець. На нього чекає смертна кара через три заходи сонця від цього часу. Усіх його послідовників буде заарештовано. Тих, хто покається у гріхах, помилуємо. А на решту чекає така сама доля, як і на обвинуваченого.

Джахан опустил погляд, він не міг далі на це дивитися. Здригнувся, коли знову почув про слона.

– Якщо дозволить Великий муфтії, я дещо запропоную, – мовив Ебуссууд-ефенді. – Як ви знаєте, стамбульці дуже люблять султанового білого слона. То, може, хай відступника розтопче цей звір? Такого ніхто не забуде!

Великий муфтії замислився:

– Такого ніколи раніше не робили...

³¹ Ідолопоклонство.

– Панове, таку кару застосовують в індійському краї. Злодіїв, убивць і гвалтівників часто розтоптує слон. Ця кара довела свою дієвість. То нехай же слон на нього наступить – і це буде наукою тим, хто має подібні думки!

На мить Великий муфтії замислився. І мовив:

– Не бачу перешкод.

І тут всі подивилися на Джахана та Чоту. Хлопчик відкрив рота, але спочатку, охоплений панікою, не міг нічого сказати. Його серце калатало. Урешті він зміг вимовити:

– Благаю вас, поважне духовенство! Чота ніколи не робив нічого подібного. Він не знатиме, що робити.

– А ти сам хіба не походиш з індійського краю? – з підозрою спитав Ебуссууд-ефенді. Джахан зблід.

– Так, я звідти, ефенді.

Великий муфтії мовив заключне слово:

– То навчи його. Маєш три дні.

Через три дні після того суду, тремтячи, мов осиковий листок, Джахан сидів на слоні, дивлячись на ціле море глядачів. Його погляд метався між ними і чоловіком, який лежав навznak на відстані простягнутої руки. Тіло Меджнун-шейха було сплутане, очі зав'язані. Він тихо молився, і його слова поглинав галас юрби.

– Вперед, Чото! – безсило крикнув Джахан.

Слон не рушив з місця.

– Ну давай, тварино!

Джахан підганяв слона спочатку ціпком, потім великою палицею. Він лаявся й погрожував, обіцяв горішки і яблука. Ніщо не допомагало. Коли Чота усе ж пішов, то він не наступив на засудженого, а відійшов назад і став чекати, тривожно посмикуючи вухами.

Судді, побачивши, що натовпу нудно, в останню мить змінили вирок. Відступника і його послідовників скарають у звичний спосіб.

Скінчилося тим, що Меджнун-шейха і дев'ять його учнів повісили. Їхні тіла було скинуто у Босфор. Останній учень, який уник кари, бо на момент суду був у дорозі, чекав у бухті, там, де суша врізалася у море. Він знав, що припливи Босфору принесуть сюди їхні тіла. Він їх по одному виловив, поцілував і поховав. На відміну від усіх мусульманських поховань Стамбула, на їхніх могилах немає надгробків.

* * *

Відколи Джахан прибув до звіринця, він усе очікував, коли ж султан Сулейман спитає про слона. Проте минали тижні, місяці, а від монарха нічого не було чути. Султан був чи то на війні, чи збирався туди. У ті рідкісні дні, коли Сулейман був у палаці, то займався державними справами чи пропадав у тенетах гарему. А Джахан усе чекав приходу султана. Натомість одного вечора до звіринця завітала султанша.

Швидка, як вітер, і нечутна, як кішка, що скрадається за голубом, вона захопила його зненацька. Щойно в саду нікого не було – аж раптом з'явилася вона, а її почет скромно чекав у семи кроках позаду. У неї була яскраво-червона спідниця, облямована хутром горностая, головний убір із китицями, що підкреслював її гостре підборіддя, а на середньому пальці – каблучка зі смарагдом, більшим за яйце якогось дивного птаха.

Була там, за спиною гордої матері, окремо від усіх і всього, юна Міхрімах; на її головному уборі розвівалися смуги невагомої вуалі. Була вона рум'яна і промениста, в її волосі танцювали сонячні зайчики. Її очі, блискучі, мов камінчики на дні струмка, засяяли,

зустрівши його захоплений погляд. Її губи вигнулися в усмішці, стало видно щербинку між передніми зубами, яка надавала їй личку веселого, лукавого виразу.

Джахан відкрив й одразу ж закрив рота, немовби сам не знаючи, що його язик хоче сказати. Він мало не зробив крок у бік султанської дочки, коли євнух дав йому запотиличника:

– На коліна! Як ти смієш!

Вражений Джахан схилювся так низько і швидко, що вдарився колінами об каміння. Присутні захихотіли, а хлопець почервонів по самі вуха.

Не звертаючи на це жодної уваги, Хуррем пройшла повз нього, торкнувшись спідницями Джаханового лоба.

– Хто доглядає цю тварину? – спитала вона.

– Я, володарко, – мовив Джахан.

– Як звати тварину?

– Чота, ваша величносте.

– Що він уміє?

Джаханові це запитання видалося таким химерним, що він на мить замислився.

– Він... благородний звір.

Він би хотів сказати їй, що слони не тільки великі, а й великодушні. На відміну від інших тварин, вони розуміють, що таке смерть; у них є звичай святкувати народження маляти й бути в жалобі за родичем. Лев лютий, тигр гордий, мавпа розумна, павич вражає красою – і тільки слон поєднує в собі всі ці ознаки.

Та не встиг він і слова мовити, як Хуррем наказала:

– Хай покаже яку-небудь штуку!

– Штуку? – спитав Джахан. – Він не вміє...

Хлопчик не бачив виразу її обличчя, бо не міг підвести очей. Натомість дивився на її ступні – довгі й красивої форми, взуті в шовкові пантофлі. Вона зробила кілька кроків, зупинилася перед слоном і наказала котрійсь із молодших дружин принести гілочку. Гілочку одразу знайшли. Джахан злякався, що вона вдарить Чоту, але султанша помахала гілочкою і спитала:

– Він зможе це спіймати?

Не встиг хлопчик їй відповісти, як вона кинула гілочку слонові. Та описала в повітрі півколо і впала біля задніх ніг Чоти. Той махнув хоботом, наче відганяв муху, і залишився незворушно стояти.

Султанша пирхнула. У ту мить Джахан побачив Чоту її очима: величезний звір, який дуже багато їсть, а жодної користі не приносить.

– Ти кажеш мені, що це створіння нічого не вміє? – мовила Хуррем. То було скоріше ствердження, ніж питання.

– Ваша величносте, він бойовий слон. Такими були ще його діди й прадіди. Може, він і юний, але вже довів свою відвагу на полі бою.

Вона поглянула на нього – на цього хлопчика, не знайомого зі звичаями палацу.

– Бойовий слон, кажеш?

– Так... ваша величносте, Чота – воїн.

Вже у той момент, коли він промовляв ці слова, Джахан одразу пошкодував, що сказав неправду.

Султанша тихо перевела подих.

– Отже, вам посміхається удача. Скоро буде війна! – Хуррем наполовину обернулася до Головного білого євнуха. – Подбай, щоб цей звір долучився до нашого звияжного війська.

Вона швидко пішла, а за нею слухняно подріботіли молодші дружини й служниці. Гвоздичний Каміль-ага, холодно позирнувши на слона і погонича, теж пішов. Але не всі залишили сад. Тепер на хлопчика дивилися дві постаті – султанова дочка і її няня.

– Ти засмутив мою шановану матінку, – сказала Міхрімах. – Ніхто не засмучує мою матінку.

– Я ненавмисне! – ледь не плачучи, відповів Джахан.

– Скажи, чому тобі так сумно?

– Слон не вміє битися, ваша високосте.

– То ти збрехав моїй матінці!? – вигукнула дівчинка, не так обурюючись, як сміючись. –

Поглянь на мене, погоничу!

Джахан тільки глипнув на неї – і потупився від сорому. У цю мить він побачив пустотливий блиск дівочих очей на округлому, як у її матері, обличчі. Міхрімах сказала:

– Ти, виявляється, дурніший, ніж я думала. Скажи, ти коли-небудь був на війні?

Джахан похитав головою. Із дерева поблизу каркнула ворона. Голосно, хрипко, ніби застерігаючи.

– От і я теж. Але мандрувала я більше, ніж моя шанована матінка. Навіть ніж мої шляхетні брати! Мій поважний батечко так мене любив, що брав із собою у різні краї. Ми лише удвох туди їхали, – і тут у її голос закрався смуток. – Але більше він мене з собою не бере. Каже: «Ти вже не дитина». Мене тепер треба тримати подалі від чужого ока. А брати мої вільні, мов перелітні пташки. От коли б я народилася хлопчиком!

Почувши це загадкове зауваження, Джахан чемно не підводив голови. Але його догідливість, здається, її дратувала.

– Ну поглянь на себе і поглянь на мене! Ти хлопець, але ти боїшся битви. А я дівчина, а мені страх як хочеться з батьком на війну. Коли б ми хоч на час могли помінятися місцями!

Того вечора, зібравши всю свою мужність, Джахан пішов до Головного білого євнуха. Він пояснив йому: Чота ще юний і не готовий битися. Джахан говорив і говорив, повторюючи те саме усоте, – не тому, що євнух його не розумів, а тому, що коли б замовк, то міг заплакати.

– А до чого ж його готувати? Хіба він не бойовий слон? – спитав Головний білий євнух. – Чи шах нас обманув?

– Звичайно, бойовий. Але він ще не вишколений. Він іще дечого боїться.

– Чого, наприклад?

Хлопчик тяжко ковтнув і сказав:

– Тигрів. Я помітив: щоразу, як рикає тигр, слон ховається. Не знаю чому, але...

– Коли так, то не переймайся, – пирхнув Гвоздичний Каміль-ага. – У Чорній Богданії тигри не водяться.

– У Чорній Богданії? – перепитав Джахан.

– Туди вирушає наше військо. А тепер геть з моїх очей і більше не турбуй мене такими дурницями!

Допоміг йому Олев, приборкувач левів. Він пояснив Джаханові, що коли вже наказ віддано, то його слід виконувати. За той час, який у них лишився, вони мають вишколити слона.

Якщо він боїться тигрів, то вони мають навчити його перемогти цей страх. Для цього Олев дістав тигрову шкіру – Аллах тільки знає, де. Потім він попросив Санграма знайти вівцю – невинне створіння з порожніми карими очима. Удень вівцю випускали пастися, а вночі тримали у хліві. Тим часом Олев дав одному з кухарчуків маленьке барильце і наказав набрати туди крові, коли різатимуть курку.

Наступного ранку, коли Чота вийшов надвір, Олев попросив того-таки кухарчука наче-пити тигрову шкіру: її накинули хлопцеві на спину, підв'язавши під шиєю. Тоді Олев сказав йому, щоб він поповзав рачки навколо слона і при цьому гарчав та рикав.

– Переверни відро!

Коли хлопець так вчинив, слон краєм ока глянув на це дивне створіння. Наступного дня слон не отримав їжі, тільки воду. Йому нагостили бивні і припнули тварину на ланцюг. На другий день Олев напхав у шкуру бульб і поклав біля дверей Чоти. Знову не було ні їжі, ні ласощів – тільки трохи води. Погуляти слона теж не випускали. Засмучений і роздратований, слон пильно дивився на тигрову шкуру, вважаючи, що в його бідах винна саме вона.

На третій день Олев привів вівцю і начепив їй на спину тигрову шкуру. Бідолашна тварина намагалася її скинути, але Олев приліпив її на соснову смолу. Він затягнув вівцю до хліва, де мешкав Чота. За годину слона впустили туди. На той час Чота вже очманів від голоду і спраги, а вівця – від страху. Тепер Олев дістав барильце. Він полив вівцю кров'ю: її тигрова шкура почервоніла. Кров різко, тяжко запахла. Олев зав'язав голову вівці тканиною. Тварина перестала бачити, куди йде, і зовсім ошаліла. Її стан передався Чоті, і той почав тупати ногами. Вівця кидалася навсід і врешті налетіла на слона. Чота махнув хоботом – і з неймовірною силою ударив вівцю. Тварина впала, потім підвелася, так страшно голосячи, що Джаханові потім кілька тижнів вчувався той звук.

Тремтячи, Джахан зачинив двері. Почекав, притуливши до дверей вухо, до болу вчепившись у клямку. Він чув нескінченний вереск вівці – крик із самого пекла, такий, від якого кров стигла у жилах. Помалу звуки стихли. Він обережно відчинив двері. Відчув сморід крові, сечі й калу. Вівця лежала на долівці, нежива і страшенно скалічена.

Тієї ночі у звіринці Джахан сидів разом з іншими доглядачами коло багаття, куди для аромату вкинули запашну кедрову деревину. Вони притишено розмовляли, дим з їхніх кальянів витав у повітрі. Близнюки-китайці, огорнуті гашишним маревом, усе посміювалися з чогось невидимого решті.

Великий місяць низько стояв над Стамбулом. Небо нагадувало сито із безліччю дірок, крізь які світло лилося на сонне місто. У Джахановій душі збудження й хвилювання поступилися місцем важкій втомі. Що він робить у цьому саду серед дикої звірини, так далеко від рідних? Сестри його, мабуть, усі вже повиходили заміж, може, у кожної вже по дитині. Від думки про них, які сидять навколо іншого багаття – тільки так далеко, що воно його не зігріє, – серце хлопчика сповнило нестерпна туга й відчай. Він мав би повертатися додому. А натомість іде на війну.

* * *

Уранці в п'ятницю після молитви султан дав наказ бити у воєнний барабан – велетенський круглий інструмент, відлитий із бронзи, що в нього перед початком кожної кампанії били сім разів. Звук, який проймав до кісток, котився мармуровими залами, трояндовими садами і клітками тварин, бринів і в багатих кварталах, і в бідних.

Перед очима Джахана все місто готувалося до війни. Кожен був солдатом. З казарм вийшли яничари. Паші сіддали коней. До зброї стали і ремісники, і крамарі, а з ними – садівники, пекарі, кухарі, кравці, ковалі, чинбарі, шевці, гончарі, ткачі, теслярі, кожум'яки, свічкарі, склярі, пильщики, мулярі, мідники, теслі, лудильники, мотузярі, щуролови, конопатники, стрільники, веслувальники, торгівці рибою і птицею, навіть ворожбити. У кожній гільдії вирувала діяльність, зокрема і в повій.

Однак усі чекали, коли головний звіздар султана оголосить сприятливий день для початку війни. На все існує правильний час: на свята, весілля, обрізання, військові дії. Урешті після кількох ночей спостереження за зірками потрібний день було призначено. Через двадцять заходів сонця військо вирушить у похід.

Оскільки на війні слід знайти ворога, якщо він вас сам не знайшов, то потрібно було подолати відстань між Золотим Рогом і річкою Прут. За наказом, слон із хлопчиком мали йти у перших лавах. Це дуже хвилювало Джахана. Він не хотів бути настільки близько до

делібашів – шалених голів. Ці воїни були вдягнені у хутряний одяг, з голови до ніг укриті татуюваннями, голомозі, із сережками у вухах – і поведінка їхня була груба, дика та непередбачувана. Серед них траплялися небезпечні злочинці. Вони сурмили у труби й роги, били в усілякі барабани і галасували так, що й мертвого, здається, розбудили би. Звичайно, цим вони наганяли страху на ворогів – але могли довести слона до шаленства.

Джахан сушив собі голову, як краще повідомити про цю небезпеку, – але виявилося, що необхідності в цьому не було. Того ранку, коли вони вирушили на Чорну Богданію, той дикий галас Чоту роздратував, і він ледь не затоптав одного із воїнів. Ще до того, як посутеніло, Джахана з Чотою перевели до задніх лав, де йшла кавалерія. Але тепер уже коні наполохалися. Тож слона знову перевели, і він тепер тупцяв поряд із піхотою.

Далі все йшло легко. Чота перейшов на швидку пружну ходу, радіючи свіжому повітрю й можливості розім'ятися після місяців перебування у загороді садів палацу. Джахан, сидючи в нього на шийі, бачив, що діялося внизу і позаду, й дивом дивувався, серед якого нескінченного моря людей вони йдуть. Бачив він верблюдів, що везли харчі, волів, що тягли гармати й катапульти; алебардистів, що з-під їхніх шапок звисало по дві коси; дервішів, які виспівували молитви; яничарського агу, який гордо їхав верхи на жеребці; султана на арабському скакуні, зусібіч оточеного вартою: лучники-шульги по ліву руку, правші – по праву. Перед ним їхав прапороносець і тримав знамено з сімома чорними бунчуками.

Підносячи знамена і бунчуки, здійнявши списи, ятагани, великі й малі бойові сокири, дротики, щити, луки та стріли, тисячі смертних просувалися уперед. Джахан ніколи не бачив стільки народу одночасно. Армія більше нагадувала не юрмище людей, а якогось велетня. Від злагодженого тупоту ніг і копит волосся стирчало дибки, а серце завмирало. Вони підіймалися вгору пагорбом проти вітру, вриваючись у краєвид, наче ніж у плоть.

Вряди-годи Джахан злазив зі слона, коли вирішував трохи пройтися. Так він і зустрів піхотинця, веселого, як горобець, який ніс за спиною бурдюк із водою.

– Коли вбиваєш ворога, хода стає твердішою, – сказав хлопчику солдат. – А за голову кожного собачого сина тобі готують будинок на небесах!

Не дуже багато знаючи про рай і про те, навіщо в раю будинки, Джахан промовчав. Солдат брав участь у битві при Могачі. Невірних там полягло без ліку – падали на землю, мов підстрелені пташки. Земля була вкрита трупами, які ще стискали в руках мечі.

– Увесь час ішов дощ... але я бачив золоте світло, – перейшов він на шепіт.

– Що це значить? – не зрозумів Джахан.

– Присягаюсь! Таке яскраве! Воно сяяло над полем. Аллах був на нашому боці.

І раптово його слова перервав страшний зойк. Солдати заметушилися, вигукуючи накази. Лавами прокотився тривожний гомін. Там, де щойно була тверда земля, тепер зяяла велика діра, немов порожня орбіта від ока, оберненого в небеса. Земля роззявила пащу й проковтнула загін вершників. Вони попадали в яму на гострі палі: ворог добре замаскував пастку. Загинули вони миттєво. Тільки один вороний кінь ще дихав із прохромленою шиєю – і лучник стрілою поклав кінець його мукам.

Постало питання: чи дістати загинлих із ями й поховати, чи залишити їх там. Сонце вже ховалося за обрій. Часу було обмаль, тож їх і залишили спочивати там: в одній могилі поховали і людей, і коней. Як усе-таки несправедливо, подумав Джахан, що в рай підуть тільки люди, ставши мучениками, а тварин, які їх супроводжували та загинули разом із ними, до райських воріт не пропустять. Хлопчик не мав із ким поділитися цією думкою, тож тримав її собі.

У наступні дні військо йшло перлистими долинами і крутими пагорбами, вирушаючи на світанку і стаючи табором у сутінках. Отак через шість світанків і п'ять заходів сонця вони дійшли до річки Прут. Над водою висіла запона туману. Не було нічого для переходу на

другий бік – ані човнів, ані мосту. Тож було віддано наказ поставити шатра і добре відпочити, доки перехід буде створено.

Чота помчав до мулистого закруту річки і бебехнувся в калюжу: качався там, борюкався і трубив. Тварина так раділа, що кілька полків зупинилися подивитись на слона.

– Що він робить? – спитав піхотинець.

– Намащується багнюкою.

– Навіщо?

– Слони не вміють пітніти, як ми, – пояснив Джахан. – У воді вони охолоджуються. А багнюка захищає їх від сонця. Мені Тарас розповів.

– Хто такий Тарас?

– Мм... Старий доглядач у палаці, – безтурботно промовив Джахан. – Він усе про кожну тварину знає.

Піхотинець скося глянув на нього:

– То тобі Тарас розповів про звички слона? А чому ти сам цього про свого звіра не знав?

Джахан відвів очі, раптово стривожившись. Він сказав забагато. Щоразу, коли хлопець дозволяв комусь зазирнути у мушлю своєї душі, то одразу про це шкодував.

Невдовзі стало зрозуміло, що від затримки виграв лише Чота. Нескінченне чекання понад річкою не подобалося яничарам, які ждали перемоги і трофеїв. Вітер, який холодив їм обличчя у поході, влігся, і всюди літали зграї комарів. Кусалися вони так оскаженіло, наче їх нацькували вороги. Солдати почувалися напружено, коні не знаходили собі місця. Фуражирам набридло прочісувати ті самі села у пошуках харчів, і юшка з кожним днем ставала усе водянистішою.

Тим часом підрозділ робітників почав будувати міст. Здавалося, їм усе добре вдається, аж раптом Шайтан вибив одну опору з-під мосту, відтак попадали всі. До кінця тижня заклали основу другого мосту: хоча підпори були товщі й потужніші за попередні, та вони обвалилися ще швидше, поранивши півдюжини солдатів, а одного вбивши. Третій міст узагалі нікуди не годився. Земля була занадто грузька, а течія – надто сильна. Виснажені й розчаровані, солдати впали в заціпеніння, що засмоктало їх, як та трясовина, що лежала під ногами. Джахан навіть не мусив питати у піхотинця, що за цим стоїть: він знав, той скаже, що Творець, який привів їх сюди, на це печальне місце, раптово про них забув. Якщо так і надалі триватиме, ще до початку війни Османська армія зазнає поразки від власної нетерплячості.

Учитель

Коло Прута вони чекали. Швидка, глибока вода мчала між Османською армією і супротивником. Яничарам не терпілося опинитися на протилежному березі, вони жадали перемоги.

Одного ранку Джахан побачив, як *земберекчибаші*³² щодуху мчить у його бік. Бажаючи дізнатися, в чому річ, хлопчик пізно поступився йому дорогою.

– Як твій звір, погоничу? – спитав земберекчибаші, швидко випроставшись після їхнього невеличкого зіткнення.

– Дуже добре, ефенді, готовий битися.

– Скоро вже, *ини 'Аллах*. Тільки спочатку треба перейти цю кляту річку.

Із цими словами командувач зник у чималому шатрі, який вартували двоє солдатів. Джахан тут би мав і зупинитися, але не зупинився. Не замислюючись, що то за намет, хлопець так швидко пройшов туди, що вартові подумали, ніби він – якийсь помічник земберекчибаші, і впустили його.

Усередині було стільки люду, що на хлопчика ніхто не звернув уваги. Тихо, як мишка, Джахан навшпиньках пробрався у куток, протилежний до дверей, і втиснувся поміж двох юних слуг. Стіни з гарної тканини, вишивані подушки, яскраві килими; у цьому шатрі таці ломилися від ласощів, сяяв мідний посуд і лампи, кадили гарні пахощі. Хлопчик замислився, чи не вдасться поцупити щось для капітана Гарета, але від самої цієї думки його пройняв жах.

Був там Великий візир, на його тюрбані красувалося перо чаплі. У глибині шатра сидів султан у каптані бурштинового кольору, сповнений гідності, немов вирізьблений із каменю. Він розкошував на оздобленому дорогоцінним камінням троні на підвищенні, тож міг роздивлятися геть усіх. Шейх-уль-Іслам,³³ ага яничарів та решта візирів вишикувалися обабіч нього з різними пропозиціями. Вони обговорювали, чи варто змінювати маршрут, щоби знайти на річці таке місце, де земля буде досить міцна для побудови моста. Це означало не тільки згаяні тижні чи й цілий місяць, а й, можливо, втрату сприятливої погоди.

– Мій милостивий повелителю, – мовив Лутфі-паша. – Тут є людина, здатна збудувати для нас міцний міст.

Коли султан запитав, хто це, Лутфі-паша мовив:

– Один із ваших вартових. Його звати Сінан, він раб з вашої особистої охорони.

Чоловіка швидко привели. Він опустився на коліна лише за кілька кроків від того місця, де перебував Джахан.

Мав він широке чоло, тонкий ніс і темні, печальні очі, що випромінювали спокій. Його попросили підійти ближче, і він підійшов поволі, немов проти поривчастого вітру. Почувши, для чого його покликали, Сінан промовив:

– Мій щасливий султане, у нас буде міст, якщо Аллах дозволить.

– Як ти гадаєш, скільки днів потрібно для завершення роботи? – спитав султан Сулейман.

Сінан замислився, та ненадовго.

– Десять, мій володарю.

– Чому ти вважаєш, що тобі вдасться те, що не вдалося іншим?

³² Командувач яничарів, відповідальний за артилерію і катапульти.

³³ Титул Головного муфтія, про якого вже розповідалося вище.

– Мій повелителю, інші – безумовно, з найкращими намірами – почали будувати сам міст одразу. А я спочатку побудую його в моєму розумі. І лише після того ми зведемо його в камені.

Хоч і дивна то була відповідь, але султанові вона, здається, сподобалася. Сінанові доручили виконати це завдання. Він повернувся туди, звідки прийшов, не кваплячись. Проходячи повз Джахана, він глянув у обличчя хлопчиків та раптом зробив таке, чого той ніколи не очікував би від людини такого чину. Він усміхнувся.

І раптом у хлопчика сяйнула думка. Коли б він працював із цим чоловіком, то опинився би ближче до скарбів султана Сулеймана. Усі ж кажуть, що володар привіз цілі скрині золота і коштовностей, щоб винагороджувати тих, хто відзначився мужністю на полі бою.

– Ефенді, зачекайте! – вигукнув Джахан, обережно вискочивши з шатра услід за архітектором. – Я – погонич слона!

– Я знаю, хто ти, – мовив Сінан. – Я бачив, як ти доглядаєш тварину.

– Чота сильніший за сорок солдатів. Він міг би стати вам у великій пригоді.

– Ну, а ти знаєш що-небудь про будівництво?

– Ми... ми працювали з муляром в Індостані.

Дивлячись хлопчиків просто в очі, Сінан трохи подумав.

– А що ти робив у наметі Великого візира?

– Я туди нишком проскочив, – цього разу чесно зізнався Джахан.

Зморшки навколо очей Сінана розгладилися:

– Слон може стати в пригоді. Такий розумний, допитливий хлопець, як ти, теж може знадобитися.

Джахан відчув, як у нього палають щоки. Він не міг пригадати, щоби хтось хоч раз називав його розумним. Отак слон із погоничем долучилися до загону мулярів і стали працювати із цим загадковим Сінаном.

* * *

Хоч як будівельники рвалися до роботи, у перший день ніхто й пальцем не поворушив. Так само було й наступного дня. Сінан зволікав: ходив понад річкою туди-сюди, дивився удалину, втикав у дно річки палички, щось міряв, носився із сувоями паперу, записував цифри, малював щось таке саме загадкове, як знаки оракула. Солдати почали непокоїтися, питати, на що ж вони чекають. Ночами в шатрах і навколо ходили чутки, що Сінан не годиться для дорученої йому справи.

На третій день Сінан оголосив про початок будівництва. На диво всім, він обрав місце у двох донумах³⁴ вище від табору, де річка була ширша. Коли його спитали, чому він повів їх так далеко, Сінан відказав, що не важливо, довгий буде міст чи короткий, але його підпори повинні бути міцні, як граніт.

Чота носив дерев'яні конструкції та дошки, переносив великі камені, щоб захищати будову від сили течії. Дуже доречним виявилось те, що тварина може глибоко заходити у воду. В бистрій ріці, де вода доходила робітникам до підборіддя, це була велетенська перевага. Вони використовували масивні водонепроникні бочки, повні глиняної суміші, ставили їх у вириту яму. Весь у багнюці, поті та глині, Джахан працював разом із усіма. Дивні то були люди. Грубі, мовчазні, але дуже чуйні до своїх. Вони щоразу прикладали до серця руку, коли хтось вимовляв імена пророків Шейта й Ібрагіма³⁵ – покровителів мулярів і будівничих. Серед них Джахан почувався вільнішим, аніж будь-де. Як і вони, він відчував глибоку

³⁴ Донум – відстань, яку можна зорати протягом дня.

³⁵ У Біблії ці люди згадуються як Сет (син Адама і Єви) і Авраам.

радість від того, що ставить камінь на камінь. Десять днів минуло відтоді, як Сінанові доручили справу, – і ось міст уже був побудований.

Султан верхи на коні, міцно стискаючи вуздечку однією рукою, першим в'їхав на міст. За ним рушив Великий візир, потім усі решта, зокрема й Лутфі-паша, який сам себе вітав із тим, як вдало знайшов архітектора. Коли султанський почет дійшов до другого берега, всі зраділи. Через міст пішло все військо по шестеро людей у лаві. Було чутно молитви: воїни не боялися бойових ран, але води боялися. Коли надійшла їхня черга, Джахан і Чота рушили вперед, але тут їх зупинив субаші.³⁶

– Тварина хай почекає. Вона занадто важка.

На допомогу їм прийшов Сінан:

– Ефенді, цей міст, якщо треба, витримає і п'ятдесят слонів.

Субаші задоволено пирхнув:

– Ну якщо ти так кажеш...

Тоді Сінан мовив Джаханові:

– Ходімо, я піду з вами.

І вони перейшли міст разом, ведучи за собою слона.

Щойно Сінан опинився на іншому березі, його одразу викликали. Він пішов швидше. Оскільки Джахану не було наказано залишитися, він пішов за ним, і Чота теж.

Попереду достойники сперечалися, що буде з мостом, коли військо піде назад. З виразів їхніх облич Джахан зрозумів, що суперечка вельми напружена. Лутфі-паша хотів поставити вежу для варти й приставити полк для нагляду за мостом, Великий візир і генерал-губернатор Румелії Софу Мехмет-паша були проти. Не в змозі дійти згоди, вони вирішили спитати будівничого.

– Панове, якщо ми збудуємо вежу, то вороги захоплять і міст, і вежу, – мовив Сінан. – І вони можуть влаштувати нам засідку з тилу.

– То що ти пропонуєш? – спитав Великий візир.

– Ми його власноруч зробили – власноруч і зруйнуємо, – відповів Сінан. – А повертаючись, можемо збудувати новий міст.

Лутфі-паша, який сподівався, що Сінан, котрого він сам відрекомендував дивану, буде йому коритися, розлютився:

– Боязгузе! Ти боїшся, що тебе залишать вартувати вежу!

Сінан зблід, але коли заговорив, мова його була спокійна:

– Панове, я яничар. Якщо султан накаже мені збудувати вежу і стерегти її, я виконаю наказ. Але ви хотіли знати мою думку, і я вам її щиро виклав.

Запала тиша, яку порушив генерал-губернатор:

– Ну от араби, наприклад, спалювали свої кораблі...

– Це не корабель, а ми – не якісь там бедуїни! – люто вигукнув Лутфі-паша, холодно зиркнувши на Сінана.

На тому нарада закінчилася, але рішення так і не було прийняте. Пізніше, увечері, султан, якому розповіли про суперечку, оголосив своє рішення. Вочевидь, думка Сінана здалася йому мудрішою, ніж думка Лутфі-паші. Міст належало зруйнувати.

Розвалити міст було простіше, ніж збудувати, як скоро виявив Джахан. Однак йому боляче було дивитися, що те каміння, яке вони так старанно вкладали одне за одним, тепер котиться на всі боки. Хлопчик пристрасно не погоджувався із Сінаном. Ну як він може радити зруйнувати цей міст? Чи їхній піт для нього нічого не значить?

Коли у Джахана випала нагода поговорити з Сінаном, він, затиноючись, почав:

³⁶ Голова адміністративної одиниці (на кшталт області) в Османській імперії.

– Ефенді, пробачте мені. Я не розумію, чому ми це робимо. Ми ж так старанно працювали.

– Наступного разу зробимо ще краще.

– Так, але... ну як ви так легко можете сказати: «Давайте його зруйнуємо»? Невже вам не шкода?

Сінан подивився на хлопчика так, ніби вони дуже давно були знайомі. Він пояснив:

– Моїм першим учителем був мій батько. Він був найкращим теслею в окрузі та з дитинства передавав мені свою майстерність. Перед кожним Затіком³⁷ він сорок днів постив. А тим часом просив мене вирізати з дерева баранця. Потім казав, що він недостатньо гарний, – і забирав. Пізніше казав: «Я його спалив, зроби нового». Я обурювався, але баранці виходили дедалі кращі.

У Джахана напружилася спина: він пригадав про свого вітчима. Як колись він сміявся з тієї печі, яку хлопчик змурував для матері. Минули роки, але гнів у серці Джахана нікуди не зник.

Не звертаючи уваги на хлопчикову задуму, Сінан продовжив:

– Коли мій батько помер, ми знайшли в його повітці скриню. А там лежали всі ті баранці, яких я в дитинстві вирізував. Батько їх зберіг – усіх до одного.

– Я розумію, він зробив вас кращим майстром, але глибоко образив.

– Іноді для того, щоби душа розквітла, синку, її треба десь надломити.

– Не розумію, ефенді. Я б не хотів, щоб моя робота марнувалася.

– Щоби стати майстром, мусиш ламати не менше, ніж будувати.

– Тоді б на землі й будівель не лишилося, – зухвало відказав Джахан. – Усе б із землею зрівняли.

– А ми, синку, руйнуємо не будівлі. Ми руйнуємо наше бажання ними володіти. Тільки Бог – господар усього: і каміння, і уміння.

– Я не розумію, – сказав Джахан, але цього разу вже не так голосно.

Ось так на березі річки Прут вони залишили позаду свій піт, свою віру і працю – це все лежало в руїнах, і не було жодної ознаки того чудового мосту, який там колись стояв.

* * *

То була ніч перед битвою, і саме вона, а не наступна, глибоко закарбувалася в пам'яті Джахана – тоді він був цілий, ще не зламаний, і коли б світ був інакший, то не змінився б ніколи. Джахан лежав на своїй підстилці й думав про Міхрімах. Він нічого з тим не міг вдіяти. Його очі самі собою бачили, як вона розчісує коси, як гуляє трояндовим садом і всюди сяє її усмішка. Вуха самі чули її голос. Усе це було сильнішим за нього: чуття викликали її образ просто з повітря.

Коли сонце сіло, настрій у таборі змінився, у серця закрадався неспокій. А коли вже геть споночило, у повітрі вже висіло передчуття, потужне, майже відчутне на дотик. Усі солдати в таборі, незалежно від чину, у глибині серця розуміли: зараз вони бачать це зоряне небо, можливо, востаннє. Завтра, коли сонце встане й супротивник буде на такій відстані, що навіть його запах стане відчутним, жоден із них не вагатиметься й робитиме те, що мусить робити. Але нині вони неначе висіли на півдорозі між вірою і сумнівом, сміливістю і страхом, вірністю і зрадою.

Передчуття краяло їхні серця. Не в такій холодній, приреченій долині хотіли б вони полягти, де тіла їхні роздеруть грифи, кістки білітимуть на землі без жодного надгробка, а душі довіку неприкаяно блукатимуть світами. Краще бути похованим на тихому цвинтарі,

³⁷ Затік – вірменський Великдень.

де тут і там ростуть стрункі кипариси, буяють троянди, де земля знайома, а люди пам'ятають їхні імена і вряди-годи помоляться за їхні душі. Очікувана перемога й здобич солодкі, а проте життя солодше. Багато хто тихо міркував, чи не осідлати коня й не помчати світ за очі, наче коли немає вороття додому, то можна рушити куди завгодно.

Барабан пробив відбій, але солдатам не спалося. У наметах тихо перемовлялися, люди ділилися історіями, відкривали одне одному таємниці, давали обіцянки, молилися. Проходячи повз шатро артилеристів, Джахан зустрів метальника гранат, який співав невідомою мовою. Яничари походили з безлічі країв: були там і сини Балканів, і анатолійці. Пам'ять про минуле життя в них була замкнена в міцну скриню, ключ від якої викинуто. А проте дехто, як цей чоловік, опинившись перед лицем смерті, свою скриню відчиняв і випускав на волю щось зі свого дитинства – так раптом згадується давно забутий сон.

Під приводом того, що йде по харчі для слона, Джахан блукав табором із відром у руці. Бачив він дервішів, що описували, обертаючись, складні фігури, здійнявши десницю до неба, а шуйцю опустивши до землі, приймаючи і даючи, мертві для всіх і при тому, ймовірно, живіші за багатьох. Бачив побожних мусульман, які молилися на маленьких килимках, і на їхніх лобах можна було помітити надавлене місце від поклонів. Бачив зброяра, який тримав скорпіона у коробочці в кишені пояса – щоб той, як казав чоловік, його вкусив, якщо його полонять невірні. Чув, як яничари пошепки лаються, – про цю товариську сварку вони до ранку забудуть. Бачив повій, які, хоча їм перед боєм було заборонено надавати послуги, усе ж скрадалися поміж шатер. Адже ця ніч обіцяла бути найприбутковішою за всі ночі – багато чоловіків потребували, щоб їх втішила жінка.

Попереду три блудниці ховали лица під капюшонами. Цікавий, як завжди, Джахан тихцем пішов за ними. Одна із жінок – молода, струнка і вдягнена по-юдейськи – зупинилися й озирнулася.

– Що, хоробрий солдате, – шовковим голоском мовила вона, – не спиться?

– Я не солдат, – відказав Джахан.

– Але ж точно хоробрий!

Джахан знизав плечима, не знаючи, що на це сказати.

Жінка всміхнулася ширше:

– А дай-но я на тебе погляну.

Від її дотику Джахан здригнувся. Вона схопила його під руку, так міцно, що важко було вивратися. Пальці в неї виявилися ніжні, а тіло пахло димом і сирію травою. Намагаючись приховати дрож, який почав його бити, хлопець насилу звільнився.

– Не йди! – благала вона, як покинута закохана.

Це прохання виявилось настільки несподіваним і щирим, що Джахан просто не знав, що робити. Він пішов, але вона подалася за ним, і її спідниці шелестіли, нагадуючи йому шурхіт голубиних крил, коли птахи мостяться на ночівлю. Дивлячись перед собою, немов у цій ночі була якась загадка, котру він мав розгадати, Джахан крокував уперед. У таку пізню годину ходити табором у товаристві повії було небезпечно. Неохоче Джахан попрямував до свого шатра.

Там відпочивали три конюхи.

– Ну що, індійцю, що ти нам приніс? – спитав один із них. – Чи не газель часом?

– Вона сама прийшла, – різко відказав Джахан.

Якусь мить вони помовчали, гадаючи, що робити. Найстарший конюх, який мав у запасі гарні чоботи, щоб заплатити ними, взяв повію у своє ліжко.

Джахан, удаючи байдужість, пішов у свій куток і розгорнув свою підстилку. Сон до нього не йшов. Несамохіть кривлячись, він слухав кректання й важке дихання, що долиняло з іншої частини шатра. Коли йому здалося, що все вже скінчилося, він оперся на лікоть і озирнувся. При слабкому світлі свічки він побачив конюха, що гойдався на жінці, а вона

лежала тиха, байдужа до всього, й широко розплющеними очима дивилася на щось невидиме. Вона поглянула вбік. Їхні погляди зустрілися. Джахан побачив у цих очах цілий світ, а в її самотності – відображення своєї власної самотності. Йому стало зле, голова запаморочилася, земля захиталася під ним. У цю мить Джахан раптом відчув – попри власні думки й переконання, – як дикий жар розгоряється в його серці. У його натурі був темний бік, був глибокий підвал під домом його душі, куди він ніколи не заходив, хоча відчував його присутність.

Хлопець скочив на ноги й люто пішов на конюха, який нічого не помічав, доки не стало запізно. Він щосили вдарив – чоловік скотився на підлогу, хоча, правду кажучи, Джахановій руці було більш боляче, ніж підборіддю конюха. Той, не так розлючений, як здивований, лупаючи очима, дивився на Джахана. Його губи, коли він зрозумів, що сталося, скривилися в презирливу усмішку, і він розреготався. Інші конюхи – теж. Джахан поглянув на повію й побачив, що й вона сміється з нього.

Тремтячи, він вислизнув із шатра, йому вкрай потрібно було побачити Чоту, який мав лагідну вдачу й ніжне серце та, на відміну від людей, не знав гордині й лихих думок.

Як завжди, слон дрімав стоячи. Щодня він спав лише кілька коротких годин. Поки Джахан міняв йому воду й перевіряв, чи має слон їжу, з його голови не йшла ця повія: як вона його торкалася, як йшла за ним, як напівгола лежала на брудній маті... Однак коли він поклав жмут соломи й заплющив очі – перед його очима постала вже Міхрімах, знову вона: і вона нахилилася до нього, збираючись поцілувати. Хлопець притьмом розплющив очі, йому стало лячно й соромно, що він наважився так уявляти її – жінку високого роду, а не якусь нещасну блудницю невідомо звідки. Однак, хоч як він старався, усе ж не міг прогнати від себе ані о́браз тієї повії, ані мрії про султанову дочку.

Наступного ранку на світанні він прокинувся, зачувши молитву. Конюхи вже встали й зібралися. Джахан подивився на них уважно – та не помітив образи чи втоми. Нічого. Немовби подій ночі взагалі не було.

Приготування до бою було довге й утомливе, а сама битва – блискавична. Чи так це видалося Джаханові. Він почув гулку луни – спочатку далеко, потім зовсім близько. Супротивник уже був не загадковою тінню, він мав обличчя – власне, тисячі облич, що дивилися з-під шоломів. Зі спини слона Джахан окинув поглядом поле бою. Удалині, де зійшлося два війська, кольори перемішалися в сірому вирі. Зближували й гаснули іскри – залізо билося об залізо. Куди б він не глянув – бачив метал і плоть: списи, мечі, кинджали; тіла металася полем, хиталися, падали.

Галас стояв оглушливий. Цокіт копит, підкутих залізом, брязкіт сталі, ухкання катапульт; крики, стогони, постійні вигуки «Аллах, Аллах!» Вони билися за султана. Вони билися за Господа. А ще – мстилися за всі кривди, яких зазнали з дитинства, за стусани, за удари різок і палиць. Кров стікала на землю – і вона чорніла. Воїни роздували щоки, на їхніх губах пінилася слина, коні ставали дибки, а вершники привставали в сідлах. Дим хмарами здіймався в небо. Хоч іще далеко було до сутінків, але ставало темно – завіса димовища застувала сонце.

Схвильований, очманілий Чота кидався навсібіч, незручно почувуючись у ще незвичній броні. Бивні йому нагострили, мов леза. Джахан намагався заговорити з ним, але його слова тонули серед галасу. Краєм ока він помітив якийсь рух. Здоровань-франк із арбалетом на плечі кинувся на яничара, який упав, упустивши свій спис, і на мить розгубився. Від першого удару меча яничар ухилився, а наступний проткнув йому плече. Джахан миттєво розвернувся Чоту туди. Слон кинувся на франка й підняв його в повітря, пробивши іклом живіт.

– Годі, Чото! – крикнув Джахан. – Відпусти його!

Слон послуухався й на мить впустив солдата, який волав від болю. Аж тут знову підняв його, пробивши йому бивнем груди. З рота в чоловіка хлинула кров, а в очах його ще лиша-

лося здивування – невже звір його переміг? Джахан нажахано дивився на це, тільки тепер розуміючи, що з них двох нині головний – Чота.

Надалі Джахан був лише глядачем. Чота увірвався до лав супротивника, колючи, хапаючи й розкидаючи солдатів; двох франків він просто розтоптав. Одним солдатом він займався довше, як кіт – мишею, неначе хотів його помучити ще і ще. Напав він, щоправда, і на яничара, не розрізняючи своїх і чужих. Той дивом врятувався з-під його ніг.

Так, битва була швидка, хоча згодом вона тисячі разів поставала перед очима Джахана. У його пам'яті раз у раз зринали смерті, які вирували навколо, та яких він не бачив, крики, які вухо вловлювало, та мозок відмовлявся усвідомлювати. Навіть через десятки років літній Джахан згадуватиме той день: закривавлений щит у багнюці, палаючу стрілу з якимись шматками плоті, коня з розпоротим животом, і десь за запоною часу – лице повії, яка сміється з нього.

Далі, серед вогняного моря, він бачив, як солдат заточується, і лице його подібне до кам'яної маски – він був поранений списом у живіт. Джахан упізнав того піхотинця, з яким потоваришував дорогою.

– Стій, Чото! – крикнув він. – Спусти мене.

Слон не послухав жодного з тих наказів. Не замислюючись, Джахан зіскочив з його спини, з'їхавши одним із боків. Він підбіг до солдата, який у той час уже впав на коліна. Пальці в нього були стиснуті, наче він учепився в невидиму мотузку. Носом у нього текла кров, і кілька крапель потрапили на талісман на шії. Джахан скинув куртку й затиснув нею рану, звідки стирчав наконечник списа. Сів біля піхотинця, узяв його за руку – і відчував, що його тріпотіння серця стихає, наче віддалений барабан.

Піхотинець усміхнувся: важко сказати, впізнав він Джахана і зрадів знайомому обличчю чи прийняв хлопця за когось інше. Він цокотів зубами й намагався щось вимовити. Джахан нахилився й прислухався: його дихання гріло щоку солдата.

– Світло... ти... його бачив?

Джахан стримано кивнув.

– Так, бачив. Воно прекрасне.

Тінь полегшення пробігла лицем піхотинця. Його тіло обважніло, рот відкрився, а очі залишилися розплющеними, ніби вдивлялися у хмару, що вже пролетіла.

Пізніше, коли все було скінчено й османська армія святкувала перемогу, Джахан не міг долучитися до загальних веселощів. Він, ледве переставляючи ноги, пішов із табору на бойовище. Це було легковажно: зі зброї в нього був лише кинджал, і хлопець не був певний, що зможе в разі чого ним скористатися. Однак він брів долиною, огорнутою туманом, полем, усіяним тілами, які ще кілька годин тому були чиймись синами, чоловіками і братами. У хлопця було відчуття, що оце місце з його тінями й димами – то край світу, і якщо він піде далі, то впаде в безодню. Він розумів, що Чота страшенно голодний, що слон чекає їжі й води. Та слона йому в той час зовсім не хотілося бачити.

Кілька разів він настунав на щось м'яке – і з жахом виявляв, що то чиєсь стегно чи відрубана рука. Сморід стояв жахливий. І звуки, які ще витали над цим місцем, теж були моторошні: хрускіт палаючого дерева, тупіт коней, що блукали, утративши вершників, а звідкись віддалік – стогін інше живих солдатів.

Той біль, який урешті наздогнав його, був ні на що не схожий. Джахан обмацав усього себе, але з тілом усе було гаразд. Боліло в голові, у руках, у ногах. Де саме, він точно сказати не міг, біль рухався його тілом, то вгризаючись у кістки, то стискаючись у нутрошах. Джахан зігнувся, його знудило.

Шалений інстинкт погнав хлопця полем – ноги боліли й були важкі, мов колоди, на чолі виступив піт – і він знайшов старе покручене дерево, під яким сів. Загін османських

копачів удалині готував велику яму. Коли скінчать, то підберуть усі тіла своїх і поховають там. Що буде з тілами франків, Джахан не знав. Він був у такій задумі, що не чув, як хтось іде до нього.

– Індійський хлопче, – сказав хтось позаду. – Що ти тут робиш?

Джахан ахнув і озирнувся:

– Майстре Сінане!

– Не слід тобі тут ходити, синку.

Джахан не подумав, що Сінану також не слід цього робити. Він, ніби вибачаючись, мовив:

– Не хочу назад іти.

Чоловік придивився до спухлих очей хлопчика, до його перекривленого обличчя. Повільно присів поряд. Сонце сідало, фарбуючи обрій у червоне. Пролетів лелечий клин, прямуючи до тепліших країв. Джахан заплакав.

Сінан витяг із пояса ніж і відрізав шматочок від колоди, що лежала поблизу. Вирізаючи щось із тої деревини, почав розповідати про Агріанос – своє рідне село, про поля, обгороджені живоплотами, про грецькі й вірменські церкви без дзвонів, про крижані вітри, які немовби наспівували печальних пісень; про спас – суп із кисляку, який його мати робила влітку холодним, а взимку гарячим; про те, як батько вчив його теслярувати, і навіть найменша деревинка дихала та була жива. Про те, як його у двадцять один рік забрали в яничари та на вернули в іслам, як він долучився до товариства Хаджі Бекташа,³⁸ як брав участь у війнах – одній за одною: на Родосі, коло Белграда, в Ірані, на Корфу, коло Багдада, і в найкривавішій – при Могачі. Бачив він і як найсміливіші ганебно тікають, і як у лякливих прокидається левина відвага.

– Мій слон... – прошепотів Джахан. – Ми з Олевом навчили його вбивати. І тепер він убивав. Багатох...

Сінан припинив різьбити:

– Не засмучуйся через нього. І не винувать себе.

Хлопчик здригнувся, йому раптом стало холодно.

– Коли ми будували той міст, я почувався потрібним, ефенді... Я був би радий, коли б ми там і лишилися.

– «Коли щось робиш від душі, то, мов ріка, в тобі потоком радість протікає».³⁹

– Хто це сказав?

– Поет, мудрець, – Сінан поклав руку хлопчикові на чоло. Схоже, малого лихоманило. – Скажи, ти хочеш іще будувати?

– Так, дуже хочу, – відповів Джахан.

Коли запали сутінки, вони повернулися в табір. На півдорозі їм зустрівся осідланий кінь, який бігав самотою, утративши вершника. Сінан звелів Джахану сісти на того коня й повів тварину за вуздечку до табору. Він супроводив Джахана до його намету й сказав кучерам подбати про слона, поки хлопчик відпочине.

Палаючи в лихоманці, Джахан одразу ж провалився у важкий сон, щойно приліг. Сінан лишився біля нього, прикладав просякнуті оцтом шматки тканини до його лиця і рук і при тому продовжував різьбити. На світанку, коли лихоманка у хлопця минулася, Сінан розтиснув йому кулак, уклавав щось йому в руку – і пішов. Уранці, коли хлопчик прокинувся – весь у холодному поту, але цілком здоровий, то виявив, що тримає в руці дерев'яного слоника. На його морді замість гострих, небезпечних бивнів було дві квітки.

³⁸ Такою була офіційна назва яничарського війська – на честь його ідеолога, дервіша Хаджі Бекташа (1208–1270).

³⁹ Цитата із Джалаледдіна Румі (1207–1273).

* * *

Усе місто виглядало військо з походу. Від самого світанку люди вже почали виходити на вулиці та майдани – наче розливався густий, липкий шуруб.⁴⁰ Тисячі міщан, які бажали привітати переможців, вилазили на дерева, на дахи, мостилися на кожному лікті простору понад шляхом від Адріанопольської брами до палацу. Стамбул зі своїми змістими вуличками, підземними переходами і критими базарами увібрався в найкращі шати та весь заквітчався усмішками.

– Військо йде! – крикнув хлопчисько, який видерся на верхівку фонтана. Його слова, наче хвиляки на поверхні ставка, покотилися навсібіч, досягли берегів натовпу, а звідти знову обернулися до центру, змінюючись дорогою. Коли вони повернулися до того самого бешкетника на фонтані, звучали ті слова дещо інакше: «Султан монети роздає!»

Міщани, сповнені радості та гордості, купці, в яких під одягом були пришиті гамани з грошима, торгівці печінкою з жердинами, на яких висіли шматки м'яса, що за ними бігали бездомні коти, суфії з дев'яносто дев'ятьма іменами Бога на вустах, писарі з ляпками чорнила на пальцях, жебраки з посудинами для милостині на шиях, кишенькові злодії з руками, прудкими, мов білки, здивовані мандрівники із Франгістану,⁴¹ венеційські шпигуни з медовою мовою й хитрими посмішками – усі присунулися ближче, охочі подивитися на переможців.

Невдовзі у браму в'їхала верхи добірна султанська гвардія у всій парадній формі, кавалькада вишуканою риссю рухалася вулицею, обсадженою акаціями. За нею на чистокровному арабському скакуні в лазуровому каптані й такому високому тюрбані, що лелека, пролітаючи вгорі, міг би забажати намостити там гніздо, їхав сам Сулейман Пишний. Натовп ахнув і вибухнув молитвами та похвалою. У повітрі закружляли трояндові пелюстки, які розкидали з верхніх вікон і балконів.

Далі з'явилися лави солдатів у броні – хтось їхав верхи, хтось вів коня за вуздечку, а за ними простували слон і його погонич. Спочатку Джахану було сказано сидіти на шії слона, а в ховду посадити агу яничарів. Однак варто було слонові зробити кілька кроків, як ага посірів на лиці й попросив, щоб його випустили. Хоч як цей чоловік звик до всіляких випробувань, але хитавиця на слоні для османського воєводи виявилася занадто сильною. Тож Джахан сам зручно всівся у ховді – як царевич, що з довгого вигнання повертається додому. Його сповнювало на диво солодке відчуття. Уперше за багато днів він забув про поле битви, а сморід смерті вивітрився з його шкіри.

Невдовзі стало помітно, що в центрі загальної уваги опинився білий слон. Ніхто, крім султана, не отримував стільки оплесків і захвату. Люди звідусюди показували на Чоту, махали, сміялися, плескали в долоні. Крамар махав йому стрічками й тасьмами, циганочка, весело сміючись, посидала йому повітряні поцілунки, вуличний хлопчисько аж упав із гілляки, на яку виліз, намагаючись торкнутися бивнів тварини. Чота ішов, помахуючи хвостом, і його просто-таки підносила хвиля радості та поваги: міщани щиро його вітали. Ну а Джахана переповнювали власні радість і гордість. Ще ніколи він не почувався таким поважним, досі не охоплювала його солодка думка, що він незамінний у цьому місті, та що там – у світі. Шаріючись від радості, хлопець махав глядачам.

У звіринці Чоту зустріли як героя. Було вирішено ні в якому разі не відправляти його в якісь інші звіринці міста. Він завжди житиме тут, у сералі. Їжі йому щодня даватимуть удвічі більше, а щотижня слон матиме право купатися у ставку з лататтям у далекому кінці

⁴⁰ Сироп, який широко застосовують на Близькому Сході.

⁴¹ Тобто з Франції або взагалі Західної Європи.

двору – такого привілею не мав жоден дикий звір. І жоден із них, окрім Чоти, не мав права залишати звіринець.

Із часом Джахан пробачив слонові його поведінку на полі бою. Він начепив на його гострі, мов ножі, бивні дві шовкові кульки, сам пошив йому нову попону. Хлопець оздобив її по краях срібними дзвониками й нашив на неї синіх намистин від лихого ока. Минали спокійні, звичайні вечори. То були щасливі дні – хоча, як це часто буває зі щасливими днями, оцінені так вони були лише тоді, коли скінчилися.

Минув деякий час, і, коли Джахан прибирав у хліві, до нього підійшов Олев, приборкувач левів.

Він сказав:

– Хтось передав тобі листа.

– Хто? – спитав Джахан, його голос затремтів.

– Я його сам не бачив, той вартовому передав коло брами, щоб той передав тобі, то мені й переказали.

Із цими словами Олев дав Джаханові згорнутий шматочок пергаменту.

– Я неписьменний, – швидко сказав Джахан, немов сподіваючись, що це захистить його від того, що сказано в листі. Та й це не було щирою правдою. Тарас із Сибіру вчив його абетки. Розкривши таємницю літер, хлопець почав гортати книжки, проте скоропис розбирати йому поки що було важко.

– А тут і читати нічого, – сказав Олев.

Джахан узяв пергамент і розгорнув. На гладенькій поверхні був малюнок: слон, намальований поганенько, але таки впізнавано, а на ньому – хлопчик із великими вухами. Тварина своєю кривою мордою всміхалася й мала взагалі щасливий вигляд, а у хлопчика серце було пробите списом. З кінця списа падали три краплі – і тільки вони мали колір: темно-червоний, бо малювалися кров'ю.

– Не знаю, що це означає, – процідив крізь зуби Джахан і відштовхнув послання.

– Добре, – після короткого мовчання мовив Олев. – Тоді ми його знищимо й нікому не будемо про нього казати. Хоч би хто це був, але тобі слід подумати, що робити, якщо він прийде. Мури палацу високі, але від зла вони не захищають.

* * *

Коли султанша вдруге завітала до звіринця, зі слоном вона поводитися вже не так, як минулого разу: з'явилося трохи прихильності, майже поваги. І знову її спідниці прошурхотіли повз Джахана; знову хлопець упав ниць; знову почет чекав на віддалі – усі були такі тихі, неначе зникли. І знову Міхрімах, стримуючи усмішку, спостерігала за цим усім.

– Кажуть, твій слон був хоробрий, – зауважила Хуррем, навіть не глянувши в бік пого-нича.

– Так, ваша величносте. Чота бився добре, – сказав Джахан. Він не став їй розповідати, як слон проколював бивнями солдатів, і про те, що досі відчувається винним, що навчив його такого.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.